

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Bertók László (1935–2020)

BERTÓK LÁSZLÓ versei 1017

ÁGOSTON ZOLTÁN: Jubileum helyett mementó 1019

*

ZALÁN TIBOR verse 1022

ACZÉL GÉZA versei 1024

SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 1025

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 1028

MÁTYUS MELINDA: Életeméséletem (*elbeszélés*) 1029

TOMAJI ATTILA – DARVASI LÁSZLÓ: Maréknyi apró – Aprópénz
(*párszövegek*) 1045

BERTA ÁDÁM: Ahogy kikelnek a teknősbékák (*novella*) 1050

NAGY LAJOS: [Petőfi-összes] (*novella*) 1054

SERF ANDRÁS: Miért tiltsuk be Petőfit (*Egy kiadatlan Nagy Lajos-szatíra*) 1061

MICHEL HOUELLEBECQ versei 1063

VAJNA ÁDÁM versei 1064

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 1066

DOMJÁN GÁBOR versei 1068

SZABÓ MÁRTON ISTVÁN versei 1070

DIMÉNY H. ÁRPÁD verse 1071

Kortárs horvát irodalom

DELIMIR REŠICKI, VIKTOR ŽMEGAČ, MILOVAN TATARIN, BORO
PAVLOVIĆ, MIROSLAV MIĆANOVIĆ, BRANKO ČEGEC, MIRKO ĆURIĆ,
NENAD RIZVANOVIĆ, JULIJANA MATANOVIĆ, BOGDAN MESINGER,
TEA GIKIĆ, IVANA ŠOJAT-KUČI, GORAN REM, ANĐELKO MRKONJIĆ
írásai 1073

*

HÉVIZI OTTÓ: A Kant-záradék (*esszé*) 1112

TVERDOTA GYÖRGY: A kozmosz éneke (*József Attila szonettkoszorúja*) 1118

NAGY ANDRÁS: A Nádast olvasó Kierkegaard (*tanulmány*) 1131

2020

OKTÓBER

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ

főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JELENKOR-EST. *Fekete Richárd* költővel, irodalmárral zajlott beszélgetés szeptember 15-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Mohácsi Balázs* kérdezte.

*

ESZÉK-PÉCS. A Part (Promotion of Contemporary Art across the Border) című projekt sajtótájékoztatóval vette kezdetét szeptember 15-én a pécsi Nappali kávézóban. Az Interreg-pályázat keretén belül megvalósuló horvát-magyar együttműködés során irodalmi, képzőművészeti és zenei rendezvényekre kerül majd sor. A nyitóeseményen köszöntőt mondott *Péterffy Attila*, Pécs polgármestere és *Drago Horvat*, Horvátország főkonzulja is. Az együttműködés részleteit *Csordás Kata* kommunikációs menedzser, valamint *Ágoston Zoltán* ismertette, az eszéki Oksimoron Egyesület képviselői pedig online kapcsolódtak be a rendezvénybe.

A készülő magyar-horvát kétnyelvű irodalmi antológia szerzői közül *Kiss Tibor Noé*, *Méhes Károly* és *Horváth Viktor* olvastak fel műveikből. E számunkban a horvát szerzők műveiből nyújtunk ízelítőt.

*

PÉCSI ÜNNEPI KÖNYVHÉT. Szeptember 17. és 20. között könyvheti programsorozatot rendezett a *Jelenkor* folyóirat és a Csorba Győző Könyvtár a Művészetek és Irodalom Háza udvarán. A fellépő szerzők (zárójelben a beszélgetőtárs nevével) *Aknai Péter* (*Balogh Robert*), *Tompa Andrea* (*Ágoston Zoltán*), *Beck Zoltán* (*Pálfy Eszter*), *Terék Anna* (*Mohácsi Balázs*), *Meliorisz Béla* (*Görföl Balázs*), *Krusovszky Dénes* (*Mohácsi Balázs*), *Kiss Tibor Noé* és *Milbacher Róbert* (*Görföl Balázs*), valamint *Zoltán Gábor* (*Vilmos Eszter*) voltak.

Szerzőink

- Bertók László** (1935–2020) – költő, a *Jelenkor* főszerkesztője.
- Ágoston Zoltán** (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.
- Zalán Tibor** (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.
- Aczél Géza** (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* volt főszerkesztője, Debrecenben él.
- Szlukovényi Katalin** (1977) – költő, Budapesten él.
- G. István László** (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
- Mátyus Melinda** (1970) – lelkész, Temesvárott él.
- Tomaji Attila** (1959) – költő, Budapesten él.
- Darvasi László** (1962) – író, Budapesten él.
- Berta Ádám** (1974) – író, műfordító, a 21. Század Kiadó főszerkesztője, Budapesten él.
- Nagy Lajos** (1883–1954) – író, publicista.
- Serf András** (1959) – újságíró, sajtódokumentátor, a PPKE ITK könyvtárosa, Budapesten él.
- Michel Houellebecq** (1956) – francia író, költő.
- Szedes H. Réka** (1996) – költő, műfordító, Budapesten él.
- Vajna Ádám** (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.
- Gellén-Miklós Gábor** (1973) – költő, Székesfehérváron él.
- Domján Gábor** (1952) – költő, Veszprémben él.
- Szabó Márton István** (1993) – költő, tervező, Budapesten él.
- Dimény H. Árpád** (1977) – költő, szerkesztő, Csernáttonban él.
- Fenyvesi Ottó** (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.
- Medve A. Zoltán** (1961) – kritikus, műfordító, Pécssett és Eszéken él.
- Ladányi István** (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *EX Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.
- Csordás Gábor** (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
- Balázs Attila** (1955) – író, műfordító, Budapesten él.
- Hévízi Ottó** (1959) – filozófiatörténész, Budapesten él.
- Tverdota György** (1947) – irodalomtörténész, Budapesten él.
- Nagy András** (1956) – író, Leányfalun él.
- Bedecs László** (1974) – kritikus, Budapesten él.
- Thomka Beáta** (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
- Bazsányi Sándor** (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.
- Lőcsei Péter** (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.
- Benke Attila** (1986) – filmesztéta, Turán él.

- BEDECS LÁSZLÓ: Így élsz évek óta (*Villányi László: mindenk előtt*) 1145
THOMKA BEÁTA: „Van emlékezet és lelki közösség” (*Marilynne Robinson: Háztartás*) 1148
BAZSÁNYI SÁNDOR: Kulturális neszek, művészi árnyalatok
(*Csehly Zoltán: Grüezi! Fél év Svájc*) 1151
LŐCSEI PÉTER: „Baráti öleléssel” (*Fehér Zoltán József: Dedikált könyvek Takáts Gyula könyvtárában*) 1153
BENKE ATTILA: Az Álomgyár ébredése (*Pápai Zsolt: Hollywoodi reneszánsz. Formátörténet és európai hatáskapcsolatok a hatvanas–hetvenes években*) 1156

KÉPEK

- TÓTH LÁSZLÓ fotója 1018
DAVOR ŠARIĆ fotói 1081, 1086, 1090, 1094, 1097–1098, 1105, 1107, 1111

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

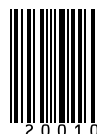
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

A pillanat fölött

(Firkák a szalmaszálla)

Ki kéne mondani

*Belenyugvás? Pánik? Nesze semmi, fogd meg?
Ki kéne mondani, s mondod is, de nem megy.*

Előbb még

*A szó, hogy előbb még, s a most meg már az sem...
Zuhanás a múltba, és egyszerre minden?*

Ott vagy?

*Azzal, hogy lépsz egyet, még egyet, nagyobbat,
s haladsz, vagy nem haladsz, mindenképpen ott vagy.*

Ami számít

*Mintha csak egy gyerekkori parasztkönyha...
S minden, ami számít, ma is ott forogna.*

Hol a vége?

*Miért hátra, ha előre? Hol a vége?
Csak egy buta vénség tart a mindenségbe?*

Éppen olyan

*Ismerd be, hogy éppen olyan tehetetlen
és nyűgös vagy, mint a többi öregember.*

Bizakodó

*Talán az őreid, testeden a lyukak:
a szem, a fül, az orr... nem hagyják magukat.*

Minden érzék

*A látás, a hallás, minden érzék, ami...
Mintha a pincében röpködne valaki.*

Ítélet

*Villámsújtotta fa... Megégett, füstölög...
Áll, mint az ítélet a pillanat fölött.*

(2020. 07. 05.)

JUBILEUM HELYETT MEMENTÓ

Bertók László (1935–2020)

Meghalt Bertók László, és egy fényes őszi napon eltemettük. Amikor e sorokat írom, túl az első sokkon, az alig felmérhető veszteség döbbenetén, túl a szorongáson, hogy mi lesz most nélküle, túl a levertség napjain, csak a hiány, az üresség érzése maradt. Csak a verssorai kopognak az agyamban, mintha rögök a koporsón. Marad a rideg tény: halálával az utolsó olyan meghatározó szerzőjét veszítette el a *Jelenkor*, aki a kezdetektől jelen volt írásaival a lapban. Az első számok egyikében, az 1958 októberében útjára induló és akkoriban kéthavonta jelentkező folyóirat 1959. áprilisi számában látott napvilágot először verse, de már az ötvenes évek pécsi lapelődjében, a *Dunántúl*ban közölték fiatalkori verseit. Így hát most végérvényesen lezárult egy korszak. De vajon hányan vannak tisztában azzal, milyen jelentős költőt veszített el az ország?

1965-től Pécsen élt, ettől kezdve már nemcsak be-bejárt ide a pécsi Pedagógiai Főiskolára tanulni, de egyre inkább kezdte belakni a várost. Segítségére volt ebben civil foglalkozása, könyvtárosi munkája, amely az új egzisztencia megteremtését megalapozta, emellett kollegiális kapcsolatokkal támogatta. Szüksége volt erre, hiszen, mint azt sokszor elmondta, megírta, kevéssel ideérkezése után az új környezetből fakadó idegenség-érzet hatására vissza is akart menekülni szülőföldjére, Somogyba. A búcsúlátogatáson Csorba Győző bírta maradásra, beláttatva vele, hogy költői fejlődéséhez nélkülözhetetlen a szakmai közeg. Ezt a közeget találta meg aztán a *Jelenkor* köré csoportosuló irodalmárok körében.

Költőként ugyanis kettős hátránnyal indult. Vései parasztcsalád szülőtteként az iskolai képzésen túl a kultúra elsajátításában jórészt magára volt hagyatva. „A mi házukban nem voltak könyvek, csak a Biblia, az énekeskönyvek meg a kalendárium” – emlékezett vissza. Aztán néhány önképzőköri, nyomtatásban egy kivétellel meg nem jelent verséért az ÁVH elhurcolta, államellenes izgatás vádjával – több társával együtt – perbe fogták, elítélték, és húszévesen börtönbe vetették. A fogságban lelkileg összeomlott, látomása volt, anyja jelent meg neki zokogva. Élethosszig ráégették a bélyeget, s bár a priusztól megszabadult, a stigmától nem tudott. Talán csak az utóbbi néhány év, a halál közelségének tudata enyhítette benne a trauma szorongató hatását.

Az ötvenes-hatvanas években a népi írók munkássága iránt érdeklődött, de előbb Vas István, majd később, Csorba és a *Jelenkor* hatására, Pilinszky és Nemes Nagy költészetére is felfigyelt. A hetvenes években aztán Tandori és Esterházy poétikai újításai segítettek saját útkeresését. Ma, amikor az a falusi világ, amelyből Bertók származott, végképp eltűnt, nehéz elmagyarázni, honnan hová jutott. Alig belátható távolság a börtönviselt parasztfiú perspektívájából a Kossuth-díj, a pécsi díszpolgárság.

Költészetét e helyt összefoglalni még annyira sincsen mód. De mindenképpen szólni kell arról, mekkora utat járt be az indulásától, milyen eredeti poétikai kísérleteket folytatott hosszú évtizedeken át. Megkésve indult pályáján, tényleges első

kötete, a *Fák felvonulása* (1972) megjelenésekor harminchét éves volt. A kezdetektől fokozatosan a gondolati költészet irányába mozduló korai korszakának összefoglalása lett a *Hóból a lábnyom* (1985) válogatása. Majdnem egy évtizeden át dolgozott a nyolcvanas-kilencvenes években a szonett bűvöletében, amit saját képére formált. Három szonett-kötet jelent meg végül egyben, 243 vers sajátos rímekkel, a rá jellemző kihagyásos versbeszéddel. Miközben egy-egy szonett „lélegzetvételnymi”, a nagy szerkezet matematikai alapon szerveződik, *Három az ötödiken*, egyszerűen konstruált és életes költészet ez.

Egy-két új utakat kereső kötet után a *Valahol, valami* (2003) kötetben egyszerre több irányban indul el. Egyfelől a rímes haikuk kilences csokraiból szervezett vers lesz a bertóki megszólalás alapformája, amelyekből hamarosan teljes kötet születik, a *Háromkák* (2004). Másfelől a szonett kötelékéből kibújva 30-40 soros, amannál kitárulkozóbb, de alkatából következően töprengő, vívódó hangütésű, kérdésekkel, rokon vagy éppen ellentétes értelmű szavak halmozásával építkező szabadverseket ír, a „hosszúkákat”, amelyekből majd a *Hangyák vonulnak* (2007) című kötet anyaga összeáll. Hetvenéves korában kiadója, a Magvető sajátos versgyűjteményt adott közre, *Platón benéz az ablakon* (2005) címmel, amely az életmű java részét tartalmazta. A *Pénteiken vasárnap* (2010) kötet versei három négysoros strófából állnak, nyilvánvaló rokonai a szonetteknek, csak az utolsó két sor elmarad, ezek a „pillanatkák” nevet kapják. A 2014-es *Ott mi van?* kötet tovább erősíti, radikalizálja az öregségről, a közelítő halálról szóló, az előző könyveiben megkezdett költői beszédet. A *Firkák a szalmaszállra* (2015) már csupán rímes kétsorosokat fogott kilences csoportokba, az elemi forma lerövidült. Ezt folytatta a versírásba kapaszkodva az új kötet, az *Együtt forog* címűben is, amely készen várta, hogy decemberben, a 85. születésnapjára megjelenhessen.

Könyvtárosként harminchét évig dolgozott. Sokat jelentett számára, hogy a meghurcoltatása után 1959-től hat esztendőn át segédkönyvtáros lehetett Nagyatádon, s mellette elvégezhetette levelezőn a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakát. Ezt követően '65-től a főiskola könyvtárának munkatársa lett tizenkét évre, ezalatt pedig az ELTE könyvtárosi diplomáját szerzi meg a hetvenes évek elején. Innen hívták el a Pécsi Városi Könyvtár igazgatói posztjára, amelyet öt éven át töltött be. 1982-től félállásban tudományos munkatársként irodalmi bibliográfiákat készített.

A *Jelenkor* szerkesztőbizottságának 1975-től tagja. Lelkesen mesélt mindig a keddi napokról, amikor rendszeresen összegyültek, sűrű cigarettafüstben megvitatták és gondozták a beérkező írásokat, eszmét, információkat cseréltek a régi szerkesztőség nagytermében. Aztán amikor az érdemi munka véget ért, pénzt dobtak egy kalapba, és a legfiatalabbat elküldték borért.

Ahogy ő maga számon tartotta egykori támogató kollégáit, ugyanúgy ő sem vonta ki magát később a hozzá forduló fiatalok patronálásából. Nem felejtette el soha megemlíteni költői indulásáról beszélve Fodor András szerepét, vagy érettebb költővé válásában a több évtizedes barátságát, amely Csorba Győzőhöz fűzte. Ugyanígy az általa szerkesztett 1980-as *Fél korsó hiány* antológia akkori fiataljai, Parti Nagy Lajos, Meliorisz Béla, Csordás Gábor vagy Pálinkás György sem felejtkeztek meg róla soha, ahogy az utánuk következő számos generáció, akik az irodalmi szárnypróbálgatás során hozzá fordultak, mert fordulhattak.

Öntudatosan vallotta magát a *Jelenkor*hoz tartozónak, s örömmel vállalta, amikor néhány évvel Csorba Győző halála után felkértem a főmunkatársi tisztségre. Szüntelen kíváncsisággal érdeklődött a lap ügyeiről, mindenről tudni akart. A szellemi otthona volt, kiállt érte, ha kellett, s nemegyszer mentünk együtt követségbe több-kevesebb sikerrel pénzt koldulni a működéshez. Közelről látta a lap fennmaradása érdekében végzett munkát, nem fukarkodott az elismerő, bátorító szavakkal. Az igazság kedvéért elmondom, hogy néha azért barátian kritizált is. Hiányolta a hetvenes-nyolcvanas évek heti rendszerességű szerkesztőségi találkozásait, s talán ezt is jelezte azzal, hogy a maga részéről a régi idők folytatásaként hosszú évekig ragaszkodott keddi látogatásaihoz. Olykor pedig pécsi szerzőket, témákat szorgalmazott, ám a provincializmus minden formáját elutasította.

1991 körül ismertem meg, bár először a prágai Károly-híd „pesti” hídfőjénél láttam családjával a nyolcvanas évek végén. Halála előtt egy-két nappal jártam nála hosszú beszélgetésen, amire – példátlan módon – hónapok óta nem került sor, a karantén ideje előtt találkoztunk azt megelőzően, bár telefonon ezalatt is többször szót váltottunk. A kettő közt eltelt harminc évben sok-sok időt töltöttünk együtt a keddi látogatásain túl *Jelenkor*-rendezvényeken, szerzői estjein, de születés- és névnapjait is megünnepeltük lakásában, donátusi kertjében vagy a szerkesztőségben a kollégákkal, amelyeknek elengedhetetlen kelléke volt a vései pálinka és felesége, Erzsike pogácsája. Álltunk együtt Kolozsvár előtt az éjszakában durrdefekttel, a szlavóniai Vörösmarton közvetlenül a disznóvágásról érkezett tucatnyi érdeklődő előtt beszélgettünk, de bécsi sörözőbe is betértünk a hivatalos program mellett. Somogyi helyeit, Nagyatádot és Vését is bejártuk, láttam az 1860-as években épített házukat húsz éve, majd a község által felújított, múzeummá alakított portán is megfordultunk.

Ha belegondolok, talán a saját életrajzomat sem tudnám olyan részletesen felmondani, mint az övét. Hallottam sokszor részleteit élőszóban is. Egy idő után rájöttem, Laci minden apró részletet fontosnak tart, valójában nem képes rövidíteni. Mintha az elbeszélés minuciózussága szavatolta volna számára az elbeszélte igazságot, azt, hogy semmit sem felejt el, nem kerekít, egyszerűsít le a hatóság, a poentírozás kedvéért. Ez tehát nem a változó összetételű közönségnek szólt – az sem érdekelte igazán, hogy tudta, hogy tudom –, hanem belső kényszerből fakadó tanúságtétel volt.

Bertók László a 85. születésnapjához közelítve, mégis váratlanul halt meg. Az öregedés testi és mentális kínjai, melyekről oly érzékletes, megrázó verseket írt, nem kímélték. Ám konok elszántsággal ellene tartott mindenféle leépülésnek. Nemcsak panaszkodott rájuk, de tett is ellenük, a versírásba és a mozgásba kapaszkodott. Utolsó találkozásunkon az utóbbi hónapokban szerzett verseiből választottam a lap decemberi, az ő jubileumára készülő számába, és az új kötet bemutatójával egybekötött pécsi ünnepségről beszéltem neki. Ám valaki – a sorsok könyvének ismeretlen, kiszámíthatóan kiszámíthatatlan szerzője? – ezt a történetet átírta. Az a lapszám immár jubileum helyett mementóvá válik.

Ágoston Zoltán

Háttal

*Mióta vagyunk így egymásnak
háttal Te időtlen idők ó
ta én csak az én időmben és
abból is csak azon évek ó
ta amikor elvetted tőlem
a szeretteimet Így vagyunk
egymással Egymásnak háttal Te
hallgatsz én hallgatok Te tudod
mire gondolok Én a Te gond*

*olataidat nem ismerem
Ez persze olyan bizalmas így
hogy rögtön vissza is vonom Élj
a te időtlenségemben én
meg élek időtlenül az én
időmben Hallgatásunk szünte
len beszéd Mert tudod mire gond
olok meg sem próbálok kiker
ülni a bűnös szándékokat*

*melyek mint édes virágú növ
ények bennem bőven megterem
nek s mérgezik vizeid füve
id s mérgezik minden teremtmény
edet Talán ha a köztünk lé
vő beszéd párbeszéd volna de
mi kettőnk között párbeszéd so
ha nem lehetséges Te hatal
mas vagy és ennek megfelelő*

*en a te szívedben nincs egyed
ül naplemente Eltaposhatsz
ha olyat szólok hallgatásom
ban mely trónusod lábánál hab
ot ver Te kérdezel és én vál
aszolok bár nem hallok hangod
at csak elmémbe csapódik a
kérdés mint falba a rakéta
keleti zavargások ide*

jén És én hiába is kérdez
nélek a felelet sohasem
zendülne meg bennem Füled már
süket az emberi hangokra
Te próféták által szólalsz meg
nekiünk embereknek de én nem
vagyok próféta Féreg vagyok
és csak hamis prófétákkal tal
álkoztam eddig kik azt hozsan

názták hogy te jó vagy a legfőbb
jó és örök vagy te a mindét
ig örök Pedig te nem vagy jó
és öreg vagy Még annál is ö
regebb mint aki a Sion-hegy
alatt szaladgált tépett szakál
lal egy Ady Endrének küldött
korai videófelvétel
en S mert öreg vagy nem lehetsz már

jó Az öregek mert meghalni
készülnek mind rémültek és mind
irigyek és mind gonoszok a
túlélőkkel S bár nem tudhatod
milyen megélni a halált azt
tudhatod milyen elvenni az
életet Hanyag unott szóra
kozott felelőtlen mozdulat
S mert szenilis vagy elfelejtett

él már rég különbséget tenni
jó és rossz között A bűnöstől
elvenni a jónak odaad
ni mit törődsz vele Csak tolo
gatod vakon a bábuidd a
mindenség megvakult asztalán
Háttal neked Nem akarom lát
ni arcodat mely talán egy szörny
arca a Szörny-Istené de az

is lehet hogy szép vagy mint a szent
képeken fiatal vagy a fi
adban és hófehér a szentlé
lek galambjában De mióta
megloptál tolvaj módra mikor
először fordítottál nekem
háttal tudom hogy mindegy is az
arcod Mindegy hogy föntebb trónolsz
Nem tudok lenni alattvalód

(szino)líra

torzósótár

aszkéta

az érzelmi palettán a kéj elérhetetlen fantomja jöhetett legelől különben is valamiféle családi kéjben fogantatva kevéske fantáziával a virtuális bölcsességet lapszusként tágítva puha meleg oltalom lehetett az anyaöl az első szoptatás mohó örömeit már láthatod bármelyik kis állaton s mire az értelem törekeny csírája nyiladozni kezdett már ott találtad magad éterinek tűnő fák alatt a simogató árnyékokkal szűrt napon mély aggodásokba csomagolva ám mégis szabadon hisz nem éreztél még semmilyen háttérrel hogy a romlott korban miként fog felnőni ez a vézna kisgyerek sokáig infantilisán szökdelve iskolába mely vidéken akkor még amolyan középkori lehetett mégis a szorongások mögül sugározta az élvezetet miként a kamaszkor izgalmas bája mely a vetélkedés és a nyiladozó szerelem magasiskolája majd tobzódás a családban és a nagy italos évek még szerény írói sikerekről is szólhatok melyeket az öntelt percekben nem babrált meg az enyészet mégis mikor végső szikkadásba merevülsz felrövedezik benned egy különös aszkéta sorsa remete életed milyen lehetett volna és döbbsenten érzed hogy nem tudsz dönteni

aszott

egy idő után a kisfiú picit már röstellkedett mikor anyuka ölébe vette a gyermeket és a múltból hozott kis didaktikus verseit nagy átéléssel fülembé búgta amiktől egyszerre támadt a szomjas lelkemben valamilyen meleg nyugalom mert akkor is létezett már a családok éve s az epikusnak indult dalocskák közül az nem tűnt leginkább feledésbe melyben a szegénység és a gazdagság között választani kellett ugyanakkor még csak zsigerekben érezve a későbbi trendet a szeretet mögött némi lemondás is bujkált megroppantva sunyin a sugallat súlyát melyből kamaszodva már nem sugárzik a hogyan tovább új felismerése és hogy az aszott emberek rút sorsa végül is mívégre amikor a ragaszkodás ideje kimerül aztán a magányosnak indult öregkorban az eltűnt emlékgöngy hattyúi képe fölmerül ahogy az uralkodó banda a kissé gyanús szellemi örökség eszméjét tátott vagonjaiba tolja át de már véletlenül sincs mellé fűzve az az egykoron fátyolos tekintetekre csábító versvilág midőn az elhagyatott kastélyokba visszamásznak a lírai futamok helyett sortüzét ontva a propagandának az utókorra hagyva aljas jellemük kívánatos hozadékát

asszimilál

a növények ebben is a legkülönbek mikor testükkel fényre szöknek lélegző szövetükbe építve a sok mihaszna szervetlen anyagot duzzadt hajtásaikkal tisztelve meg az éltető napot melynek melegében még a fagyos tekintetekből is előmerészkedik valami különös reménysugár melyet nem érint a gond mi lesz holnap s holnapután a múltának dohos lépcsőfokán leereszkedve hol már semmilyen irányba nem kúszik az ember kedve mivel előre halott s még nyelvünk is mily hasznosan asszimilál mintha nem a homo mondaná hanem valamilyen furcsa logika szerint éri el a hangzás az emberit legfeljebb olykor a leírásán vitatkozva de ekkor már megint felbukkan nembeliségünk az összeférhetetlen és a ronda felmutatva saját maga termelte káoszát és akkor még nem említettük az ősi édent borogató politikát amely persze mindig visz valahová viszont benne sosem érintheted meg a csodát mikor be-beindul egy-egy náció hogy asszimilálni volna jó a medence közepén csak a migránst nyomja le a vak nemzeti büszkeség miközben ezerszer keresztelkedve ismét rovást írna s hegyes nyíllal löne a barom ha a népség imígyen kifosztható

SZLUKOVÉNYI KATALIN

Csak lenni

*Csak lenni, lenni, nem csinálni semmi
nélkülözhetőt, mint a fű, a fák,
belenőni a nekünk rendelt térbe,
figyelni, hogy változik a világ,*

*heverni, mint a jóllakott oroszlán,
konzervogazellát nem spájzolni be,
nem hagyni, hogy a létet eltakarja
a folytonos cselekvés kényszere,*

*a tettet pedig a bizonygatás, a
statisztika és a reflexió,
csak türelmesen várni a halálra,
és közben élvezni, hogy élni jó.*

Délután

*Az órainga oda-vissza jár,
s vadul zuhog az eső a tetőre;
létezni kényszeres, de nem muszáj.*

*Hogy ömlik! Lassan szétázik a táj.
Tipikus Medárd. Lesz gyümölcs belőle?
Az órainga oda-vissza jár.*

*Hallgatom, mormolom, itt diskurál
bennem – az ember repetitív, dőre –:
létezni kényszeres, de nem muszáj.*

*Erőltetjük, még akkor is, ha fáj,
aztán meg nyígunk, hogy szenvedünk tőle –
az ingaóra összevissza jár.*

*Ide még négy sor, negyven év dukál,
mivel töltssem? A fehér papír pőre,
s létezni kényszeres, de nem muszáj.*

*A kérdés ugyanaz, magába zár:
ugyanazt ismételvegtem jövőre?
Az órainga oda-vissza jár.
Létezni nem feltétlenül muszáj.*

Mennyország

*Nem tartogathat olyasmit, amire vágyom,
mert csak olyasmire vagyok képes
vágyni, amit ismerek, csak olyasmit tudok
elképzelni, ami van vagy volt. De ne legyen
minden se, ami valaha volt, és ami van,
valójában sohase volt az minden
ízében tökéletes, hisz akkor meg se halnánk,
és ki szeretne kétszer ugyanabba
a fosba lépni? És pláne ne legyen
valami megbízhatatlan túlvilági
ízlés szerint photoshoppolt best of,*

*mert mi van, ha épp eltér az enyémtől,
mi van, ha én pont az orrsövény-
ferdülésed okozta horkolásod
hallgatnám az örökkévalóságig?*

Nagyszombat

*Szombaton Jézus is megpihen.
Nem kínlódik, nem hal már tovább,
de nem is támad fel, nem megy vizitába
a hitetlenkedő apostolokhoz,
csak fekszik a sírboltban, lazít kicsit
a vonakodó világ kényszeres
megváltásának és a szenvedések
során is fotogén arckifejezés
megőrzésének feladatai közben.
Ez lehet végre az ő én-ideje.
Nélküle is elműködnek a dolgok,
néhány órára kinyitnak a kocsmák,
a virágok, kiülnek az emberek
a teraszra, kávéznak a napsütésben,
vagy délig alszanak, nem kergetjük egymást
se teendőkkal, se szimbólumokkal,
szusszanunk végre egyet, mielőtt
holnaptól világmegváltunk megint.*

Angyalgyökér

*Ő, akinek minden virág rózsza, angyalgyökér-levél
nyakláncot viselt, hogy a rontást elkerülje, nagyapja
még angyalfűnek hívta a bogárfelhőben mézlő
fehér tányérkelyheket. Egy vércsík volt a csuklóján,
hajszálvékony bordókígyó-karkötő, hogy a szerelmet
elviselje – ment, kígyószisz kékllett szemében, ment,
és elfelejtette a legfontosabb parancsot, hogy
mézet csak az ehett, akit a mandulatörzsből
kiszivárgó mézga összekent. A bokor mögött
nem várt rá, csak gyökértelenül szorító
föld – amit ásóval szórtak később a fekete hajóra,
olyan növény lett, aminek csak szára, levele,
az is lebegve, zöld ködbe szakadva örvénylik
nap- és évszakon túli táncrend szerint – táncba
hívták, bár nem nyújtotta kezét –, ki tudja, most
milyen fát tart, milyen szállítónyalábot köt
levélbe, szárba, miféle ásványi sókat
küld a magasságba az angyalgyökér.*

Nő a parkban

*Szél söpri szét a tagjait, derekán
rácsok szétfeszítve, kutató ujjak
és ököl, ahogy egyszerre só lepi
be a két ajak közötti partszakaszt,
grimaszra húzza szét a száját,
aztán moszat vagy alga jön,
ami korallszín zátonyra terül,
nedves fű alól felcsapó szagok és
tág orrlukban terjedő nyirok:
sétált a parkban, iphone
fülhallgatózsinórja lógott
öröklött lánc helyett nyakán,
arra gondolt, ma nem kocog,
védtelen pajzsként viselte testét –*

Életeméséletem

(Bentbent, ahol két anya)

Fogalmam sincs, mekkora szerepem volt ebben, fogalmam sincs, mi volt a baj.

Csúnya voltam, vagy csak rossz természetű, vagy nem aludtam, és ettől teljesen kikészült?

Vagy volt valami titok, amiről nem tudok?

Amikor négyéves voltam, akkor adott oda ennek a második anyámnak.

Vagy nyimnyám voltam? Erre is gondolok.

Mert a mai napig válogatok.

Fehér húsokat eszem, párolt zöldséget és sok sok gyümölcsöt.

A kedvencem a málna.

Apámra nem haragszom, a férfiak nem képesek átélni ezeket az érzelmeket, ha álmosak, alusznak, ha éhesek, esznek, és utána szerelmeskednek, ha van kivel.

De, ha visszagondolok, engem mindig apám fürdetett, egy méteres cinkteknőben.

Szappanos, félmeleg vízben dideregtem, és soha nem mondtam, hogy fázom, valahogy nem mertem, a kezével mindenhol lemosott, a fenekemet, a nyakamat, a lábamat és ott is.

A tenyere érdes volt, a lehelete elég bűdös.

Miért jön Etus néni, kérdeztem apámtól, miért jön, csak álljak fel, álljak egyenesen, mondta, és megtörölt, és utána kiskanállal tejberizst kaptam, pedig már rég egyedül ettem, és éhes sem voltam. Mégis sokat ettem, sokatsokat, utána hánytam.

Elmondja anyád.

De anyám nem mondott semmit, amikor Etus néni megjött, akkor sem, kendő nélkül, mezítláb álldogált az ajtóban, a szoknyája vizes volt.

Csúnyának láttam, nagy orral és őszes hajjal álldogált, és csak körmölt az ajtókeretbe.

Etus nénivel mész, itt a csomagod, mondta, már mindent beletettem.

A babát, a bugyikat és a három ruhát.

A csomag egy szöttes átalvető volt, fekete és piros csíkokkal, és ahogy anyám a földre tette, minden kiborult belőle.

Hová megyek Etus nénivel?

Még sok kérdésem volt, kérdeztem egymásután, mindegyiket többször, sokszor, mert nekem csak a beszéd létezett, semmi más.

Hangosabban kérdeztem.

És még annál is hangosabban.

Egyikre sem kaptam választ.

Lajos bácsi már vár minket, Etus nénit és engem. A kedves Lajos bácsi Etus néni férje.

Belefeküdtem a kiborult ruhákba, és forogtamforogtam, a fenekemen, hason és háton, kitéptem a baba fejét, és köpdöstem, mindenkit.

Lefogtak, a legnagyobb erővel apám, és azóta Etus nénit nevezem anyámnak, és apámnak Lajos bácsit. De csak négyszemközt, mindenki másnak Etust és Lajost mondok, így jön a számra.

Most is így mondom, miért éppen most játszánám meg magam.

Amikor anyámra gondolok, kimegyek az udvarra, és egy rózsatövist a kezembe szúrok.

Vagy a lábamba. Ha érbe sikerül, nehezen áll el a vérzés, egyszer a mentőt is kihívta Etus.

Hogy hívják anyámat, kérdezte a tanítónéni, Etus, mondtam, de egész mondatban, parancsolta, Etusnak hívják, mondtam, így sem jó, anyámat Etusnak hívják, nemnem, a nevet mondjam elől, Etusnak hívják anyámat.

A következő héten a franciatanárnő is megkérdezte, mindig a legjobb voltam franciából.

Hogy hívják anyámat.

Annának hívják.

Valahogy jobban bíztam a franciatanárnőben.

(Bentbent, ahol egy férfi)

Hogy hívják anyámat, kérdezte, és azt hiszem, ebből fakadt kezdeti ellenszenvem.

Ebből a kérdésből.

Szép nő vagyok, a nyakamnál, ott vagyok a legszebb, de én ezt tudtam, valami újatnást, gondoltam, valami mástszépet mondjál, valami szépetújat, szépek a lábaim, ezt is tudtam, mást, hátha mást mondasz, visszatartottam a lélegzeteimet.

Megkereste a legutolsó sebet, a bal karomon, belül, a csuklótól nyolc centire.

A jobb mutatóujját rátette, az ujjbegyét, és nyomtanyomta, és nem mozdultunk, néztem a karomat, nincs is seb, csak ennek a férfinak az uja van.

Attól a naptól lakom itt.

Három szobám van, de több, mert magasak, három óriási, fehér álom.

Mindhárom szobában ágy és kanapé, székek is, és asztal.

Az elsőben cseresznye, a másodikban dió, a harmadik szoba a legolcsóbb, itt tölgyből van minden, Lajos bácsi asztalos, nézés nélkül is látom.

Szőnyeg sehol.

Elhozhatom Etusékat?

Miért hoznád ide anyádékat?

Olyan jó volna, ha látná ezt a sok szépet, a kanapé drága kárpitját, az ablakot, azt, hogy minden szoba a sétálóutcára néz.

Nem hozhattam el, de jó itt nekem.

Minden délben megérkezik, és két egész órát marad.

Márton, egynolcvan magas, vagy kicsit annál is több. Szőke.

Művész, azt hiszem, valami ilyesmi lehet. Író, filozófiatanár.

A két órát végigszeretkezzük, nincs időnk beszélgetni.

Mióta itt lakom, rendszeresebb vagyok, de szerencsém van, Márton mindent pontosan megszervez.

Hétfőn manikűr, kedden fodrász, szerdán és csütörtökön boltok, péntek délután Etusék, utána színház.

Egyedül.

Márton és még hogy, kérdezem, de a szakálla alatt összevissza rándul az arca, nem érti a kérdést, hát milyen Márton, magyarázom, mindenkinek két neve van, és a nyakkendőjét megsimogatom, a végével a homlokát érintem, kicsit a szemhéját is.

Teljesen egyformán kék, a szeme és a nyakkendő, teljesenteljesen, boldog égszínkék.

Nem lehet véletlen ez az egybeesés, hogy a szeme is, a nyakkendő is, ennyire.

A délelőtti programok mindig kétórásak, csak nyújtom a bankkártyámat, és szézám tárulj.

Nem élek vissza semmivel, pedig elég világos, bármit választhatnék, Guccit, Valentinót, Chanelt, a sofőr mindig ezekben a boltokba visz.

És véleményt is mond, kisasszony, ez a kék, ez a vörös, a rúzsomtól kibukik, látom.

Múlt héten egy fehér Mercedest kaptam, vadiújat.

Az előtérben tüzetesen megvizsgálom magam, tetőtől talpig, mert érteni szeretném.

Megérdemlem én ezt?

Óriási tükörben látom a mellemet, két formás labda, szerintem nagy, Márton szerint tökéletes.

Balerinamozgással billegek, a hajamat a mellemre bontom, a bal mellbimbómat gondosan eltakarom, mert befelé fordul, gyűlölöm.

Márton néha kiszívja, szégyellem magam, de szédületes.

A halál körvonala, kiszívja belőlem az életet.

Egy narancs kendőt tekerek a csípőmre, és ennyi, csak nézek bele, a tükörbe, mindent külön vizsgálok, combot, kart, hasizmot. A combomon, belül, néhány szőke szőrszál, nem értem, hogy maradhatott itt.

A narancs kendőtől is megszabadulok.

Lábaimat szétfeszítem, amennyire csak tudom, spárga, félspárga, fejállás, nem is tudom.

Csak így élek, mint hal a vízben.

Tebüdöskurva, Etusnak ez a fehér Mercedes C class tette be az ajtót.

Ha legalább öt-hat éves lenne, de ez új, legújabb.

Pénteken történt, azt hitte, mindent ért, pedig semmit, mindent értek, tebüdöskurva, hagyta volna abban a gerendás vityillóban.

Nekem kezdenek hiányozni a szavak.

Az arcok, azok a pillanatok, amikor a fontos mondatok előre érkeznek, valaki kinyitja a száját, és tudod előre, vidám lesz, boldog vagy fenyegető. A mondat.

És a gondozatlan, szőrös orrlyukak, azok is hiányoznak.

A tükörbe borulok, az egyik orrom éri a másik orromat, legyenek mondatok.

Márton tudja, valahogy mindent tud, tiszta nagyító a szeme.

Jó, menjek délután is a városba, menjek akárhová, menjek boltokba, vagy a szemközti parkba, mehetek csakúgy, sétálni.

Akárhová.

És hozzád is mehetek?

Szeretné, ha szókére festetném ezt az óriási hajzuhatagomat, gyönyörűgyönyörű.

De én veled, én veled szeretnék!

Menjek Korfura, ha szerencsém van, delfint látok, megérintem egy delfin síkos bőrétfarkátfejét.

De szerintem Korfun nincsenek delfinek.

Mártonnak teljesen mindegy. Menjek máshová, menjek Tahitira.

Chagall is ott festett.

Nemnem, Gaugin volt az.

Jó, menjek máshová.

De én nem, én csak ide le, én a sétálóutcára szeretnék, a ház elé.

Ennél értelmesebbnek gondolt.

Ha akarom, menjünk holnap moziba, vagy fagyizni, vagy irodalmi estre, jön Dragomán.

Másnap moziba megyünk, nem vár a ház előtt, a sofőr visz oda, a mozi elé, a székeken találkozunk.

Két egymás melletti széken. Leülök, és Márton már mellettem ül.

A jobbomon, mert tudja, balról semmit nem hallok.

A kék Versacéja megérkezik hozzám, a jobb orrlyukból az agyamba száll, szétterjed minden porcikámban.

Belebogoz az őszes szakállába, mindig.

És mindig a bőre alá indulok el.

De most nem lehet, most a kezével, most az öt hosszú ujjával távoltart.

Elhúzom az arcomat, a könyökömet is, azonnal megértem, mit vár tőlem.

Hogy ne ismerjük egymást, ezt várja.

Mű szerző nélkül, német film, jólesik, hogy én választhattam.

Tudtam, hogy szerelmes film, és ezért.

Utánanézttem, háború és mindenféle más is van benne, Hitler és Kelet-Németország, azt akartam, hogy legyen valami rendes történet is, Mártonnak.

Mert én csak ebben a szerelemben fuldoklom, mindjárt öt hónapja, engem nem érdekel Hitler és Kelet-Németország, az egész történetből csak ez a nagynagy szerelem, ez foglalkoztat.

El vagyok veszve, azt hiszem, mindenem, a hátamnyakamorromhegye, nem tudok tájékozódni.

Egy szőke festőművésze-ről szól a film, sármos és szerény, nem olyan, mint az én Mártonom.

Kint sötétedik, az arcok szem nélküliek, a fejek egyformák.

Minden rúzs lekopik, a szájak egy másik szájban tűnnek el, a kezek ugyanígy, egy kisebb kéz egy nagyobbban.

Ezek az utcai ölelések az én gyomromban kötnek ki, és lüktető hullámvázban folytatódnak, rosszul vagyok.

Senki nincs a járdán.

Akkor megfoghatom a kezét, akkor hátha megfoghatom.

A kezét szeretném fogni, itt vagy máshol, házak között vagy egy réten.

De nem a szobában.

Fogd meg a kezem.

A kezedszeretnémfogni, a kezedet, a kezedet szeretném.

Nem merem kimondani.

Azt szeretném, hogy a bal kezem a jobb kezében legyen, az ujjával érintsen, először a tenyerem közepét, utána a kézfejemet, a csuklómát, és sétáljunk-sétáljunk, csakúgy, az egyik háztól a másikig, és tovább, és forduljunk vissza, és újból vissza, átmehetnénk az út másik felére, maradhatnánk ezen az oldalon is, a mi oldalunkon.

Hogy a balkezemajobbkezedenlegyen, azt szeretném.

Felvarrnám a gombját, vacsora után elmosogatnék.

Felvarrnám az inggombodat, és elmosogatnék ebéd és vacsora után, mindigmindig.

De nem merem mondani.

A bal kezemmel a jobb kezéhez érek, és Márton kilép, nagy erővel kilép, távolra.

Igaza lehet.

Író, művész vagy filozófus, ismert ember, felesége lehet és gyermekei.

Márton nem lép vissza, a kirakatban látom, nincs is már kalapom, nincs már férfi mellettem, a hajamat százfelé fújja a szél.

Milyen világ ez, ahol a nők szerelembe esnek és egyedül maradnak?

Este, miután elmegy a vacsorafutár, megértem, hogy nincsenek szomszédaim.

Egy szállodában lakom, az első emeleten, a szálloda legnagyobb lakásában.

Hatalmas fehér falak között lézengek, napi húsz óra mínusz négy, ennyit vagyok bent, és csak szuszogok, így mondtam gyerekkoromban.

Csak nézek.

Miért nem írja az ajtón, hogy szálloda, de Márton nem válaszol, egy hónapja alig válaszol nekem, csak nyom, nyom, fentről, oldalról, mindenhol, én inkább hazamennék, Etushoz mennék, de azt nem lehet, szerinte megbolondulnék otthon, két öregemberrel, egyetlenegy kopott fürdőszoba és egy tizenkét négyzetméteres szoba, ennyi, és igaza van.

(Bentbent, ahol egy férfi és egy kép is, egy)

Én arra születtem, hogy menyasszony legyek.

Ez beteszi az ajtót, egy hétig nem látom.

Egy nap aztán mégis, a megszokott időben, és kicsomagol egy képet.

Nekem hozta.

Hálátlan vagyok és utálatos.

De szeret.

Ezt először mondja.

Elvesztem a fejem, összevissza csókolom, a kép miatt, látom, hogy erre gondol.

Mintha érdekelne a szaros képe.

Hová tegyük, kérdezi, de nem értem a kérdést, minden képnek a múzeumban a helye, és ideges lesz, kitágulnak az orrlyukai, nem is gondolom, milyen igazam van.

Én nem segítek, a ragasztószalagot elvágja, lehámozza a csomagolópapírt, semmibensemmiben nem segítek.

A menyasszony ajtaja, ez a cím.

Helen Frankenthaler, 1967.

Értek a művészethez, nem tanultam, csak úgy rám ragadt.

Valami biztos válogatás, a bal és jobb szétválogatása, a szervezetem kiválasztja a szépet.

Egy szempillantás alatt beengedem, és kész, utána mindegy, mit gondolnak és mit mondanak.

A képről.

Ha a kettő egybeesik, ünnepelek, de ez ritka.

Ez a menyasszonyos hozzám ér, azonnal, pedig a szívem szúr, a szívem rámegy.

Nem hallottam ezt a nevet, Frankenthaler, én soha nem hallottam, szóvá is teszem, kifeneezafrankenthaler, és Márton mondja, eddig ő sem tudta.

De már igen, ha valamit Frankenthaler fest, abból drága kép születik.

Mert értékes?

Nemnem, ez kiszámíthatatlan, egyenest a szeszélyesbe fut.

Az érték eltávolodik a pénztől, gyakran, sokszor.

És messzemessze kerül látótávolságon is túl, és kész, beszipantja a teljes felejtés.

Soha nem tér vissza.

Vagy fordítva.

Hogyhogy fordítva, kérdezem, hát csak úgy, a pénz hirtelen kifut a kép alól, és az értéket faképnél hagyja.

És az is gyakori, hogy először szépen együtt vannak, és egyszer csak távolodni kezdenek, kitudjamiért, és ez véglegesen így marad.

Engem ez nem érdekel, egyáltalán nem, engem csak a szép, csak az, hogy látom ezt az ajtót, ahol két test, a férfi és a nő a világban, vér és mennyország, és a menyasszony hüvelyéből a mennyországba spriccel a sok vér.

Nekem csak ezek a formák, a színek, a színek formákba fordulnak, a formák színekbe.

És mondatok előtt érkeznek, mindig, az agyamba szállnak.

Elvisznek a boldog hiányba, ebbe érkezem.

A képet a hálósobába tesszük.

De telnek a hetek, és az én életemben semmi változás.

Dél előtt ittott két óra, boltokban, szépítkezős helyeken, délután megint két óra, középen két óra szeretkezés.

Kisállat vagyok, szépkisállat, sokat simogatnak.

A hálósobából rég kiköltöztem, ki nem állhatom a menyasszony szót.

Én soha nem leszek menyasszony.

Idehozhatnám Etusékat?

Már egy éve itt lakom, annál is több, idejöhetne legalább Etus.

A képet sem hitte el, azt hiszi, csak múzeumokban vannak ilyen képek.

Nem jöhet ide, és én sem mehetek Mártonnal oda.

Már nem szeretnék felöltözni, zuhanyozni sem.

Az egyik cipőmmel megkarcolom a képet, a piros túsarkúval.

Lent, a kép jobb sarkán.

Ez az én szignóm.

Márton a képre néz, de semmisenmi.

A napok telnek, és mind kevesebbet tudok róla.

Látom, hogy nem művész, nem író vagy filozófiatanár.

De mást nem látok, minden nap megeszi és kiszarja a nevét, a levegőből érkezik.

A lábamat tesziveszi, emeljem fel, fennebb, mégis lennebb, nem csókol meg.

Behúzom a sötétítőket, és a földre költözöm.

Menjünk piknikezni.

Nem tudom, honnan jutott eszébe, én eddig soha nem, én eddig csak kirándultam.

Nagyon messze megyünk, sofőrrel, kosárral és kockás pléddel, tiszta film, tiszta giccs.

Egy pataknál találkozunk, Márton is kockás pléden vár, és melléfekhetek.

Ez nem szoba.

Szeretkezünk.

(Bentbent, ahol egy férfi és már két kép is, kettő)

Másnap megint képpel érkezik, ez kisebb.

Miért nem jöttél velem, miért nem jöttél a szállodáig? Mi mindig kétfelé indulunk, még a kockás plédről is.

Inkább nézzem a képet, hozzám hasonlít.

Egyedül bontja ki, tudja már, hogy rá se szarok.

Fehér.

Robert Ryman, Monitor, 1978.

A piknikezést juttatja eszébe, jókedvű voltam és gyönyörű.

Mindig ilyen legyek, ilyen gyönyörű, hát nem vagyok mindig az, kérdezem, mostanában nem, mint a fehérre meszelt sírok, olyan vagyok.

Láthatom, a kép is fehér.

Meggondolja magát, és a hajamhoz ér, visszaölel az életbe, és én könnyen jövök, gyorsan, nézzem ezt a festményt, ez is fehér, csak fehér, semmi más.

És milyen sok. Mindig erre gondoljak.

Én nem gondolok erre, ez nem is tiszta fehér, ez a kép mocskos, mint a mocskos fehérenemű, olyan, nyugodjak meg, hát mondta, hogy piknik, hát nem ezzel kezdte, amikor bejött, rögtön mondta, a piknikezést, azt juttatja eszébe.

De a piknik zöld és kockás.

A piknik zöld és kockás, de a piknik tiszta is, mint ez a fehér ezen a fehér képen.

Nem tudom, hová tegyem a türelmét, soha nem ilyen, nem is tud ilyen szépeket.

Nézzem meg jobban, mi vagyunk itt, ő és én.

Nézd csak, mi vagyunk itt, te meg én.

Én másképp látom, itt csak egy pont, egy óriási, négyszögű pont, én ennyit látok, és ott ér hozzánk, ahol mi soha egymáshoz.

Nem lehet ez soha te és én.

Tegye a melléhez a képet, az én fejmagasságomhoz tegye, nemnem, a derekához, a feje elé tegye, és takarja a nyakát is.

A lábunk alá, a földre.

De Márton fél, hogy rálépek, nenenenene, hatudnám, mennyi pénz.

Akkor a fejéhez, mégis a fejéhez, tartsatartsa, még, most picit fennebb.

Márton szemben áll, két és fél méterre, fekete cipő, fekete nadrág, indigó zakó, fehér ing, és semmi fej, nincs fej. Egy fehér négyzet van.

A kép.

Fehérre meszelt sír, kérdezem, az volnék.

A képet leteszi, és kész, újra Márton.

Csak én maradok fehér, de nemazapiknikes, csak olyan meszelttemető, kép nélkül is ezt a mocskos fehér szagot árasztom, szertesét.

Holnap veszek egy menyasszonyi ruhát, és azzal szépen eltakarom ezt az egészet.

Mit takarok el, mit akarok eltakarni, felháborodik.

Ezt az én meszeltbúzölgő belsőmet takarom el, ezt, hogy minden félórán az ablak permén üldögelek, és nézek lefele, találgatom, melyik az én pillanatom.

Őrült vagyok, mondja, nem vagyok örült, mondom, szeretném fogni a kezed, itt van, tessék, mondja, itt van a kezem, de én a sétálóutcán, én az üzletben szeretném.

Bolond vagyok, tiszta bolond, a békéjéből kifordul, régóta figyel, az agyam levált a szép testemről.

Legalább egy hónapja.

Monitor, 69 x 66 centiméter, mától közös szobában élünk.

Én Krisztus menyasszonya vagyok.

Ő nem értheti, nem kapott semmilyen vallásos nevelést.

Még katolikust sem.

Hanyatt fekszem és elalszom.

Amikor kinyitom a szemem, nagyon késő van, délután négy óra, és Márton még mindig mellettem fekszik.

Monitor, mondom, ez a címe, monitor, mint az ő kocka feje.

Hát nem tiszta agyalás ez a festmény?

Megenyhül.

A mi *Monitor*unk még mindig a földön, felkelek, és a falra szegzem fel.

Két egész napot töltöttünk együtt, mi hárman.

Jó festmény, szeretem.

A nevelőapám, Lajos, asztalos. Mindenre megtanított, fúrok, kalapálok, csiszolok.

Egyedül szereltem fel, hogy lássa, én nem vagyok kurva.

Gyalulok, kézzel és géppel fűrészelek, és színtelen lakkot kenek a fára.

A képre, a lenti jobb sarokba megint egy vonalat karclok, megint a piros tűsarkúmmal, ez a vonal is vízszintes, csak sokkal hosszabb.

Átrendezem az életemet.

Már nem csak fehér falak és bútor, cseresznye, dió és tölgy.

Két képem is van, pedig ez nem múzeum.

A menyasszony ajtaja.

Monitor.

Látják egymást, és együtt kiköltöznek a falból.

Összevisszaszervezik a teret, az életemmel, a bútorokkal, ezzel az én szuszogásommal.

Amivel négyéves koromig szuszogtunk, anyám, apám és én, állandóan, reggeltől estig.

A délelőtti két órát ma kihagyom, a sofőr riasztja Mártont, valami baj van?, Márton telefonál, hisztériázik, a délelőtti két óra jót tesz egy nőnek, de Frankenthaler jobbat tesz, és Rymen, Robert Rymen, ő is, Márton zavarba jön, kikről beszél, kikiafenékről, kikről beszél.

Márton azt tudja, hogy van két értékes kép a szállodaszobában, saját tulajdon.

Miért érdekes ez a két izé, ez a két név, miért nagyozok, a telefont kihangosítom, hogy Márton ne ragadjon bele a fülembe, a fülzsírba, és onnan lele, a torokomba.

Ha lecsororg, vége, bennrekedek, ebben a szállodás szerelemben.

Végeazéletemnek, végeazéletemnek, ezzel telik a délelőtt.

Márton is kihagyja a mai napot, én a menyasszonyos szobában fekszem, hason és oldalt, belépek a szoba ajtaján, és kész, menyasszony vagyok.

Szűzszínű, vékony hártya, amiben Márton is fennakad.

Délután elmegyek a Gucciba, és egy menyasszonyi ruhát vásárolok, huszonhat-ezerkétszáz euró.

Nem találok drágának, menyasszony vagyok.

A *Monitor* mellé újabb szeget fúrok, egy hosszabbat, és felakasztom a menyasszonyi ruhát.

A falon, közepen, a piszkosfehér *Monitor*, mellette, jobbra, az én Gucci menyasszonyi ruhám, szépiásfehér.

És az ágy közepén én.

A szuszogásom is menyasszonyos.

Másnap újból cirkusz, hogyhogy a falra tettem ezt a nyavalyás menyasszonyi ruhát, hogyhogy a *Monitor* mellé, ha már vettem menyasszonyi ruhát, hogyhogy nem *A menyasszony ajtaja* mellé tettem, ha volna valamikisagyam, a művészetet nem színek szerint szortíroznám.

Én Mártonra nézek, és ő elmegy.

Megbánom, nagyon bánom.

Éjszakára átköltözöm *A menyasszony ajtajához*, alája.

Márton, Márton, nyögöm egész éjszaka.

Fogd meg a kezem.

Másnap is itt vagyok, lent, a földön, *A menyasszony ajtajának* a küszöbén, Márton rám fekszik és mellém, kedveskedik, vezethetem a kocsit, a Mercedest, de én nem akarom, körbecsókolja a nyakamat, de nem izgat fel, elmehetünk piknikezni, és engem ez idegesít leginkább, még Etuséknál az udvaron is jobb, mint azon a kurva kockás pléden.

Nekem adja valamelyik képet, nekem nem kell, egyik sem kell, vigye csak a múzeumba, és kapok egy pofont.

A menyasszonyi ruhát kérem.

Szerdára újból mozit ajánl, látom, bátorság és fantázia nélkül él, a mozinál tényleg nincs tovább.

Elmegyünk moziba, semmi új, találkozás a székeken, és a hatalmas mozivázszon, azt sem tudom, milyen filmet nézek.

Megfogja a kezemet, amikor tiszta fekete a moziterem, akkor, a sötétben, megszorítja és gyorsan el is engedi.

A mozi után az autó messze visz, repülünkrepülünk, kiszállunk, és megint.

Megint fogja a kezemet, örülsz, kérdezi, örülökörülök, mondom, nagyon örülök, kimondom, és észreveszem a szeméttelpet, a szeméttelpe mellett vagyunk, a világvégén, én itt csókolóztam először, mindegyhogykivel, ide jöttünk, hogy Etus ne tudja meg.

Örülsz már?

Nem tudok válaszolni, és a táskámban nincs is zsebkendő.

Tebőgőmasina, az arcomat, taknyomatnyálamat letörli, tetrágabőgőmasina, azt hiszi, életem pillanata ez.

Mindig a következő napot kell túlélni, és minden napban a következő órát.

Erre figyelek, és hosszú ideig nincs is baj velem, legalább egy hónapig.

Visszaáll a rend, délelőtt két óra kint, délután is, délben két óra szeretkezés, és pénteken Etusék.

A festményekkel élek.

Az ágyat naponként tologatom, *A menyasszony ajtajától* a *Monitorig*, és vissza, a távolság csekély és a parketta csúszós, könnyen megy.

(Bentbent, ahol egy férfi és három kép is, három)

Másfél éve költöztem ide, számon tartom.

Mit kívánok az évfordulóra, most, hogy azt mondom, már másfél éve.

Most, hogy ennyire képben vagyok.

Még egy képet, szeretnék még egy képet?

Én igent mondok.

Innentől számítom az igazi boldogságot.

A képek sokasodnak, és bármi történik velem, tudom, hová mehetek.

Egy óriási képet kapok, óriásit, beborítja a nappalim falát.

Újra egymás felé, Kelly Ellsworth, 1959.

Ránézek, és semmi nem biztos, lehet, hogy egymás felé, lehet, hogy nem, lehet, hogy üzeni akar nekem ezzel a címmel, lehet, hogy átverni.

Azt mindenesetre láthatná, hogy szinte egyformák ezek itt ketten, ezek, akik újra egymás felé. Színreformáranagyságra, mindenre, de a nagyság, ez a legfontosabb.

Ezt mutatnám Mártonnak, ha egyet választhatnék.

A bal oldali forma nem gömbölyded, egy kicsit, a jobb oldali bezzeg mell és hold, látom, jobban is örül ennek az egésznek.

Hogy újra együtt.

Férfi és nő, Márton mindig a szerelemről üzen nekem valamit, mert beszélni nem tud róla.

Én mindig így képzeltem a szerelmeskedést, egy nő és egy férfi puhán kanalazza egymást.

Mindketten ugyanannyit kapnak abból a finomból, a tejből és mézből, és tejjelmézzelfolyó föld lesz, egy picikepicike ház.

De nem ugyanannyit adnak, ebben biztos vagyok.

És nem is fontos, mert a méz csak folyikfolyik, tovább.

Látod, milyen hosszú ideig tart?

Mi tart hosszú ideig, nem érti, miről beszélek, hát a szerelem, látod, ott középben, ahol ez a két féltójas megérinti egymást és átmelegednek, a tej és a méz teljesen összekeveredik.

És soha örökké nem lesznek már külön.

Ritkán megyek a képes szobába, *A menyasszony ajtaja* és a *Monitor* nélkülem is nagy életet élnek.

Ha Márton ideges, ide lépek, a kép elé, és hangosan olvasom a címet, *Újra egymás felé.*

Ha megérkezik, és csókolózunk, Mártont gyöngéden ide vezetem, ha elválnunk, ide jövök vissza, ha becsapja az ajtót, hasra fekszem, a kép alá, és zokogok, ha az ajtóból még viszanyúl, amikor pedig becsukta félig, és onnan is, kintről is, még mindig a bugyim után kajtat.

Akkor is visszaidegyorsan, a kép alá.

Akkor hanyatt.

Három egymásutáni nap rám csapja az ajtót, kedden, szerdán és csütörtökön.

Nem értem, hogy ő fontos ember, nem időmilliomos.

A képhez rohanok, és belekarcolok a szerelmes pontba, rég a levegőben lógott ez a kör.

Most nem vonalat karcolok, most egy kört, a kép közepét karikázom be, fogásba ejtem az érintést.

Azt a kicsi területet, a nő és a férfi érintését, ahol azt hiszik, hogy együtt.

Hogy beszippantják egymást, és megérkezik a tejjelésmézzelfolyó másik, és jön a zuhanás.

De nem jön, nem egymásba zuhannak, mindig csak kifelé, kiki, kiesnek a világból, a világelőtti tengerbe, szakadékok mellé.

A piros túsarkúmmal karcolok a képbe, nem sikerült valami szabályosra.

Fogd meg a kezem.

Erről a festményről is ez jut eszembe, mindigmindig ez. Szép lassan kikopok ebből a szobából, néhány hét, és kész, csak akkor jövök ide, ha pont erre a színre, a feketefehérre vágyom.

Nem mondtam, ez a kép feketefehér.

A világ fekete, benne a nő fehér, a férfi is az, és temérdek lehetőség áll előttük.

Elmenekül a férfi, vagy a nő menekül el, a nő abbahagyja, vagy a férfi, a férfi elhagyja, a nő hagyja el, a világba menekülnek, vagy nemnem, ki a világból.

Mindketten el. Nem nehéz kiszámolni, még én is ki tudnám, pedig soha nem voltam kockafej.

Az utolsó lehetőség, hogy mindketten maradnak.

De ilyen nincs, a szerelem egy pattintásra jön és megy, mint a levegő.

Mostanában főzök, és a takarítást is én végzem.

Mindig egyfélélt készítek, levest vagy valami második fogást. A sűrű leveseket szeretem és a könnyű másodikokat, párolt zöldség, grillezett húсок, semmi lisztnemű.

Márton aggódik, olyan leszek, mint a háziasszonyok, nehogy, a bőrömbetembe beleköltözzik az egész konyha, a szép nők valahogy nem erre születtek.

A menyasszony ajtajához rohanok, és megmutatom, mire születtek a szép nők.

Hogy menyasszonyok legyenek, arra.

Hogy bemenjenek ezen a menyasszonyos ajtón és főzzenek, takarítsanak, és megtartsák a vőlegényt.

A vőlegényt nem lehet megtartani, mondja Márton, az egész vőlegénység huszonnégy óra, annál is kevesebb, és egyszerű férfi lesz belőle, hát persze persze, rosszul mondtam, a férfit kell megtartani.

De a férfit hogy lehet megtartani, a férfit soha nem lehet!

Dede, a nő gyermeket szül, és magához láncolja a férfit, én tudom.

Márton megsimogat, kicsibuksi, aki vagyok, nem tudom, mit beszélnek.

Nem tudod, mit beszélsz, még mindig nem, pedig már felnőtt vagy, már huszonhárom éves.

A férfit sosem lehet.

Nézzem meg őt.

Nem most értettem meg ezt az egészet.

Már a moziban tudtam, már előbb, amikor a Mercedes C classban ültem, hátul, a sofőr mögött, és kinéztem az ablakon, fehér kesztyűben, Jackie Kennedy-s napszemüveggel és piros túsarkúban.

De én nem vagyok Jackie Kennedy, én nem végeztem egyetemet.

Tudtam, hogy minden sántít.

Etusékhoz sem járok hetek óta, kitiltottak, telefonon jelezték, hogy soha többé.

Rögtön felkerestem a vér szerinti anyámat, Annát, már másnap.

Régóta akartam, mindig is, de nem lehetett, előbb Etusék miatt, ne legyek hálátlan, gondoltam, ha már felneveltek.

Amikor büntettek, csak mondtákmondták, ne legyél hálátlan, mindent megkaptál, ne legyél feledékeny, és engem reggeltől estig emésztett, feledékeny rongybaba vagyok, hálátlan kutya.

Pedig felneveltek.

Aztán jött ez a szerelem, és azóta éjjelnappal Márton után kapkodok.

Partra vetett hallá váltam, a szám tátva, a bőröm kilyukadt, levegő helyett is csak őt, Mártont.

Arra is gondolok, hogy ez a vergődés a gyönyörrel érintkezik, és ebből ez a nagy egyformaság, halál és gyönyör, halálgyönyörhalál, nem lehet szétválasztani.

Édeskicsidrága, miért karcoltad meg azt a sok drága képet?

Csak három kép van, nincs sok kép.

És azt a hármat, azt miért?

A térde az arcomban, kétszer, háromszor, az arccsontombanazállamon, nenene, kérlekne.

Én nem is tudom, miről beszélsz, én egyáltalán nem.

Nem tudom, miről beszélsz.

Semmi nincs véletlenül, mióta Etus, a második anyám, kitiltott a házból, azóta csak erre gondolok.

Mondtam már, rögtön Annához vitettem magam, Anna a kapuban álldogált, és engem várt.

Az apám rég meghalt.

Etusék négy éve szóltak, két órával a román érettségi előtt.

Meghalt a vér szerinti apád, elvitte a rák, és én ezzel el is felejtettem az egészet, azt hittem, teljesen elfelejtettem mindent, a vér szerinti apámat, a vér szerinti anyámat is, Annát, a szomszédokat, az egész falut, a fürdető teknő vize mindentmindent elvitt.

Hogy hívták a vér szerinti apámat, kérdeztem Etust, de nem mondta meg, hát nem mindegy már, ennyit mondott, úgyis meghalt.

Az érettségim Mihail Sadoveanut kaptuk, a szereplőket kellett tennivenni, de én csak apámat, a vér szerinti apámat gyömösöltem errearra, előbb a jó apákhoz, nem odavaló volt, utána a rosszakhoz, oda sem, végül kint maradt, a két padsor között, és fulladozott, hol a helyem, hol a helyem.

Az érettségim hála Istennek sikerült.

Mióta Etus kitiltott, visszatért az első életem.

Annával bundáskenyeret eszünk, az asztal ragadós, tapad, mint a méz, a padló és minden, miért élsz itt egyedül, kérdezem, miért nem egy szép öregotthonban.

Mert a ház meghal egyedül, a falakat támasztani kell, minden oldalról, napal belülről kell, éjszaka kívülről, nem marad semmi szabad idő.

Nagyon jó itt neki.

A teámat kitöltötte, a zsírt is, a tepsibe, felverte a tojásokat, a legnagyobbal kezdte, és így tovább, legalább négyet ömlesztett a tányéromba, én egyedül megettem.

Közben simogatott.

Hogy szólítsalak, mert nekem ez életbe vágóan fontos, nekem tudnom kell, de ő nem tudta.

Szólítsam anyának. Vérszerinti anyámnak. Vagy szólítsam Annának.

Mindig keveset beszélt.

Azért megvagyok.

Ha nehezen, visszaállítom a kimenős programokat, délelőtt és délután is, ha még nehezebben, újra leállok mindennel, a képekkel vagyok és kész.

Ha pedig semmihogy nem megy, beülök a Mercedesbe, és Annához vitetem magam.

Már négyszer voltam.

(Bentbent, ahol egy férfi és három kép is, három, és énmagam)

Ma délben egy csomaggal érkezik Márton, megint egy kép, már az előtérben lehámozza a kartont, és a legbelső szobába tart.

Ahol nincs még kép.

Rögtön látom, hogy én vagyok az, a képen én vagyok.

A festményt a szoba közepére teszi, állunk, és nézzük, én a képben fekszem, a szoba közepén.

És a szoba közepén állok és nézek magamra.

Alattam a sok barnás kartonpapír, érdes, Márton sem ér semmihez, nem is mozdul.

Ő is látja a csodát.

A kép síkjában csak mosolygók, valahogy úgy, mint Mona Lisa, mindenkire egyszerre, Mártonra, magamra, a bútorokra.

Leginkább a plafonra.

A szemünket összetesszük, én és én, az álló én és a fekvő, mosolygók és zokogók, zokog és mosolygók, összekeveredünk.

Melyik vagyok én, mosolygók vagy zokogók?

Mosolygók vagy zokogók.

Letérdepelek, látod, magam mellett kuporgok, látod Márton, és Márton látja.

Márton végre szerelmes.

A címet mondd, a címet, *Önarckép*, suttogja Márton, a festőt mondd, Paula Modersohn-Becker, hát ez az, látod, ezazezaz, én vagyok ő, és ő én, én és én, és a képet a lábam közé veszem, mintha pisilnék.

Márton is látja, hogy itt nem erről van szó, nem pisilésről, én csak védelmezem ezt az *Önarcképet*. Éppen valami csodában vagyunk benne, mostmost történik.

Nem félünk.

Tovább térdepelek a kép fölött.

Vigyázok rá, több bántást nem bírna ki.

Márton elvezet az *Önarcképtől*.

Nem ismert kép, csakcsakcsak nálam látható, egyedül nálam, albumokban egyáltalán.

Mióta megérkezett az *önarckémem*, mindenféle albumot vásároltam erről a korszakról.

Sehol nem szerepel, hát nem is szerepelhet, mert én vagyok ez a festőnő.

Elmondom, milyen.

A hajam hátrafogva, minden porcikám szelíd, kívülbelül, még a blúzom is.

Te élehetetlen, ez a második anyám mindig ezzel nyomasztott, te élehetlennyimnyámtoporgó, és a képen tényleg ilyen vagyok, minden veszély az arcomba ér.

A ruhámarcomszememhajam barna, egyedül a nagy szemű gyöngy és a gyöngyön függő növény feketés. A növényen öt levél, mint az arcomon, orr, száj és két szem.

Paula Modersohn-Becker, keskeny téglalap, 61 x 31 cm.

Nem szegezem fel a képet, nem szegezhetem fel önmagamat a falra.

Márton, újra kellene tanulnom a festést.

És beleegyezik, jövőre a képzőművészetre felvételizem, megígéri, még tanárt is fogad.

Értek a művészethez.

Jobban is alszom, megszépültem, frissítem a gardróbomat is, hát muszáj, három hónapja semmit nem vásároltam.

Az életem mindenestől célba érkezik, ezt érzem.

De jön a szombat, és megint összezavarodom.

Annától jövök, ma is bundáskenyeret ettünk.

A zárat elfordítom, és Márton áll a szobában, *A menyasszonyos ajtóba* gabalyodik, orral nézi, közelrőlközelről.

Pedig szombaton soha nem jön.

A körmödet mutasd, és én mutatom, a bal kezemen két körmöt letör, miért csináltad, miért rongárod ezeket a képeket, te tyúk, hát mindenkinek vannak rossz napjai, mondom, nekem sok van belőle, de a rossz napok nem kerülhetnek ennyi pénzbe, ha még egyszer, hamégegyszerhamégegyszerhamég.

Kinézek az ablakon, nézek.

Nem hagyom, hogy lyukat üssön bennem szomorúság vagy balsejtelem.

Márton szerelmes, olyan, mint egy vőlegény.

A menyasszonyos ajtóhoz vetek ágyat, és álmodok is.

Hogy valaki a nyakamra ül, és mélyremélyre nyom, a nyakamramindenemre ránehezedik.

Feketében van és maszkban.

Segítségsegítség, most, hogy végre minden jó, szinte minden.

Most mit akar ez itt.

Mit akar velem, segítség, valakivalaki jöjjön, ordítanék.

De nem ordítok, elhagy a hang, és minden erő.

Nem álmodom.

Maréknyi apró

Az a régi fiú, a kezdő tanár a Munkácsy utcából néha feltűnik újra, már rég láttam, itt cselleng körülöttem most is, leül mellém, belebámul füzetembe, meglöki könyököm, miközben írom, hogy az a régi fiú, a kezdő tanár, letett cigarettámat ő szívja végig, a hamutartó szélén elhamuhodik a törtfehér rudacska, nézi, mit írok róla, hogy minden héten a Munkácsy utcából gyalogolt ahhoz a gazdag családhoz, az apa dzsippel jár, nyaralójuk Leányfalun, lakásuk az egyik Palatinus-ház legfelső emeletén, soha nem derül ki, hány szobából áll, pedig egész évben oda jár tanítani egy kisleányt, hogy felvegyék a gimnáziumba, a Munkácsyból gyalogol át hetente kétszer az a kezdő tanár, hogy magyart tanítson a kisleánynak, aki be akar jutni a gimnáziumba, és minden óra végén egy maréknyi, átlangyosodott fémpénzt kap tőle, egyeseken, mindenféle címletekben csörögnek a kezdő tanár zsebében, aki az órák után lefut a lépcsőn, ki az utcára, a Pozsonyi útról nyíló kis mellékutcába, ahol egy antikvárium kirakatában Kálvin fekete márványszobra álldogál, Bordának hívták azt a férfit a könyvek között, mindig vett tőle egy olcsó, gyűrt verseskötetet vagy egy régi folyóiratot, s a fémpénzsekkel fizetett, aztán beült a közeli kocsmába, és ha futotta, kávéja mellé kisleányt is rendelt, olvasgatott, mielőtt hazament volna a Munkácsyba, és közben arra a fent úszó fényes teraszra gondolt, ahol egy órával előbb üldögélt a kisleánnyal, ahol magyarázta a toldalékolást, a hangrendet, a szófajok rendszerét, ült a füstös kocsmában versekkel a kezében, de a folyóra gondolt, amiről alig tudta levenni a szemét, hogy a kisleány nézzen, egy néma sziget lebegett a folyó közepén méltósággal, ezt a tűnődő lebegést látta a cigarettafüstben, a kocsmáasztala felett, és a pénzre is gondolt, ami a zsebében nehezedett, amit a kisleánnytól kapott az órák után, s nem értette, miért gyűlöli az a gyerek, hogy miért fizeti ki őt, a kezdő tanárt ezekkel

Tomaji Attila költő elmesélt Darvasi Lászlónak egy történetet. Darvasi nyomban „meg is vette”, és megírta. Csakhogy Tomaji Attila is megírta közben. Két író, két hang, egy történet.

a fémpénzekkel, s amikor a kisfiút felvették a híres pesti gimnáziumba, egyik este még egyszer meghívták, ott állt ismét azon a teraszon, a folyó fölött, nézte, hogy lebegett a város fénye a néma sziget felett, s akkor megkérdezte, miért kapott egy éven át maréknyi súlyos fémpénzeket, és kiderült, egész évben büntetésben volt az a kisfiú, aki nem figyelt az órákon, nem tanulta a magyart, ezért kellett a kezdő tanár, és ha egyszer kellett, mondta a gazdag apa, aki dzsippel járt, és nyaralója is volt Leányfalun, fizesse ő a kezdő tanárt, fizessen csak a zsebpénzéből, ha nem figyel az iskolában, tanuljon meg valami fontosat, és az a régi fiú, a kezdő tanár akkor bocsánatot kért a kisfiútól, akitől elfogadta egy éven át a zsebpénzét, amiből könyvet vagy fröccsöt vett, lesétált a lépcsőházban, ki az utcára, be az antikváriumba elköszönni Borda úrtól, mert nem jön többé, ivott valamit a szemközti kocsmában, aztán hazament a Munkácsyba, fel a második emeletre, végig a lerohadt gangon, ahol a kinti közös wc-re járt, ha szüksége támadt, benyitott lakása konyhájába, rögtön jobbra falikút lógott, ott fürdött a télen-nyáron jéghideg vízben, nem nézett ki a gangra nyíló ablakon, csak homályos körvonalakat látott volna a hályogtüveg mögött, a közeledőket lépteikről ismerte fel, majomfája is ott pusztult el a fénytelen szoba ablakában, szerteágazó törzse, mint a fájdalom törzse, szétfutott a világba, leült öreg asztala mellé az a régi fiú, a kezdő tanár, ahogy azóta is, minden nap, és arra a lebegő szigetre gondolt írás közben, látta magát, ahogy fut a lépcsőházban, ki a Pozsonyi útra, belép az antikváriumba, leül asztalához a kocsmában, a hamutartóban a sok elhamuhodó törtfehér rudacska, szájában valami fémes íz, s olvassa tovább a megkezdett verseket –

Aprópénz

Egy valamirevaló kocsmá, másképpen talponálló, még mindig üzemelt a környéken. Hármat biztosan tudott a közelben. Máskülönbén szerte a városban is akadnak efféle egységek. Olyanok, mint a Szovjetunió. Vagy mint az USA, ezerszeres kicsinyítésben. Az összekovácsoló forma, ember, ki itt belépsz, olyan leszel. Hogy nem leszel. Megszűnsz létezni, de föltétlenül hasonlítani fogsz.

Amikor a pultra szórta az aprót, a kocsmáros kelletlenül ingatta a fejét. Tízesek, húszasok, néhány ötvenes. Koppant, sunyin világgá akart gurulni egy rézhasú százforintos. A kocsmáros fürgén utána nyúlt, hopp. Elkapta, mögötte mosolygott Samantha Fox, a sarokban Diego Maradona-poszter.

– Bazmeg, fiam.

A férfi beszívta az állott levegőt.

– Bocsánat.

– Ez a harmadik – mondta a kocsmáros, ráemelte három ujját. – Harmadjára jössz nekem ilyenekkel, mi a kifsaszom vagy te, koldus?

– Dehogysis.

– Akkor? – nem durván, inkább érdeklődve kérdezte.

– Tanár vagyok.

A kocsmáros, nem látszott különben rosszindulatú embernek, röhögött.

– Ó. Hát ja, akkor az vagy. Már ne haragudj.

– Nem haragszom.

Megkapta a kis barna felest és a pohár sört, menekült lefelé a hab a pohárfalon. A maréknyi apró súlyából ítélve volt még egy köre. Ha nem elég, legközelebb kifizeti. A részeg Pilinszkyt egyszer Londonban kirabolták. Sok, nagyon sok pénzt vettek el tőle, jó kis bakeliteket akart venni. Költőpénz, milyen érdekes. Dichtergeld. Poetmoney, a költő elkölti az életet. Mindent elkölt. Közben pedig? Igenis, a költő alkotó. Aztán pedig a mecénatúra évezredes, nagyon is helyénvaló intézménye. A költő a szabadság bajnoka, hőse, csicskája, ahogy tetszik, ennek fejében, vagy ezt a pimaszságot, ezt a hiábavaló magának valóságát kiegyensúlyozandó, ki kell nyújtania a tenyerét. Ide tessék. Kérem. Kérnie kell, olykor könnyörögnie, aztán hajlongva köszönnie. Goethe Károly Ágost bizalmasa lett, titkos tanácsadó, megmondta, hogyan épüljenek a boltíves udvarházak, mi legyen a komor, félhomályos erdőkkal. Wallace Stevens egy biztosítótársaságnál vállalt állást, neki sem kellett kérnie, cégvezető lett, helyettes vagy mi.

Hétköznapi ment a lakáshoz, csütörtök délután. Az anyának, akinek a lényé piros-kék akvarellrajz volt, és akit egyszer-kétszer látott egy suhanásnyi pillanatra, ez volt a barátnős napja, az apa pedig dolgozott. Üzlet. Mint egy örökgár, soha nem áll le, üzlet, üzlet. Egyáltalán nem tudta, mi az apa elfoglaltsága.

– Jó napot kívánok – mondta a gyerek mindig, amikor ajtót nyitott.

– Szervusz.

A fiút láthatóan nem érdekelte, mit magyarázott, mit olvasott föl neki, szép vonású arcával nézett oldalra, kifelé bámult, át az orchideás ablakon. Ötödik emelet, tágas terek, olasz designbútorok, gazdag kínálatú bárpult, leanderekkel teleültetett terasz a tetőtérben, ott úszik és remeg a város tehetősebb túlpártja. Az az újuló zöld a Margitsziget, egy eszelős, boldogtalan lényről kapta a nevét, fölötté Buda emelkedő, rétegződő dombjai, mint egy kiterített halványzöld kabát, melyen nagy fehér gombok a villaházak, a kispaloták. Gül baba rózsás síremléke elbújik az épületek és természeti események hullámverésében. Hanem az a nagy, döglődő monstrum építkezés, ami éveken át, télen és nyáron uralta a meredeken fölfutó domboldalt, annak a látványa bizony az ember szemébe ötlük. Szállnak a felhők, külön-külön, mintha undok ellenségei lennének egymásnak. Amikor öszszesimulnak, aláküldik a szürkéséget, majd esni kezd, az is olyan, mint a Szovjetunió. Olyan lesz, mint az USA. A tifuszos Mandelstam a halála előtt még pénzt is kért, ruhára.

– Na, szerinted ez mi volt?

– A rövidebb a vers. A hosszú a történet.

– Igen, jól mondod, de lehet a vers hosszú is, és lehet rövid a történet. A rövid történet is próza. A próza az, hogy mesélünk.

– A vers nem mesél?

– Máshogyan mesél. Ez mi volt, amit az előbb olvastam?

– Őőőő... történet volt. Próza.

– Vers volt. Szerinted miről beszélt a költő?

– Rámozdult egy monszter.

– Jól mondod. És?

– Birkóztak. Verekedtek! Aztán az az izé ráült az aranyra.

A gyerek ült, nézett rá, nem látta. Finom arca volt, olyan tutankamomos. Finom ujjak, minden finom volt rajta, mint akit folyékony, langyos fémben fűrdettek születése óta. Amikor egyszer korábban megjött az apja, jól hasba bokszolta. A gyerek meggörnyedt, némán öklendezett. Nem szólt. De tudta, mit kell csinálni, rutinosan kezdett lélegezni.

– Irodalomból megbukni – csóválta a fejét az apa –, megáll az eszem. Versből!

– Kijavítjuk – mondta ő.

Legközelebb a kocsmárosnál inkább a saját pénzével fizetett. Az meg nézte a kék ezres papírját.

– Mi van, tanár úr, fizetésemelés?

– Az.

Samantha megértően mosolygott. Amikor lépett kifelé, megcsörrent a zsebében a sok húszas. Vajon hallották-e.

A legközelebbi korrepetáláson megint összefutott az apával, aki előadta, hogy tud verseket. Kívülről. Az *Altatót*. Elszavalta neki az *Altatót*, szépen mondom, tanár úr? Igen, kifejezően. Az apa aztán odahajolt a gyerekekhez, jegyezd meg, fi-am, hogy a rím nem passzol, hanem cseng. Bong. Érted? Cseng. Meg bong! Elandalít! Hirtelen imitált egy jobbst, a gyerek meg se moccan. Az apa már a lakásajtónál dúdolt, zörgött a rengeteg kulcsaival.

– A szimbolizmust tanuljuk, tudod.

– Tudom.

– Nézd meg ezt a verset, írd le, melyik a legfontosabb szó benne. Van-e olyan.

– Jó, megkeresem.

Kiállt a teraszra, látta, hogy az apa nagy fekete autóval dörög el.

A fiú egész óra alatt bámulta a másik oldalt, a dombokat, a zöldet.

– Olyan – mondta egyszerre.

– Micsoda.

– Az a szörny. A monszter, aki ráült az aranyra, Olyan a szörny, mint az – és a budai oldal félbehagyott építkezésére mutatott.

– Okos vagy. Képzeld rá a pofáját, a szemét, a tátogó száját, a hatalmas betonfogakat.

– Odaképzelttem.

– Mit tanulunk?

– A szimbo...

– ...lizmust.

– Azt.

Vége volt az órának, a fiú hátrament, az ő szobájába, kicsit zörgött a félig hajtott ajtó mögött, végül előhozott egy nagy, színes hengert. Star Wars-matricák borították, Anakyn Skywalker, Padmé hercegnő, Sith nagyúr, jedik. Lepattintotta a henger fedelét, belemarkolt. Kétszer markolt bele. A doboz műanyagfedelén fehérlett egy fölirat is.

Robi zsebpénze.

– Ez a te pénzed?

– Apa azt mondta, ha ilyen hülye vagyok, nekem kell fizetni a tanár urat.

A fiú szedett még egyszer.

– Ennyi elég?

– Elég, köszönöm.

Állt egy kicsit a Szovjetunió ajtaja előtt. Vagy az USA bejáratánál. Németország? Súlya alapján három kört tett ki a pénz. Három kört rendel a múlhatatlan világműzsával, Samantha Foxszal. Akkor eszébe jutott, melyik szót találta meg a fiú. Ott feketéllett a papírlap közepén, mint egy kétbetűs vers, ceruzával írta le.

Én.

Ahogy kikelnek a teknősbékák

Talán azzal kezdődött, hogy rendeltem egy pisztolyt az interneten. Nem volt drága, és gyorsan kihozták. Utána megvettem a repülőjegyet.

A pisztoly műanyagból van. Alaposan fel kell tölteni, kábellel, mint egy mobiltelefont, aztán, ha meghúzod a ravaszt, édes, vaníliás péksütszagot ló ki – összevetésképp a budapesti metróaluljáróban terjengő Princess illatfelhőt tudnám említeni. Jó pisztoly, elég messzire eljuttatja a szagot, amit percekig érezni lehet. Azt hiszem, ekkor kezdett formálódni a terv a fejemben. Az volt a lényeg, hogy valami furcsát csináljak, ami mindenkit kizökkent. Először a nemzeti parkok jutottak eszembe, mert azok úgy működnek, mint valami nagy vendégség. Az állatok a vendéglátók, az ember pedig bevonul, és ott tölt pár órát, akkor is az ösvényeken marad. Ha összefutsz véletlenül valami állattal, az van az arcára írva: köszi, hogy beugrottatok. Sötétedés előtt lehet húzni vissza a szállodába, az ottalvós buli kizárt.

Szóval biztonság kedvéért vittem sátrat is. Összevissza agyaltam, még nem nagyon voltak meg a kontúrok, de útban az első nemzeti parkba valahogy mégis elképesztő konkrét lett az egész, kiélesedtek a részletek, azt hiszem, a kishajóban már pontosan tudtam, mi a vezérfonál. Három órán át mentünk egy bonyolult csatornarendszerben, egyedüli utasként ültem a tíz-tizenkét személyes, motoros dzsunkában. Másutt is folyton ezt tapasztaltam: hiába nem szóltam senkihez, az emberek attól még időről időre beszélni kezdtek hozzám.

Ez a hajós például mindig ugyanazt mondta, és egyre idegesebben. Reméltem, nem vár választ, de azért néha bólintottam, nehogy felingereljem.

– Ez mesterséges, ez természetes – kántálta, aztán pár percig csendben maradt. Főleg a kormányt tekerte, ha muszáj volt, néha levette a gázt.

Magunk mögött hagyunk néhány hosszabb, egyenes csatornaszakaszt. Minden elágazásnál újra megismétlődött a rituálé.

– Ez mesterséges, ez természetes.

A csatorna különböző ágai felé hadonászott.

Barátságos képet vágtam, és bólogattam, nem akartam magamra haragítani. Alakoskodni rettentő jól tudok. Először azt hittem, az a szabály, hogy a mesterséges csatornarészek egyenesek, a természetesek pedig görbék. De a természetesnek nevezett ágakban is egyre több egyenes szakasz következett. Összszavarodtam, aztán kivertem a fejemből az egészet.

Eszembe jutott, hogy a pisztoly csomagolásában sok nyelvre lefordított használati utasítást is találtam. Magyarul meglepő módon *vadállat frusztráló készüléknek* nevezték el. A rövid szövegben ez is szerepelt: *Alkalmazható: kíméletes állatkínzás, -heccelés céljából. Anyaga: poliészter. Figyelmeztetés: a készülékkel a közel merészkedő állatot ne bántalmazzuk. Rendeltetésszerű használat során egy helyet vagy tárgyat illattal alaposan ellátunk, hogy a vadállat frusztrálódjon, azt higgye, ott van az élelem, de aztán mégse*

találjon élelmet ott. Miközben az érzékszervét ingerli az ínycsiklandozó szag. Azon az es-tén egészen megdöbbsentem a használati utasítás szadista szemléletén. Csak van arra mód, hogy pozitívabb céllal használjam ezt a jó kis pisztolyt, gondoltam, és kidobtam a soknyelvű, harmonikaformán hajtogatott papírlapot.

A kishajóban ültem, és megint kizökkentett a bambulásból az egyre feszül-tebb kántálás – *Ez mesterséges, ez természetes... ez mesterséges, ez természetes!* –, de nem tulajdonítottam neki jelentőséget. Néztem a fákat, a lombjukat, a vizet, a kidőlt fatörzseket, rajtuk a teljesen mozdulatlan krokodilokat. Kezdtém ráhan-golódni a környezetre. A hajós végeredményben ártalmatlannak bizonyult. Mikor kikötött, fűgén elslisszoltam mellette, és már bent is voltam a szálláson.

Álom nélküli éjszaka.

Előtte mégiscsak történt valami: kimerészkedtem az estébe, a sétálók közé, hát-ha látok valami gusztá kaját. Épp utcabál folyt. Egy plakáton Tarzan nevű szolgál-tatást hirdettek. Olyasminek tűnt, mint a zip lining, csak természetes összetevők-kel. Nyilván indával kell menni, nem drótkötélen, gondoltam. Eszem ágában se volt kipróbálni. Odajött hozzám egy ember sörösüveggel a kezében, rám nézett, és kifordította a szemgolyóját. Úgy nézett ki, mint a vuduról szóló horrorfilmekben azok a szereplők, akik magukon kívül táncolnak. Gyorsan leléptem onnan.

Másnap reggel rögtön megvettem a jegyet a nemzeti parkba. Élénk színű eső-kabát, idétlen dzsungelkalap, bokánál a cipő, nadrág és zokni gondosan egyeztet-ve, nehogy a rovarok meghívásnak vegyenek egy apró rést. Éreztem, lassan kez-dek megfőni, mert egy szál pólós idő volt, na de csekélységek engem még soha nem tántorítottak el. Vittem a sátrat. A bejárat közelében egy nagy tábla volt. A felirat szerint a majmokat nem szabad etetni. Többek közt azt írták, „a banántól a majom foga kirohad”. Megindultam az erdőben. Az ösvény lila kavicsokkal volt kirakva, a talajon fényes feketére rohadt levelek hevertek szertesztét. Kis híján ösz-szeszartam magam, mert bubogó hang ütötte meg a fülem. Nem tudtam, mi lehet az. Először távolról hallottam, aztán máris a közelemben volt, és mindig kiszá-míthatatlan irányokból, puhán, bársonyosan berregett. Mintha a tárgyak is bere-zonáltak volna tőle. Kirázott a hideg, csak lassan nyugodtam meg. A bozótból tétova dörmögés vagy rőfögés hallatszott, ennek gazdájával se találkoztam. Tíz-tizenöt percig sétáltam, amikor a fák között szembejött egy őz. Előzőleg térképen láttam, hogy az ösvény egy helyen konkrétan bevisz a majmok birodalmába. Megindultam arrafelé, de ehhez át kellett vágnom a központi tisztáson, ahol a büfé, az ajándékbolt és a vattacukoráros alkotta a civilizáció kis szigetét. Óriási tömeg vette körül az árusokat, minden irányban emberek lófráltak, óvatosan ke-rülgettem őket. A közelben hirtelen bekapcsoltak valami durván nagy teljesítmé-nyű gépet, lombvágó vagy fűnyíró lehetett, aztán egy-két másodperc múlva leál-lították. Nyilván szerelők vagy karbantartók voltak, nem látszottak a fák között. Válaszul a majmok fenyegető hangdemonstrációt tartottak. Mintha majomtorkok ezreiből tört volna fel az ijedtségtől agresszív, huhgó kórus.

A tisztást elhagyva megint láttam egy táblát, a majmok birodalmába vezető utat mutatta. Errefelé rengeteg ember járkált, aminek nem szoktam örülni, de most jól jött. Nyolc darab ananászos péksüti volt nálam, hiába kötöttem be a zacskó száját, nyilván átható szagot árasztottak. A dzseki alatt megszorítottam a pisztoly marko-latát. Az ösvény lefelé vezetett a domboldalon, majmok táncoltak a fákön, ugrán-

dozva szórakoztatták a látogatókat. Mókásabb és játékosabb lényeket el se lehetett volna képzelni. Kicsik és tündérik voltak, a koponyájuk gyerekekölnyi.

Az ösvény végén kis pihenőhely következett. Két pad, információs tábla, kilátó a tengerre (ugyanakkor, ha azt vesszük, taktikai szempontból zsákutca). Kicsit leültem pihenni. Tömeg volt rendesen, cserélődtek a turisták a kilátó korlátjánál, többen videóra vették a kergetőző majmokat, fotókat lőttek a mobiljukkal.

Visszaindultam felfelé. A majmok ekkor már egészen másképp viselkedtek, dühösen fújtak, vicsorogtak, egészen közel jöttek. Az egyik a korláton ugrált mögöttem, a másik bal kéz felől tartott sakkban. Szaporán lépdeltem, és szorosan fogtam a zsákot, benne a sok ananászos sütivel. Nem adom, gondoltam. Én ezeket a sütitket megvédem.

– A kaját akarják a zsákodból – mondta az egyik turista angolul.

– Az én zsákomban nincs kaja – feleltem.

Ügyeltem rá, hogy mindig legyen köztem és a majmok között legalább egy turista. Élőpajzs mögött vonultam ki a veszélyes csapdából. Utána rögtön leültem egy nyugis, homokos beachen, a pálmáktól kellő távolságra, mert tudtam, hogy a majmok mindig a fák közelében maradnak. Ebédidő volt, a zsákba nyúltam egy sütiért, de a pisztoly akadt a kezembe. Gondoltam, muszáj kipróbálnom.

A majmok, amíg befelé haladtam a csapdába, játékosak és cukik voltak. Azt hittem, megint tömve lesz emberekkel a kilátó, és szembe is talákoztam egy-két emberrel, akik kifelé tartottak, bár előzőleg zsúfoltabb volt a lépcső. Odalent viszont nem volt senki. Négy majom közeledett felém, és amikor hátranéztem, megláttam még ötöt a közvetlen közelemben. Tudtam, az egyik biztos rohamozni fog, és a táska a célpont. Előkaptam a pisztolyt, és megcéloztam egy ágat pár méterrel odébb. Hosszú ideig húztam a ravaszt, vaníliás illatba borítva a faleveleket. A majmok eleinte nem reagáltak, túlságosan lekötötte őket a terv, a zsákomban megszerzése, de aztán mindenfelé terjedni kezdett az édes illat. Két majom elbizonytalanodott. Újabb ágakat vettem célba, és szisztematikusan mindet belőttem vaníliával. Ügyeltem rá, hogy ne a lépcsősor közelében levő ágakat válasszak. Távolabbról meg is indult egy-két majom, és furcsa izgalommal nyaldosták az illatozó leveleket. A geng tagjai, amelyek körülfogtak, egymásra néztek. Átfutott rajtuk, hogy talán lemaradnak valamiről. Szinte egyszerre indultak meg a különböző vaníliás ágak és levelek felé.

Háborítatlanul lépcsőztem fel. Menet közben eltettem a pisztolyt. Érthetetlen, de lefelé se jött senki, amíg kiértem a majmok birodalmában található kilátótól. Mintha egy kis időre lezárták volna a látogatók elől ezt a mindig forgalmas helyet. Visszamentem a nyugis, homokos beachre, ahol korábban ücsörögtem, és egy szuszra megettem az összes sütit. Finom langyosak voltak. Később a bubogó hang forrását is megpillantottam: apró barnás fekete lény, a hangját leszámítva ártalmatlan. Nem tudtam eldönteni, hogy ízeltlábú, denevér vagy madár.

Továbbmentem, és kiértem egy folyótorkolathoz. Gondoltam, átvágok a túloldala, úgyhogy térdig feltúrtem a nadrágszáramat. Átgázoltam a langyos, poshadó vízen. A túloldalon egy páfrány takarásából előtűnt egy ácsolt tábla. Rajta a felirat: *ne etesd a krokodilokat*. Nagyon sebesen visszajöttem a folyó innenső partjára.

Délután kajákat béreltem, a cuccomat a parton hagytam – miután az összes péksütit megettem, nem maradt benne semmi, amire vigyáznom kellett volna –,

és kiveztem az öbölbe. Egyébként ami a cuccok elhagyását illeti, ezen sokat agyalok. Soha nem dobok ki semmit, elajándékozni se szoktam. Bár képes lennék megszabadulni egyes ruhadaraboktól! Mindjárt más lenne a helyzet. Így viszont úgyszólván szükségszerű, hogy az összes göncöm, konkrétan minden egyes ruhadarabom sorsa az legyen, hogy elhagyom. Félni attól, hogy valamit elhagyok: arra jutottam, hogy ez párhuzamos azzal a kétségbeeséssel, amit akkor érzek, ha előzőleg megjegyeztem valamit – egy ötletet, egy nevet, bármit –, de később mégse jut eszembe. Az istennek se ugrik be, mi volt. A kajakkal minden jól ment, csak úgy lifteztem a nagy hullámok között. Négy-öt métert felfelé, ugyanannyit lefelé, mindig csak függőlegesen. Hús-huszonöt perc elteltével már szédültem, úgyhogy megfordultam, hogy a part felé vegyem az irányt. A csónak orra kis híján kifutott a fővenyre, de ekkor beleborultam. Vízbe zuhantam, aztán a snowboardos módra bokámhoz tépőzárazott jármű jól sípcsonton vágott. Kimásztam a partra, a kajakot magam után vonszoltam. Fújattam, nyalogattam a sebeimet. Kicsit napoztam, ittam a kulacsomból, de a szédülés nem csillapodott. Ültem a homokon a víz legszélén, bambultam magam elé, aztán furcsa, vékony, hosszú árnyékra lettem figyelmes a sekélyben, mintha egy kötél árnyékát látnám pár centivel a felszín alatt. Követtem a szememmel oldalra, rombuszalakban kiszélesedett. Mekkora rája, gondoltam, és odébb mentem.

Egész nap folyton megálltam itt-ott, és hangfelvételeket készítettem. Az volt a koncepció, hogy olyan zenét csináljak, ami csak állathangokból áll, de úgy, hogy ez ne legyen elsősre nyilvánvaló. A dobritmust például harkálykopogás loopolásával hoztam létre. A majmok, a madarak és az agutik hangját is felvettem, egyedül a bubogást nem rögzítettem. Mondjuk, azt úgysem mertem volna berakni a zenébe, mert nagyon ijesztő volt.

Amikor elfáradtam, sátrat vertem egy ösvény közepén. Becipzároztam magam, és onnan hallgattam a természetet. Ez a kunszt része volt, hogy közvetlenül a sétányra állítom fel a sátrat, kíváncsi voltam, ki teszi szóvá, és pontosan hogyan. A lábamban éreztem az egész napi gyaloglást, biztos voltam benne, hogy el fogok aludni, de nem így történt. Kiélesedett az elmém, minden hangot éteri szépségűnek éreztem. Élesek és mégis lágyak voltak, ahogy bejutottak a fülembe, kellőképpen erősek, mintha mindegyik sajátos testet öltött volna. Mindvégig kitartott a meggyőződés, hogy nem alszom. Fogalmam sem volt, mennyi idő telt el, talán csak egy-két pillanat, nagyon kitágult az idő. Hirtelen magamhoz tértem. Bentről, a sátorból újra meghallottam, hogy kint felhangzik a korábbi bubogás, de a rezonancia most elmaradt. Így már nem volt olyan félelmetes.

Zárás előtt félórával jöttek a parkőrök, és megkértek, hogy induljak kifelé. A sátor miatt furcsán néztek, de nem tettek rá megjegyzést. El voltak foglalva a többi látogató kiterelésével.

Állítólag a nemzeti park legvégében van egy édeni tengerpart, ahol látni lehet, ahogy kikelnek a teknősbékák, oda végül nem jutottam el. Az interneten rendelt vaníliaillat-pisztolyra később újra rákerestem, de már nem volt fent az eBayen. Pedig határozottan emlékszem a legördülő menüre, ahol ki lehetett választani, hogy vaníliaaszt, fahéjasat vagy szegfűszegeset akar-e az ember. Ez a háromféle volt. Maga a pisztoly már nincs meg, iszonyú trehány vagyok, folyton elkeverem a cuccaimat.

[Petőfi-összes]

Az Irodalomvonalasító Bizottság értekezletre ült össze. A tárgy fontosságára való tekintettel minden tag megjelent, voltak tehát kilencen. Petőfi összes költeményeinek további sorsáról kellett tanácskozniuk. Már tudták, hogy Ehrenfeld elvtárs, a Hajrá Gyönyörűirodalmi Vállalat főlektora terjeszt elő egy érdekes javaslatot, de hogy mi lesz az, arról csak sejtegettek egyet-mást.

Egyelőre csak összevissza ültek a karszékekben és a díványon, olyasmikről beszélgettek, hogy mit szólsz kérlek a F[...] cikkéhez; meg hogy én most egy érdekes tanulmány kéziratát olvasom, mely azt fejti ki hétszáz gépirásos oldalon, hogy a lila polgári szín és azt javasolja, hogy a Mindenki Elé képtárnak azokon a képein, amelyeken szerepel a lila szín, azt át kell festeni más színre; vagy hogy Erzsike, maga ma igen jó feketét főzött, adhatna még egy csészével.

Ehrenfeld elvtársat hárman is körülülték és arról faggatták, hogy mi javaslatának a lényege, ő ráncolta a szemöldökét és csak annyit mondott mereven, hogy: úgymint méltó meglátjátok.

Ehrenfeld sovány ember volt, fekete hajú és kis légybajszú, szemüveget viselt, arca merev volt és sápadt, tekintetének szigorúsága csak akkor látszott, ha szemüvegét levette, mondjuk megtörlés céljából. Mellette Bondi ült és Berkes, áhítattal néztek rá, mert a Bizottságnak ő volt a legnagyobb hatalmú tagja, ő a határozataikról személyesen szokott beszámolni Köves miniszter elvtársnak, és egyszer egy nagyobb gyülekezet alkalmával azt is látták, hogy a miniszter elvtárs kezét fogott vele és azt kérdezte tőle: „Hogy van?” Ez az eset igen emelte már addig is meglevő tekintélyét, amelyet [*keménységével*] és helyes viselkedésével szerzett, de megkülönböztően olyan megnyilvánulásaival, hogy egyszer például, amikor egy vitában Engelsre hivatkozott, azt így tette: „Engels elvtárs azt írja, hogy...” Bondi különben is mindenkire áhítattal nézett, mármint azokra, akikkel hivatalosan érintkezett, tisztelte őket, és a tiszteletének a tekintetével is kifejezést akart adni, mintha szakadatlanul néhány kellemetlen emlékét akarta volna leszerelni, mondjuk azt, hogy nem túlságosan régen még azt mondta kisebb társaságban: „Én Babits Mihályt tartom az igazi költőnek, nem pedig a handabandázó Adyt, vagy pláne József Attilát.” Bondi tudta, hogy az ilyen kijelentések nem enyésznek el nyomtalanul, erősen a mások emlékezetébe vésődnek és örökké ott állnak valami képzeletbeli fekete táblán mint rossz pontok. Berkes viszont másképpen igyekezett a maga rossz pontjait ellensúlyozni. Ő erőszakos volt, a lagymatagokra, ingadozókra szigorúan rátámadt és igen [*határozott*] véleményeket mondott irodalmi és művészeti kérdésekben, például ilyeneket: „Mi az, hogy Szinyei Merse Pál *Majálisa* jó kép. Mit érdekliz az a munkásságot, hogy holmi polgári, értelmiségi

Cím nélküli, kiadatlan elbeszélés a hagyatékból, 1950-es évek eleje

társaság kirándul a zöldbe és ott kedélyesen szórakozik, sültcsirkét eszik és bort iszik. Hol van a képen az éhező szegényember, aki egy kis távolságról a mulatozást sóvárogva nézi? Meg aztán [Keleti] elvtárs éppen az imént beszélt arról a tanulmányról, mely bebizonyítja, hogy a lila szín polgári szín. És Szinyei Merse Péter... (Valaki közbeszólt, hogy nem Péter, hanem Pál) ...szóval Pál, egykutyta, megfestette a *Lilaruhás nő* című képet. Az is kép?" Igen, Berkes[nek] mindenképpen szüksége volt erre a szigorúságra, mert feledtetnie kellett másokkal, hogy az ő papája magánbankár, szóval némileg gyanús volt és így némileg osztályidegen.

No mindegy, a gyülekezet összeült a nagy kerek asztal köré, és csakhamar rákerült a sor Ehrenfeld elvtárs javaslatára, mármint Petőfiről. Hát igen, azt tartotta szükségesnek és így ajánlotta is, hogy Petőfi összes költeményeit többé ne adják ki, sőt szép csendben, hogy a megbotránkozást elkerüljék, az összes költemények eddig forgalomban levő példányait vonják be, és így akadályozzák meg, hogy a munkásság a költeményeket olvassa. Petőfi Sándor költeményei, a legendyebben szólva, ma már idejüket múlták. A költőnek nem volt társadalomszemlélete, illetve amennyiben volt, az zavaros, telve ellentmondásokkal, és nemcsak eltér a mai társadalomszemléletünktől, az egyedül helyestől, hanem azzal gyakran ellentétben is áll. Ma már Petőfi Sándor költeményei nem alkalmasak a dolgozók felvilágosítására és nevelésére, hanem ellenkezőleg, megzavarják azoknak öntudatát. Példákat is mondott Ehrenfeld elvtárs, állításainak bizonyítására. Egy kicsit gondolhatott arra, hogy mindjárt az első példa megütközést kelt egyes társaiban, szűró szemmel nézett hát maga elé, mintha egy makacs ellenállóra szegezné tekintetét, és merev hangon beszélt:

– Itt van ez a költeménye – és kinyitotta a magával hozott Petőfi-kötetet –, szóval ez a verse: „Te vagy, te vagy barna kislyány. Szemem s lelkem fénye! Te vagy mind a két életem Egyetlen reménye!” Érzitek ezt, elvtársak, érzitek, hogy micsoda képtelenség? Ezernyolcszáznegyvenhatban írta, tehát akkor, amikor már nem voltunk teljesen messze a forradalomtól. Akkor, amikor a népek egész Európában forrongtak, és lobogott bennük a szabadság vágya. Akkor volt neki, Petőfi Sándornak egyetlen reménye az a bizonyos barna kislány! Hát ez abszurdum. Hát ez az individualizmusnak olyan, szinte bűnös jele, hogy azt hiszem, nem is kell magyaráznom. Mit szól ehhez ma, amikor olvassa, egy munkás? Nem áll meg és nem tűnődik-e el csalódottan, valami ilyesmit gondolva: vagy úgy? De már nézzük csak meg jobban! Hogy mondja Petőfi Sándor, hogy: mind a két életem egyetlen reménye! Mi az, hogy mind a két életem? Nem látjátok, hogy mi van ebben? Ebben az van, hogy Petőfi Sándor nemcsak individualista volt, hanem vallásos is. Két életről beszélt, tehát hitt a halála után elkövetkező életben is, szóval a másvilágban. Hát, kérdezem én, lehet ilyen verseket adni a dolgozók kezébe? Nem segíti ez a vers a klerikális propagandát? De menjünk tovább. Itt van egy másik vers. Mindjárt megtalálom, hiszen [annyt] jegyeztem ki, mindjárt, csak... igen, ez az. A címe: *Magyar vagyok*. Az első két sor: „Magyar vagyok. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy területén”... Hát szabad illet leírni? Igaz ez? Nyilván nem igaz. Nem egyéb ez, mint túltengő nacionalizmus. Igen, nacionalizmus a szó mai értelmében. De nem is olvasom ezt a verset tovább, csak az első két sorára mutattam rá, megyek tovább. Itt van: *Tiszteletjétek a közkatonákat!* Így kezdődik: „Tiszt vagyok... ha lát a közlegénység, Tisztelkedve

megyen el mellettem. Én pirúlok, gondolván magamban: Nincs igazság, nincs igazság ebben.” No már engedelmet kérek, ez megint teljes meg nem értése annak a függőnek, amelynek a katonaságnál akkor is, ezernyolcszáznegyvennyolcban, mert akkor kelt a vers, lenni kellett. Petőfi persze csak [*súlyosbítja*] azt az ideológiai hibát, amit elkövetett: „Nekünk kéne köszöntenünk őket, Mert minálunk sokkal többet érnek.” No tessék. Hát ez nem megy, kérem. Nézzünk meg más verseket. Itt van a híres, mondhatnám hírhedt *Szeptember végén*. Ennek a hibáját már mások is észrevették, nem újat mondok tehát róla. Itt van: „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt, Fejfámra sötét lobogóul akaszd, Én feljövök érte a síri világból Az éj közepén, s oda leviszem azt”, satöbbi. Mit szölk ehhez, például?

Ehrenfeld elvtárs elhallgatott és várt. Várta, hogy akad-e valaki, aki elég ostoba ahhoz, hogy neki ellentmondjon. Csend állt be, Kövér elvtárs volt aztán az első ostoba és könnyelmű, aki valamit motyogott:

– De hát... ez költészet, a képzelet játéka, nem kell szó szerint érteni.

– Hogyhogy? – förmedt rá Ehrenfeld. – Mi az, hogy nem kell szó szerint érteni? Talán mást értsek egy [*magyar*] író szavain, mint amit írt? Talán találós kérdéseket ad fel nekem Petőfi úr?

Így mondta, hogy Petőfi úr, mert most már dühös volt, és egyelőre Petőfire.

– Nem úgy értem, hanem... – Kövér elvtárs nem tudta befejezni a mondatát, mert már [*megroggyant*] Ehrenfeldtől.

Csakugyan Ehrenfeld valamit felírt az előtte heverő füzetbe. Nem megállapítás-e az Kövér ellen? Szóval valamit följegyzett, azután élesen nézett Kövérrre, aki a nevéhez illően csakugyan kövéres, pirospozsgás fiatalember volt. És így szölk Ehrenfeld:

– Szóval maga, Kövér elvtárs, nem úgy érti, amit mondott, nem úgy érti, ahogyan mondta, hanem... és itt ehelyett Maga is rejtvényeket akar feladni. Csakhogy én megfejtem a rejtvényt. Maga azonosítja magát ezzel a verssel és az abban megnyilvánuló idealista felfogással, sőt klerikalizmussal. Így aztán nem csodálom a maga lektori tévedéseit. Magának még sokat kell tanulnia. (Neked!) Olvasd szorgalmasabban Lenint és Sztálin elvtársat. Ha képzod magad, akkor majd ráeszmélsz arra, hogy a halottnak nem lehet éjjel a sírból feljönnie és a felesége özvegyi fátylát oda levinni.

Ezen néhányan nevettek. Ehrenfeld komoly maradt, nem szívesen látta, hogy nevetnek. Komoly dolgokról van szó, nincs helye a kedélyeskedésnek. Kicsit várt, hogy nincs-e valakinek még észrevétele. Aztán folytatta:

– Számtalan példát említhetnék még, hiszen csaknem maga az egész könyv az összes verseivel ilyen. Néhány forradalmi vers csak a kivétel, amelyekben harcra buzdítja a népet. Ilyen kivétel persze az *Akasszátok föl a királyokat!* Ezt tudjuk. De itt van például – lapozott a könyvben –, itt van ez: *Mily szép a világ!* Ez a vers címe. Mindjár[t] az első versszak: „Én hittem-e egykor Átoknak az éltet? Én bolygtam a földön, Mint éji kisértet? Elégeti arcom A szégyeni láng! – Mily édes az élet, Mily szép a világ!” Ugye halljátok? A világról, az akkori feudális társadalmi rend világáról azt mondja, hogy szép, és hogy abban édes az élet. Ez már több, mint hiba, ez bűn!

„Szerencsése Petőfinek, hogy idejében meghalt, szóval meglógott és most már nem lehet megbüntetni” – ezt persze csak gondolta Csege, de nem mondta ki.

Ehrenfeld elvtárs folytatta:

– Itt van *A csárda romjai* című vers – Ehrenfeld elvtárs mindig verset mondott, és nem költeményt, ahhoz nem volt szíve. Ami hibás és elvetendő, az nem költemény. Költemény például Kupacz elvtárs gyönyörű írása, amely a *Tyuhaj, most már sosem halunk meg* című könyvében van, amely arról szól, hogy a pásztorok a Hortobágyon félórára abbahagyják a munkát, és leülnek a földre,¹ így végződik: „Téged dicsér az ország, a városok, a megyék, Maros és Ung, Azt zengi mind, hogy éljen Mao Ce Tung.” Szóval *A csárda romjaira* került a sor:

– Csak azt a részletet emelem ki, amelyben a csárda régi életét képzelem el Petőfi – megint így mondta, hogy Petőfi, és nem úgy, hogy a költő, mert Petőfi igazi „költői” mivolta kétes, nem úgy, mint [*Ságodi*] elvtársé, vagy Kupaczé, akik igazi költők, úgy, ahogy azt az előírás megköveteli –, Petőfi így ír: „Fölepít tégedet újra képzeletem, S vendégidet színről-színre szemlélhetem: Itt görcsös botjával egy vándorlólegény, Ott zsiros subában egy pár szegénylegény, Itt hosszú szakállal egy üveges zsidó, Amott egy drótostót s több ilyen borozó. Hát a szép csaplárné fiatalságával? Mostan ölelkezik egy hamis deákkal, Kinek a bor kissé megzavarta fejét, De a szép menyecske még jobban a szívét. S hol a vén csaplár, hogy ezért föl nem pattan? Kinn a kazal végén álmodik nyugodtan.” Ennyit idéztem. És most megteszem megjegyzéseimet arra a részre, mert egyeseknek nyilván szükségük van rájuk, például Kövér elvtársnak egész bizonyosan. Nos, megjegyzéseim két dologra vonatkoznak. Először, ez ugyan a második megjegyzésem, de azt bocsájtom előre: miféle, hogy úgy mondjam, hozzáállása az írónak az erkölcshez, hogy ilyen kedélyesen, mintegy időtlenül ábrázolja azt a bűntényt, amit a szerinte csak úgy hamisnak mondott diák és a csaplárné elkövetnek? Szinte nevet ezen az író, mármint ez a bizonyos Petőfi, és egy elítélő szava nincs az esethez. Hogy mi van a férjjel, mármint a csaplárral? Hát az, amint látható, csaknem bűnrészes, hiszen éberségének hiányával szinte hozzájárul a bűntényhez, mert hiszen kinn a kazal végén álmodik, még hozzá nyugodtan! Ugyan kérem. Ez mégiscsak felháborító!

Kerekes mosolyogva súgta a mellette ülő Vasy fülébe:

– Engem is bosszant, hogy nem én vagyok az a hamis diák.

Vasy az ujját az ajkához emelte, hogy csend legyen, nehogy az ilyen romboló nézetet valaki meghallja.

Ehrenfeld elvtárs folytatta:

– A második észrevételem pedig, valójában az első, ez: különféle alakok ülnek abban az úgynevezett csárdában. Vándorlegény, szegénylegény, hosszú szakállal egy üveges zsidó és egy drótostót. A szlovák nemzetiséggel szemben elkövetett ilyen helytelen kifejezésről, hogy tót, nem is beszélek. Petőfi akkor még nem lehetett tisztában azzal, hogy minden szó fontos, még a kötőszavak is. Mármint politikailag. De azt már mégiscsak el kell ítélni, hogy az üvegest zsidónak nevezni. Miért zsidó az az üveges? És ha véletlenül zsidó is, miért kell a vallását kiírni? Hogy Petőfi még a [*tárgyilagosság*] követelményeinek sem felel meg, az [t] meglátjuk abból, hogyha fontolóra vesszük, hogy a többieknek nem írta ki a vallását, nem úgy írta, hogy egy katolikus vándorlegény. Azután miféle alakokkal népesíti be azt az úgynevezett csárdát Petőfi – itt Ehrenfeld már nagyon haragudott,

¹ A szövegben áthúzással jelölt részeket a szerző törölte a kéziratban. – S. A.

azért használta az úgynevezett szót. – Miféle alakok ezek: vándorlegény, szegénylegény, drótostót. A vendégeknek ez a kis csoportja mindenesetre hiányos. Kellene itt lenni parasztnak is, mégpedig földtelen parasztnak is és kuláknak is, és azoknak az osztálykülönbségét kellene legalább jeleznie az írónak, mondjuk azzal, hogy természetesen nem ülnek egy asztalnál, hanem külön, és a szegény-paraszt előtt csak két deci bor áll, a kulák előtt pedig legalább egy liter.

Kövér, nem tudni, hogy ingerkedésül-e, [közbeszúrta]:

– És egy üveg szódavíz.

Seregi fölnevetett:

– Szódavíz? Hiszen a csárda több száz éves, és akkor még nem is volt szódavíz.

Mindnyájan kacagtak, maga Kövér is. Ehrenfeld [persze] nem nevetett, hanem rájuk szólt:

– Elvtársak, komoly dolgokról van szó, ne vicceljenek. Nem szeretem az ilyen kedélyeskedést, az kispolgári csökevény. Hanem még egyet mondok erről a leírásról. Az azután feltétlenül súlyos hiány, mondhatnám a szocialista realizmus szempontjából hiba benne, hogy nincs a csárda vendégei közt egy pozitív alak, szóval egy öntudatos munkás. Akinek a viselkedése egészen más lenne, mint a többié. Igen, ez határozottan hiba.

Gonda közbeszólt:

– Ez nagyszerű észrevétel, Ehrenfeld elvtárs. Megvallom őszintén, hogy nekem nem jutott volna eszembe.

Ehrenfeld némi jóindulattal:

– Azért kell még magának tanulnia, Gonda elvtárs. Pártiskolát kell végeznie.

Gonda kissé félénken még ezt mondta:

– Talán utólag bele lehetne írni egy-két sort a versbe. Ez csak használna neki.

Tetty szólt közbe:

– Hagyjuk ezt, majd nekem úgyis lesz egy javaslatom.

Ehrenfeld beszélt tovább:

– Felolvasom ezt a kis verset, figyeljete: „Hány csepp van az óceánban? Hány csillag az égen? Az emberiség fején hány hajsza van? S hány gonoszság szívében?” Ennyi az egész. Mi akar ez lenni? Mondhatom: semmi. De tévedés lenne azt hinni, hogy ez semmi. Ellenkezőleg, nagyon is valami. Áruló jel a költőről, ha szabad annak neveznem, elárulja, hogy pesszimista. És egész vakon pesszimista, nem látja azt, hogy az emberek közt osztálykülönbségek vannak, hiszen az előbb is kiderült ez róla, és nem tudja, hogy gonoszság csupán az uralkodó osztály tagjainak szívében van.

Fekete csaknem fölszisszent, de nem szólt semmit, csupán gondolta ezt: „És a tiedben.”

Ehrenfeld kis szünetet tartott, aztán befejezte Petőfi méltatását:

– Órákon át sorolhatnám fel az ilyen példákat. Rátérek azonban a végső következtetésre. Állapítsuk meg, hogy Petőfi Sándor összes költeményei nem alkalmas olvasmányok dolgozóink számára. Az én nézetem az, hogy nem volna szabad többé a verseket kiadnunk, és [a] már kiadott példányokat be kellene vonnunk. Tudom azonban, hogy ez talán túlságosan erélyes [lépés] lenne, nem mindenki értené meg. Mit szóltok ehhez?

Tetty szólalt fel:

– Elvtársaim! Már magam is gondoltam erre. Én is észrevettem már, hogy a Petőfi-költeményekkel, legalábbis sokkal közülük, baj van. Mit tehetünk azonban? A költeményeket nem adjuk ki többé. Ez így rendben lesz. De baj az is, hogy már sok példány forog közkezen. Ezeket be kell vonni, már legalábbis azokat, amik még könyvtáraknál és közkönyvtárakban vannak. Bevonjuk a példányokat, persze azzal az ígérettel, hogy újabb kiadást adunk. Az új kiadásban aztán éberséggel járunk el. A káros verseket kihagyjuk, azokat pedig, amelyeket beleteszünk a kötetbe, átírjuk. Hogy lássák, mennyire foglalkoztam én magam is ezzel a rendkívül fontos kérdéssel, mindjárt én is megemlítem egy példát. Itt van ez a különben sikerült költemény, mindnyájan ismeritek: *Egy gondolat bánt engemet*. Ez úgy kezdődik, hogy: „Egy gondolat bánt engemet: Ágyban, párnák közt halni meg!” Jóllehet a vers azután, hogy úgy mondjam, helyes vágányba zökken, mert a szabadságharc dicsőítésévé válik, és a költő azt a vágyát fejezi ki, hogy részt vegyen a világszabadságért folyó nagy ütközetben, az ütközet persze győzelemmel végződjék, mert ugyebár másképpen nem is végződhetik, de ő ott essen el a harc mezején. Így folytatódik és végződik a vers, a kezdete mégis furcsa, megdöbbsenti azt az olvasót, aki még nem ismeri. Azt tartom, hibás ez a kezdet, hogy: „Egy gondolat bánt engemet: Ágyban, párnák közt halni meg!” Az olvasó rögtön arra gondolhat, hogy: csak ez az egy gondolat bántja Petőfit és más baja már nincs is? Szóval ez a kezdet hibás. De könnyen kijavítható. Így: „Többek közt egy gondolat bánt engemet.”

A jelenlevők meglepődtek, szólni senki sem mert. Ehrenfeld azonban szólt:

– Nagyon helyes! Látom, hogy Tettey elvtárs megértett engem.

Csakugyan Tettey elvtárs megértette Ehrenfeldet. Annál is inkább, mert neki muszáj volt megértenie. Hivatalos állása volt a Gyönyörűirodalmi Kiadóvállalatnál, és azt őriznie kellett, mert ha elveszíti, mehet oda, ahol a part szakad, képletesen mondva éhen pusztulhat. Az éhen pusztulástól pedig rettegett Tettey. Nem vehették tehát nem szívesen irodalmi nézeteit és cselekedeteit azok sem, akik még emlékeztek rá, hogy valamikor a *Legeslegújabb Magyarországnak* vezette a tárcarovatot, oda írt irodalmi cikkeket és bírálatokat, aztán, ahogy mondják, átmentette magát, szorgalmával megővta állását, irodalmi nézeteit, amelyek lesújtóak voltak például Dorogi költeményeiről és Garai regényeiről, meg a hasonló termelvényekről általában, szóval az új irodalomról való nézeteit mélyen elhallgatta, igen okosan még otthon a felesége előtt is, amikor pedig a bölcs hallgatás már nem mutatkozott célszerűnek, szóban mondott, majd azután írt egyet-mást, mégpedig úgy, hogy előbb gondolt valamit, azután kimondta, illetve leírta annak az ellenkezőjét. Most talán azt gondolta, vagyis inkább csak érezte lelke legmélyén – mert gondolni már nem is merte –, hogy ez az Ehrenfeld egy szörnyeteg, de sietett előadását megérteni, nézeteit magáévá tenni és esetleg még túlszárnyalni azokat. Így támadt, megsejtven az[t], hogy mily legújabb problémát hord irodalmi életünk az ő méhében, az az ötlete, hogy Petőfit revideálja. És ahogy Ehrenfeld elmondta egyszerű, világos és hasznos javaslatát arról, mi történjék ama bizonyos Petőfi Sándornak a költeményeivel, már készen is volt több átírási tervvel, azok közt azzal is, milyen legyen az *Egy gondolat bánt engemet* első sora.

Ehrenfeld elvtárs ránézett jól Tetteyre, első pillanatban fel akart kiáltani, [össz-tönszerűen], így: Te elvetemült csirkefogó! De hallgatott. A józannak mondott

eszével belátta, Tettey helyesen viselkedik, és amit cselekszik, az mindig hasznos. Márpedig más nem kell embertársainktól, mint az, hogy mindig a közösség érdekében munkálkodjanak, ami végeredményben Ehrenfeldet tekintve azt jelenti: szolgálgják az én érdekeimet.

Ehrenfeld elvtárs előadása és javaslata után vita keletkezett. A vita természetesen abból állt, hogy mindenki felszólalt és igazat adott Ehrenfeldnek. Még az is, aki előző este otthon az ágyban Petőfi költeményeit olvasta, és azok nagyon tetszettek neki. Kövér így akarta a maga igazi lényét megmutatni:

– Én magam is gondoltam már, Petőfit olvasgatva, olyasmikre, amikre most Ehrenfeld elvtárs rámutatott.

Fekete ezt így igyekezett túllicitálni:

– Én megvallom, hogy a magam eszétől sohasem jöttem volna rá. Ehrenfeld elvtársnak köszönhetjük, hogy felnyitotta szemünket és most tisztán látunk.

És így tovább, és így tovább, sokáig vitatkoztak az értekezlet résztvevői. Valóban vitatkoztak, mert hiszen harcoltak is egymás ellen, mindegyik a másik fölébe akart kerülni az Ehrenfeld álláspontjának helyeslésében, és elvégre az is vita. Vita az, hogy nemcsak a felsorolt költeményekkel, pardon, versekkel van baj, hanem sok mással [is]. Fekete például a *Falu végén kurta kocsmára* hivatkozott. És szinte felháborodottan – vigyázat! nem háborodottan, hanem csak felháborodottan kiabálta:

– „Falu végén kurta kocsmá, Oda rúg ki a Szamosra!” Már megint kocsmá. Csárda és kocsmá. Ilyesmik érdeklik a költőt, pardon, Petőfit. Nem vagyok túlzó és tudom jól, hogy kultúrházat nem írhatott, mert akkor még kultúrházak nem voltak, pláne falun nem. De írt volna legalább valami munkahelyről, mondjuk egy parasztházról, ahol szőnek, vagy kukoricát morzsolnak.

Közreadja: Serf András

MIÉRT TILTSUK BE PETŐFIT

Egy kiadatlan Nagy Lajos-szatíra

A most közzétett elbeszélés szövege a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában őrzött Nagy Lajos-hagyatékban található, a vegyes tartalmú füzetek egyikében. A tizenöt oldalas, kézírásos műről, egészen mostanáig, nem tudott az irodalomtörténet. Ami nem csoda, hiszen az 1883-as születésű és 1954-ben meghalt szerzőt lényegében leírták és elkönyvelték mint a Rákosi-korszak „kommunista” íróját. Felületen besorolását, kánonbéli helyét máig sem befolyásolja a tény, hogy életműve legjava már a „fordulat éve”, 1948 előtt jelent. Épp ezért kitüntetett figyelmet érdemel az alábbi satíra. Különösen, mivel a mű tartalmának ismeretében nyilvánvaló, hogy azt Nagy Lajos a megjelenés leghalványabb esélye és reménye nélkül, tehát egyértelműen az íróasztalfiókja számára írta. Meglehet, ezért sem adott neki címet. Az elbeszélés cselekménye viszonylag egyszerű: egy kiadói értekezleten Petőfi verseinek betiltásáról vitatkoznak a lektorok.

A történet megírásának pontos ideje és körülményei nem ismeretesek. A témaválasztás, Nagy Lajos egyes életrajzi eseményei és különösen a – jelenleg kiadásra váró – naplójának több bejegyzése azonban némi fogódzót adhat. A *Szabad Nép* nyelvét, stílusát idéző lektori értekezlet vitájába nem nehéz beleolvasni az 1951. április végi Írókongresszuson meghirdetett keményvonalas kultúrpolitika paródiáját. A szocialista realizmus jegyében kitört ideológiai harcban Nagy Lajos „testközeli” élményeket szerzett: az ott és akkor kispolgári szemlélettel megbélyegzett írók Kossuth-díja és párttagsága dacára hallgatólagosan, hosszabb időre parkolópályára tették. Az írói megjelenésért folytatott mindennapi küzdelmeiről szűkszavúan ugyan, de rendszeresen beszámolt a naplójában.

„Szilenciuma” csak a hetvenedik születésnapja alkalmából a Szépirodalminál kiadott válogatott novelláskötete megjelenésével kezdett enyhülni valamelyest, 1953 májusától. Nem kétséges, hogy e könyv közel húsz hónapos kiadói kálváriája, azaz a kézirat vándorlása Írószövetségtől pártvezetőségen keresztül hivatalokig, minisztériumig és vissza, Illés Bélától, Darvas Józseftől, Lukács Györgyön és Horváth Mártonon át Révai Józsefíg, kellő „élményanyaggal” szolgált a satíra megírásához.

A Nagy Lajos-i humor, vagy inkább szarkazmus élvezetéhez persze nem elengedhetetlen az adott időszak irodalmi életének és kultúrpolitikájának behatóbb ismerete. Az olvasónak korábban a *Képtelen természetrajz* fergeteges állatportréival kigúnyolt (alig-alig áttételes) emberi tulajdonságokban és típusokban sem kellett felismernie a Horthy-korszak jellegzetes figuráit, vagy dekódolnia az aktuális „üzeneteit”, hogy remekül szórakozzon. De a lehetőség adott volt: „Felhasználtam embertársaimnak azt a tulajdonságát, hogy szívesen nevetnek a más rovásán – írja Nagy Lajos. – De kinek a rovására nevettem őket? Bizonyára nem a krokodil, a potyka, a tigris, a nyári meleg, a drágaság és a csillagos ég rovására.”

A most közölt satíra „nagy ötlete”, hogy az ötvenes években támadhatatlan művészeti-esztétikai etalonnak számító Petőfi és Szinyei Merse Pál művein demonstrálja a korlátolt, ideológiai megközelítés abszurditását. A Gyönyörűirodalmi Vállalat nevében könnyen felismerhető a Szépirodalmi Kiadói. Az Irodalomvonalasító Bizottság viszont nem ilyen egyértelmű. Lehet az egykori cenzori funkciót is ellátó Országos Könyvtanács, vagy

a Kiadói Tanács, esetleg a kiadó egyik – kilenctagú – lektorátusa. A figurák valós személyekkel való beazonosítása, bármilyen csábítónak is tűnik elsőre, közel hetven év távlatából csaknem értelmetlen. Az egykori hasonlóságok és összecsengések dacára sem fontos, hogy például Tetty Illés Endre lehet-e, vagy mondjuk Gonda az Gordon Etel; Vasy pedig Réz Pálra vagy Vas Istvánra hasonlít-e jobban. Vagy hogy az író Kupacz elvtárs *Tyuhaj, most már sosem halunk meg* című versgyűjteményének említésével Kuczka Péter 1950-ben megjelent *Az élet szép* című kötetének egyik versét, a *Kínát* parodizálja-e. Miként az sem, hogy a „főszereplő”, Ehrenfeld, a Petőfi-versek betiltását kezdeményező főlektor talán legmarkánsabban megrajzolt karikatúrájában Barabás Tibort, Jászberényi Józsefet vagy a Rákosi-korszak kultúrpotentátját, Révait véli-e felismerni az olvasó. A felsorolt nevek jó része ugyanis ma már nem sokat mond. A satíra legtöbb szereplője egyébként is túlságosan elnagyolt és vázlatos ahhoz, hogy hús-vér ember lehessen, vagyis alighanem csupán jellemző típusokat látunk.

A humor máig ható ereje Nagy Lajos legkeményebb és legmélyebb ötvenes években született elbeszélésében végül is nem a politikai áthallások vélt vagy valós pikantériájából fakad. Az legfeljebb csak irodalom- és kultúrtörténeti adalék. A satíra szemlélete az, ami meglepően időtállóan bizonyul. A szépirodalmi szöveget kizárólag szó szerint olvasó, a költészet csodáját kétdimenziósan laposra nyomó és a versek hasznosság szerinti értelmezését preferáló „művelődéspolitikai” ostobaság, elvtelen és megalkuvó karrierizmussal párosulva, kortalannak tűnik.

Az elbeszélés szövegét a mai helyesíráshoz közelítettük. A szögletes zárójel az értelemszerű kiegészítéseket, azon belül a dőlt a bizonytalan olvasatú, a három pont pedig az olvashatatlan szavakat jelöli.

A lány

*A lány haja sötét, az ajka, mint a penge;
sosem láttuk, de ő az, akit mind ismerünk;
az álmainkban él. Száraz ujjal kikezdte
hasadt gyomrunkon át a liúttető belünk.*

Hidegletés

*Szép volt az ég ma reggel, és szikrázott a nap;
védeni akarod függetlenségedet.
Madarak csiviteltek, és téged vártalak;
bármit, bárhogy teszek, szenvedéshez vezet.*

Egy nyár Deuil-la-Barre-ban

*A virágok között tekeregnek az ágak,
a fellegek közül a semmi íze árad:
testünket az idők moraja tölti meg,
rajtam fehér zakó, összhangunk élveteg.*

Michel Houellebecq (1958) Goncourt-díjas francia író. Érzékeny a társadalomban végbemenő folyamatokra; ezek többnyire az egyén, az értelmiségi egzisztencia pusztulásával kapcsolódnak össze a műveiben; költőként és regényíróként is ugyanaz a depresszív, traumatizált, beteg, lehanggolt, már-már aberrált mentalitás, lemondó életérzés árad a szövegeiből.

Első két verseskötetének (1991) nem volt kritikai visszhangja, az azt követő kettő viszont Tristan Tzara- és Flore-díjat nyert, ám Magyarországon inkább csak a prózáját ismerik. Már az első regényét (*A harcmező kiterjesztése*, 1994) több nyelvre lefordították. A *Behódolás* (2015) Franciaország iszlám állammá alakulásának víziójával kavarta fel Európa országainak közvéleményét.

A legtöbb verse követi a francia verstradíciót, gyakran ír szonetteket; az itt közölt fordítások sorai főként alexandrinok: a sorok és félsorok végén hím- vagy nőzárlat áll, így a teljes sor a magyar verzióban 12, 13 vagy 14 szótagos is lehet. A simára csiszolt tradicionális mintázat harmóniája és a lelki defektusok, a kiüttlanság, kilátástalanság érzése nyugtalanítóan ellenpontozzák egymást. (*A ford.*)

*Még mielőtt lerogynék egy padra egymagam,
hogyan aludjak a kertben: két óra múlva van.*

*A csendet kongás törte meg,
bort hoznak ki, az ég meleg,
az idők zúgása kitölti létünk;
a délutánból az alkonyba lépünk.*

SZEDER H. RÉKA fordítása

V A J N A Á D Á M

a nemzeti költészet

lehetőség #1

*ahol az utak véget érnek,
gondterhelt időszak ér véget,
színes tüzeket gyűjt, bálákat rendez
lerészegedik politikamentes,*

*sallangmentes módokon részegedik le
két-háromszáz ember. a hold kerek.
az értelmiség visszavonul. az éjjeli
levegőt szinte harapni lehet*

*olyan kemény, és a tűz mögött áll
a költő (ha innen nézem, ha onnan,
előtte, nekem háttal), és most beledob
valamit elégni, ez kifejezetten rá vall.*

lehetőség #2

*megérkezik a tavasz, beszámol
a lehetőségekről, a kertben kinyílnak
a bicskák, és két-háromszáz ember
elindul, mielőtt elmesélné, mit lát,*

*mesélné, mit lát, el, de megy inkább
végig a petőfi úton. ahol a kezek összeérnek
gondterhelt időszak ér véget. megrázza magát
az értelmiség. a nap kerek. a levegő*

*olyan tiszta, aligha lehet más ma, mint a
költő, hogy szembehelyezkedik a néppel
(ha innen nézem, ha onnan, a nép szemben,
s ő nekem háttal), ül, dohány, valamit gépel
valami nagy fölindulással.*

lehetőség #3

*búcsúzik a tavasz, fölböfög a távolsági
busz, és máris messze jár, hogy nincsen más,
mint egymást látni, két-háromszáz ember
áll a főtéren, kezükben cekker, nem*

*integettek, mert súlyos, telipakolt
cekkerekkel álltak, a tavasz meg valahol
van, bontakozik ott, ahol összeér ész,
erő és akarat, mint három izzadt, erős tenyér.*

*nincsen szükség. az ég: abroszkék. az
értelmiség: fegyver. áll a költő, elgondolja,
milyen lehet ott az ember, akárhonnán
nézem, áll a kezében nagy cekkerekkel.*

[A gépházban...]

*A gépházban
az a folytonos búgás
és az a furcsa szag.*

*Minden szava
borotvaéles volt.
Ott álltam
összekaszabolva.*

Figyelni egy távolodó vonatot.

*Ilyen szépen
még nem sírt senki.*

*Elküldtem magamnak
egy üres képeslapot.*

*Időben vagyok.
A múlt időben.*

[A varjakról írni egy verset...]

*A varjakról írni egy verset.
Vagy egy szerelmes levélben
megemlíteni céltalan vonulásukat.*

Ahogy hirtelen elfeketedik az ég.

*A kifosztottság érzése
megállítja a fák növekedését.*

*Valaki járt itt.
Sáros csizmájának a nyoma
felhorzsolta a padlót.
Nem hozott és nem vitt el semmit.*

A tárgyak némasága.

Árnyékkal vagyok jelen.

*Ha ott keresztülmegy, látja?,
azon a szántóföldön,
akkor talán, esetleg.*

*A hívott szám
átmenetileg nem kapcsolható.*

Felemeltük a szívéinket.

[Lenyírtam a füvet...]

Lenyírtam a füvet.

*Valahol
épp lefőtt egy kávé.
Tej, cukor, kiskanál.
A csészék finom remegése.*

*Kell lennie egy délelőttnek
vagy egy hosszúra nyúlt délutánnak,
amikor véletlenül
helyükre kerülnek a dolgok.*

*Azt a könyvet kérem,
amelyikre rásüt a nap a kirakatban.*

Azóta elköltözött.

*Ne haragudjon,
de nincs apróm.*

*A bevásárlóközpont mosdójában
egymásra merednek a tükrök.
Ahogy az áldozat is belenéz egy pillanatra
a gyilkos arcába.*

Családi levelezés

*Terus néni, mint rangidős,
negyvenkilenc évig levelezett
Kanadában élő húgával.
Kalligrafikus betűkkel
tudósított sanyarú helyzetünkről
(melynek egyik okozója volt),
és fogadta a híreket, fekete-
fehér, majd színes fényképeket,
s a húsz dollárt érő csekket,
vegyen magának, amit megkíván.*

*Légipostán jött a szeretet,
tőlünk nem kapott,
gyaláztuk szórakozásból is,
fejéhez kispárna csapódott.*

*Mikor már fárasztotta a levelezés,
a munka nagymamára szállt,
de nem tudott olyan szépen írni,
hadilábon állt a fogalmazással is.
Egyszer rábeszéltük, írja meg,
küldjenek meghívó levelet.
Szokatlan gyorsasággal jött a válasz,
szó sem lehet róla, felejtjük el,
senkit nem fognak kivitetni,
nem kívánhatjuk, hogy ezer dollárt
költsenek semmire. És hogy régóta
sejtik, érdek diktálja leveleinket.*

*Nagymama visszaszúrta: itthonról
ládában liszt, cukor, méz, dió
nem egyszer hajózta át az óceánt!
S hogy gyilkosabb legyen, felemlgette,
lánykorukban húga féltékeny volt rá,
mert a papa őt jobban szerette,
és most bosszút áll.*

*Mint jó keresztény – zárta támogatónk
a vitát – megbocsát az alaptalan vádért,
de nem hajlandó levelezni nagymamával.
Integetős betűíve a tollat anyám vette át,
s vele a második generáció.*

*Kanadai levelek!
Mentőmellények az óceánon.
Néhány boríték sarka kitépvé.
Bátyám gyűjtötte a bélyeget.*

Kitchener, Pilgrims

*Nagymama kötényt varrt
az egyik kanadai csomag
vászonhuzatából.
A tenyérynyi zseb alatt
sokáig látszott a feladó
tintaceruzával írt címe.*

*Főzés közben jó volt
lepillantani
a halványuló betűkre,
elképzelni a ceruzát,
ahogy az óceánba mártják,
mielőtt írni kezdenek.*

Találkozás a Szovjet–Bolgár Barátság Emlékművével

*A Dacia ablakához tapadok, hogy lássak.
A határnál vett föl az albán nyugdíjas,
és nem érti, miért sírom el magam, amikor
meqlátom a Szovjet–Bolgár Barátság szobrait.*

*Huszonszor negyven méter, betonból, zsaluzva,
templom: rajta négy szovjet közkatona és
szemben velük három ortodox szerzetes.
Egy mirhát hoz; egy keresztet; a harmadik bilincsben.*

*Se firenzei dóm, se Hagia Szophia,
se ulmi katedrális nem lesz már, mikor az
atombiztos vasbeton szentély még állni fog,*

*hirdetve a gyorsan épült Betonesztétikát,
a felül nem vizsgált arcok gesztusait:
van, hogy aki bilincsben, csak az mosolyog.*

A betonról

*Illúzióba, abba, zuhanni hiába,
hogy: az ANYAG legalább a KáBlokkon
belül összeköt az ugyanolyan szegényekkel,
ha osztozunk az ég alatt, vasban, betonban.*

*Itt más, ez nem panel, ez eklektikus beton:
hol betongótika, hol beton art deco.
Hol a Szegedi Házgyár otthonos stigmái?
Ó, csak: adjátok vissza a telepeimet!*

*A várfalon ülsz. Gyerekek cigiznek,
nekik se csúszik a Nikšičko pivo. A láncos
kutyafejű mecénásra gondolsz. Nem Hunyadira:*

*a Betonépítőre. Örök nyughelye a telepre néz.
Tudnál alatta élni. Ha hívnának. De téged már
nem hívhatnak, csak a kőbányai acélhíntaláncok.*

DIMÉNY H. ÁRPÁD

fák Daphnének

*nem lehet bukás nélkül nyerni
mégsem ezt írta annak a hatalmas
bükknek a kérgén mely mindent
árnyékba borított hanem a szerelem
szomorú történetét szó szerint azt
hogya XY te kurva*

*figyelem a fákat
csont-szaru gyökereiket
pókhálós kiérlelt kérgüket
hallgatom zöld anyagot építő hajtásaikat
miről susog lombozatuk
nézem mit rajzolnak az ágak
fény- és árnyékvonalai
azt a karcsú nyárfát úgy reszketteti
a délutáni szellő mint amikor
a derekadra tapad kezem*

*a házatok előtti vastagtörzsű fenyő
ágaiban piramis épül
ha az utca túloldaláról nézem
sűrű és sima ám közelről
tele van apró sötétzöld*

tűlevelekkel melyek
mint salakanyag szürke
töviseként hullnak le
de a lombok alkóvjában
védi száraz és porózus ágait is
rejtí göcseit ahogyan te is
őrzöd titkunkat de leplezed
előttem is a recsegést
hogy befelé haldoklik a lomb

nincs szebb a ciezei gyümölcsfák
virágzásánál talán az illata
de az más érzékszervünket serkenti
vagy amikor a virág virágnak
adja dús csíráját vagy te
barackvirágba öltözötten
mondjuk február közepén
hisz Spanyolország délkeleti részén
már akkor virágzanak a fák
és mint az ívó halak pikkelye oly
sok színben pompáznak
Marcial Guillén fotóin nézem
és a felvételeken jól látszik
a nagy világtavas mértani szépsége
mely gyémántívű ajkaid és kebleid
juttatja eszembe

nézd azt a tölgyet
törzse akár a kő
egy öreg erdőbe illene be
lombégboltot formáz
kisebb fák bokrok fölé
látszik a törzs alsó részén
és a legkisebb ágán is hogy tudja
egyik a másiktól származik
minden levele és ága egy ének
húrja a szélben és ugyanazt az íves
részben karéjos mintát ismétli
és együtt zendül a nyirkos tavaszok
csendjében a száraz nyár gitárjaként szól
és őszi esőben a számból szólal meg
az egyik ág végében himbálózó levél
és a szürkés-kék hosszú barázdákkal teli
kéreg és szerelmet költ a halálból

A KORTÁRS HORVÁT IRODALMI ÖSSZEÁLLÍTÁS ELÉ

Az itt következő horvát irodalmi válogatás egy INTERREG-pályázat keretében megvalósuló „Promotion of Contemporary Art Across the Border – PArt” elnevezésű projekt része. Ennek célja a határmenti régió kulturális értékeinek népszerűsítése, valamint a szomszédos ország kortárs irodalmi, képzőművészeti és zenei színterének megismertetése a horvát és a magyar közönséggel. A határ mindkét oldalán megvalósuló számos nyilvános esemény, irodalmi est, koncert, fesztivál és vándorkiállítás mellett a program kimondottan szakmai rendezvényeket is tartalmaz (workshopok, kerekasztal-beszélgetések, szakmai kirándulások), melyek remélhetőleg ösztönzőleg hatnak a fiatal művészek közötti kapcsolatépítésre, a közös munkára és a további kulturális együttműködésekre a jövőben. A projekt egyik lényeges és maradandó eleme egy horvát-magyar (kétnyelvű) kortárs irodalmi antológia, amelynek horvát szerzőitől e helyt adunk ízeletet. A válogatás írásai jellemzően a szlavóniai térséghez kötődnek, főképp annak központjához, Eszékhez, de Vukovár és Diakovár (Đakovo) is megjelenik az itt olvasható szövegeknek a régi időktől a vészterhes közelmúlton át a jelenig húzódó vonulatában.

Az eszéki *Književna Revija* folyóirat rövidesen tematikus számot szentel a szomszédos ország fiatal szerzőinek. A vándorkiállításokra háromnyelvű (magyar, horvát és angol nyelvű) katalógus is készül. A projekt két fő helyszíne a testvérvárosi kapcsolatokat ápoló Pécs és Eszék, de számos más határ menti horvát és magyar település is közreműködik a programok megvalósításában. A mintegy másfél éven át tartó program lebonyolításában a *Jelenkor* partnere az eszéki Oksimoron alapítvány. A mostani együttműködés alapja az a húszéves munkakapcsolat, amely bennünket horvát kollégáinkkal összefűz. Reményeink szerint a nyitott olvasó számára ez a kis kitekintés nemcsak egy szomszédos régióról, a magyar történelemhez ezer szállal kötődő Szlavóniáról ad képet, de segéd-egyenest nyújt ahhoz is, hogy Pécs sajátos földrajzi és szellemi elhelyezkedése megrajzolhatóvá váljék.

A szerkesztőség

Baranyai fecskék

*Elmúlt
negyvennégy
esztendő.
Csak két ezüstgolyó maradt,
azokból a napokból,
a régi olvasókönyvbe rejtve,
egyenként,
mindkét halántékba.
Ellenőrzöm őket, helyükön vannak-e,
napfelkeltekor és napnyugtakor.
Egyszer majd elrepülök velük a semmibe,
mint a falu bolondja, mikor hagyták
lövöldözni a lakodalomban.*

Sohasem tudtam, hova mennék.

*A mezőn merre induljak,
reggelente, a sarlóval,
hová a pipacssal este,
amit párnádra tettem,
alighogy megszületél.
A csillag, ami esténként
kihuny az alföld fölött,
nem nekünk ragyogott.*

*Nézem a vizeket, zavarosak,
mint az álmok.*

*Ebből a sárból teremtette
Isten a tündérrózsát,
a mécesest és a fecskét.*

*Ebből a sárból építi
a fészket a fecske, az eresz alatt,
az ajkad alatt, a nyár végén pedig
hazarepül a világ kezdetére,*

hogy megözevgyüljön.

FENYVESI OTTÓ fordítása

Delimir Rešicki 1960-ban született Eszéken. Költő, író, esszéista, kritikus, publicista, szerkesztő. Jelenleg szabadfoglalkozású író. Magyarul az *Én a pandákkal vagyok* című válogatott verseit tartalmazó kötete olvasható. Eszéken él.

Önéletrajz

A közvélekedés szerint azokra az eseményekre kellene emlékeznünk, amelyek különösen fontosak voltak az életünk alakulásában és az alapvető tapasztalataink megszerzésében. De az emberi elme nem rendelődik alá az életrajzi rendezettség követelményeinek, hanem önkényesen rögzíti az adatok végtelen tömkelegét. Ha strukturálisan emlékeznénk, részletesen fel tudnánk idézni az első iskolai napunkat, az érettséginket, az első szexuális tapasztalatunkat (az érettségi előtt volt vagy utána?), a hivatásunk kezdeteit, az idegen országokban eltöltött fontos időszakokat, az első nyugdíjas napunkat. Az elme viszont előre nem kiszámítható módon, titokzatosan működik – mintha egy hatalmas áruházban járkálna az ember, és valami pulóverre vagy tévékészülékre emlékezne belőle, olyan tárgyakra, amelyek nem bírnak különösebb jelentőséggel, de nem emlékezne az emeletekre, az elrendezésre meg arra sem, hogy végül is mit vásárolt. Eszéki gimnáziumi napjaimból nem sokra emlékszem a tananyagból, noha az oktatás a háború utáni első években, Sztálin bajusza ellenére is, igen színvonalas volt. Minden elpárolgott azon kívül, amit a legáltalánosabban vett műveltségnek nevezünk. Egy késő tavaszi napon a botanikatanárunk az egész osztályt elvitte a parkba szemléltető foglalkozásra. Az aznapi tananyagból egyedül a turgor szóra és a jelentésére emlékszem. Ha valaki arra kényszerítene, hogy önéletrajzot írjak, ez a délután mégis feledhetetlenként kerülne bele. Hogyan lehetséges, hogy a hetedik osztályból (még a régi iskolarendszer szerint) csak ez a kép idéződik fel bennem, ez megfejtethetlen. Ezen a napon „nem történt semmi”. Ültünk a fűben, voltak, akik követték a magyarázatot, a stréberek, akik közé én nem tartoztam, mások fűszálat rágcsáltak, és nézték a Dráva kanyargását a távolban. Én a halványkék eget figyeltem a néhány felhővel, amely most magasabbnak és titokzatosabbnak tűnt, mint bármikor. A pillanat légkörében ott volt az örökévalóság, megállt az idő. Nem ismerek semmit, ami az ilyen pillanatoknál fontosabb lenne ezeknek az éveknek a leírásához. Amikor nyolcadikos gimnazistaként az eszéki villamoson utazva először olvastam Thomas Mann esszéit, a találkozás ugyanilyen felejthetetlen volt, de az beleillik az életem folyásába – és helyet kaphatna bármelyik sablonos életrajzban. De az az enyhén napos délután ellenáll az ok-okozati összefüggéseknek: önmagában hordozza az értelmét. Még egy bizonyíték arra, hogy az emlékezet útjai bonyolultak.

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

Viktor Žmegač 1929-ben született Slatinán. Germanista, irodalom- és kultúrtörténész. A Horvát Tudományos Akadémia, a Szász Tudományos Akadémia, valamint az Academia Europaea tagja. A Zágrábi Bölcsészettudományi Kar Német Irodalom Tanszékén professor emeritus. Zágrábban él és dolgozik.

Beckers báró csillaga

Belépés a Belsővárosba

Más a város annak, aki elhalad mellette, és nem lép be, és más annak, aki bekerül, és nem jön ki többé; más az a város, amelyikbe először érkezőnk, és más az, amelyet úgy hagyunk el, hogy többé nem térünk vissza, mindegyik más nevet érdemel...

Italo Calvino: Láthatatlan városok (Karsai Lucia fordítása)

A Belsőváros már rég nem belül van, pusztul, magára hagyott, védtelenül tárja elénk magát, már senki nem lép be ide a ravelin és a kontregarde között húzódó kacskaringós utakon, nem jön senki a várkapukon, a vízzel teli várárcokon vagy a csapóhidakon keresztül, amelyeknek láncai felhúzásukkor és leeresztésükkor élesen csikorognak. A Belsővárost egyébként ritkán nevezzük így, „Tvrđát”¹ mondunk, ami nem felel meg a valóságnak, mivel a várból nagyon kevés maradt fenn: valamicske a keleti és az északi várfalból, a Karlo-, valamint az Eugenbástya és a hozzá tartozó víztorony árnyai; minden már csak – *sit venia* – málladozó romhalmaz, az egykori dicsőség rothadó aranyháza. A Belsőváros kissé olyan öreg hombárra hasonlít, amelyet akaratunk ellenére örököltünk meg, nem volt mit tenni, kiderült, hogy mi vagyunk az egyenes ági örökösök. Vjekoslav Hengl idejétől fordult minden a visszájára: a város többé már nem belső, hanem külső, a Tvrđa többé már nem vár. De íme, milyen is volt:

Kívülről szemügyre véve a vár kerülete a vármezővel együtt valamivel több mint 1500 métert tett ki. Keleti oldalról a külső fala a két bástyával 307,2 méter hosszú. A bástyák között a várszarva helyezkedett el, amelynek külső hossza 70 métert, a félbástya szárnyai pedig 15,17, illetve 27,7 métert tettek ki. A kontregardéhoz tartozó árcok 9, a ravelinnél 18,9 méter szélesek voltak. A második és harmadik bástya közti fal hosszúsága 326, a harmadiktól az ötödikig 212, az ötödiktől a nyolcadikig 316 métert tett ki, míg a nyolcadik bástya külső falának hossza 92,9 méter volt. Már csak ezen adatok alapján is elmondhatjuk, hogy a vár, egészét tekintve, kolosszális volt, a katonai építmények remekműve. (Ive Mažuran: Grad i tvrđava Osijek, 2000)

Az egykori vár sok kéz kemény munkájával épült, gyötrelmes, megfeszített robot és katonák szenvedései nyomán nőtt ki a földből, kedvéért rengeteg fát kel-

Milovan Tatarin 1965-ben született Eszéken. Irodalomtörténész, író, szerkesztő. Jelenleg az eszéki Bölcsészettudományi Karon oktat régi horvát irodalmat. Eszéken él és dolgozik.

Részletek a könyv első fejezetéből (Milovan Tatarin: *Zvijezda baruna Beckersa. Sentimentalna povijest Nutarnjega grada*. Matica hrvatska, Zagreb, 2019).

¹ A Tvrđa (a tvrđava: vár szóból) az eszéki óváros – a ford.

lett kivágni. A vár többé már nem létezik, lerombolták, tégláit széthordták – csak az én képzeletemben él. A vár a képzelet városa.

Már senki nincs, aki emlékezne a várfalakkal és bástyákkal körülvett Belsővárosra, keleti Hornwerkjével és északi Kronenwerkjével, az ágyúgolyók simára egyengetett helyére; már senki sem mondhatja el, hogy a várba belépve vagy onnan kilépve mind a négy kapun áthaladt. Mindössze néhány fénykép maradt fenn, s amikor az ember ezeket nézi, csak szomorúságot érez. Látjuk a bengével és szőlővel benőtt várfalak omladozó maradványait, ahogy azok a házak tetejéig vagy csak az első emeletéig magasodnak, a falak pereménél és lábazatánál apró emberi figurákat sejtünk lapátokkal és talicskákkal: eleven mérték, megingathatatlan bizonyíték arra, hogy itt valaha erős vár állt. Kik ezek az emberek, akik a „hétkapus Thébát” rombolják, mi a történetük, hogy kerültek ide éppen abban a pillanatban, amikor egy ismeretlen a fényképezőgépet a távból feléjük irányítja? Tudták-e vajon, hogy fényképezik őket, vagy csak egyszerűen tették, amit mondtak nekik, közömbösen a jövőt illetően?

A kis Miskolczi Vilmának² (1880–1956) másfél óra kellett, hogy a felsővárosi Franjo utcából a belsővárosi Felső Leányiskolába érjen. Az ő emlékezetében a vár varázslatos világ volt, amely életre keltette képzeletét és kalandokkal kecsgettett. Nem tudom nem idézni a vár semmihez sem hasonlítható képét a *Múlt nyomaiból*, ahogyan azt egy leánygyermek szemei látták: egyszerre elbűvölő és melankolikus, valamiféle elfojtott sajnálatot ébreszt a város iránt, amely már rég nincsen, a saját múltja iránt, amelyet mintha megcsépítene; van a visszaemlékezésben valami szentimentális, szavakba nem önthető, precíz megfogalmazása magával ragadó:

A világ semmi kincséért sem mulasztottam volna el az iskolából hazafelé menet a sáncok és kazamaták romantikus világának élményét. Úgy éreztem itt magam, mint egy elvarázsolt kertben: kötöttségek nélkül, szabadon, sőt, a társaim csodálatát kivívó merészségem és bátorságom miatt néha mint a nap hőse. A várfalak és várárkok közrefogta területen, amely már évtizedek óta visszavonhatatlanul az enyészet martaléka, minden különleges és mesebeli volt: az öreg várfalak mentén terjeszkedő nehéz, penészszagú levegőtől és az ezekről a falakról szóló, a velük egyidős öreg legendáktól kezdve egészen a mindent benövő növények vad burjánzásáig. A növények a falakban gyökereztek, szerteszét ágaztak, összevissza kanyarogtak, egymásba fonódtak, felkúsztak a falakra, a hajtásoknak, kacsoknak és vékony indáknak mintegy finom, ugyanakkor annyira erős fátylát hagyva maguk után, hogy az a lábnak biztos támással szolgált. Fel lehetett rajtuk mászni a várfalra, amit gyakran meg is tettem, hogy az Eszéken egyedül itt tenyésző páfránybokrok közelébe jussak. Egyes helyeken egész csokorra való gyönyörű harangvirágok nyíltak, mintha selyemből szótték volna őket; vastag, nedvdús leveleikre támaszkodtak a pereszély rózszaszín és különleges vöröseslila virágai, amelyek csak májusban virágoztak. Ez volt a díszlet. Lent pedig, a sáncoknál, az állott vízben, az algák között tündérrózsák telepedtek meg...

² Vilma Vukelić néven vált ismert íróvá – a ford.

Az öreg térképek és rajzok, amelyeket a parancsnokok és mérnökök küldtek Bécsbe, hogy megmutassák, min dolgoztak és mit készülnek felépíteni a következő évben, a várat olyan perspektívából ábrázolják, amelyből a bécsiek közül még soha senki nem láthatta: felülnézetből. A kész tervrajzokon a vár szabálytalan csillagalakzatot mutat. Ha abban az időben beszállhattunk volna egy képzeletbeli léghajóba, amely lassan repül tova a levegőben, láthattuk volna a várat nyolc bástyájával, az óramutató járásával megegyező irányban a Karlo-, az Inocent-, a Leopold-, a Josip-, a Terezija-, az Elizabet- és a két Eugen-bástyával. Előttük a kontregardék (erődítmény, amelynek két szárnya hegyesszögben kapcsolódik egymáshoz), közöttük előreugró erődítményszerű építmények, az úgynevezett ravelinek, s minden oldalról árkok. A vár körülötti terület tisztán áttekinthető, még egy hangya sem maradhat észrevétlen, a kazamaták ágyúiból akadálytalanul lehetett lőni az ellenséget. Ezt a területet nevezték glacisnak. *Falcant in moenibus, pro quibus moenibus pendo annuos 15. fl.*, „lankák a vár falai közt, mely falak után évente 15 forintot fizetek”, jegyzi le 1805. június 8-án Antun Josip Turković zsupán.

Ha a léghajónk kicsit lejjebb ereszkedne, láthatnánk a kapukat, mind a négy égtáj irányában egyet-egyét, s mindegyik előtt egy-egy hidat. Keleten a *Porta imperatoris*, Nyugaton a *Porta Valpovenssis*, Délen a *Porta Nova*, Északon a *Porta aquatica*. Nincsenek többé, a földdel egyenlők, egyedül a Vízikapu maradt meg, szép és méltóságteljes; ma magányos ez a valaha volt legfontosabb városkapu, az egykor örökké nyüzsgő város főbejárata. A Valpovói kapunál 1795 októberében az örön kívül egy polgár is állt, akinek az volt a feladata, hogy felismerje a városba érkezőket; a Szerémségben augusztusban pestis ütötte fel a fejét, a félelem felfalta a szíveket. Akiket a polgár nem ismert fel, azokat az örök nem engedték be a városba. Az Újkapu három hónapon és tizenhét napon keresztül zárva volt a pestis miatt, majd amikor 1796. február 12-én megnyitották, a város szinte felélegzett. 1805. november 29-én délután hét hajónyi császári kincs érkezett Bécsből a Vízikapun keresztül a Belsővárosba: nagy volt a Napóleontól való félelem. A Császárcapu miatt a Hornwerk Szent Kereszt kápolnáját lerombolták.

Ereszkedjünk még lejjebb a léghajóval a négyszög alakú tér közepénél, amelyet csodálatos épületek zártak közre: keletről a városháza, nyugatról a várórség, északról a főparancsnokság épületei, délről a Kallaneck-palota és a Pejačević grófok palotája. Az egykori Solar tér helyén a Herman Bollé (1845–1926) tervezte Nagygimnázium neoklasszicista épületét húzzák fel; túl magas, a város nehezen fogadja be. A közelben helyezkedik el báró Johann Ferdinand Kybe, később Franz Samuel Rebentisch, majd Marko Čerekić háza. A tér közepén a pestisjárvány miatt emelt Fogadalmi Oszlop özvegy Marija Anna Petrásch bárónő adománya. Az oszlop két szemben lévő oldalán vörösés kőből faragott források. A város szélein fegyverraktárak és kaszárnyák épülnek: Obereszeughaus (felső vagy kis fegyverraktár) és Untereszeughaus (alsó vagy nagy fegyverraktár), Franziskaner-Kaserne (Ferences-kaszárnya), Juden-Kaserne (Zsidó-kaszárnya), Neuthor-Kaserne (Újkapu-kaszárnya), Reiterkaserne (Lovas-kaszárnya), Donati-Kaserne (Szent Donát-kaszárnya), Proviant-Kaserne (Ellátó-kaszárnya). Az északkeleti részen a Szulejmán dzsámi alapjaiból fokozatosan nőtt ki a ferences rendi Szent Kereszt Felmagasztalása templom, s kicsit távolabb attól a helytől,

ahol valamikor a kékes ólomszín kupolájú Kászim pasa dzsámija állt a türbével, a Szent Mihály templomot építették fel.

De hallgassuk csak egy kortárs hangját: Friedrich Wilhelm von Taube, meglehet, nem volt mindenben objektív, talán néha alul-, de inkább túlértékelt – örökké meglesz ugyanakkor az az előnye, hogy tulajdon szemével látta a várat és a Belsővárost:

...Szinte minden polgár német katolikus és csakis a királyi kamara odaadó híve. De vannak itt görögök és örmények is. A városnak az alsó részében sok az illír és a szlavón, kik is a keleti egyházat ismerék el. A város, amelyet a városi bíró és a tanács vezet, az egész Szlavónia és Szerémség katonai parancsnokságának, valamint a számvevősékeknek, Verőce megye főzsupánjának (ki is általában meg nem található), a határőrségnek és a sókereskedők hivatalának, s még több különböző hivataloknak vala rendes központja. Az összes lakó száma a teljes papsággal, a vár átlagos katonai lélekszámával, az összes katonai szolgálatban lévő személlyel és a rabokkal együtt – kiket is az osztrák fennhatóságú országokból vezényeltek ide, s őket arra használták, hogy a várat építsék – cca. 3600 főt tesz ki, míg a három város alatti rész mindent összevetve 4400 lelket számlál, ami ily módon 8000 főt jelent.

A lakosság számára leghasznosabb tevékenység a selyemhernyó tenyésztése, a legjövedelmezőbb események az évenként megtartott vásárok, melyeken is lovakkal, ökrökkel, disznókkal, házi- és vadállatok nyers, kikészítetlen bőreivel ugyanúgy nagyban kereskednek, mint a gabonával és mindenféle szlavóniai termékekkel, de erős a forgalom és a kereskedés Magyarországgal és Németországgal is.

A vár holland építészeti mintára készült. Sok erős várfalakkal és vízzel telt csatornájú külső várarkokkal bír, de nincsen egyetlen földalatti alagútja sem, mivel ezt a mocsaras talaj nem engedé; ugyanígy nincs elegendő raktározó helyisége és (földalatti) kazamatája, még a legénységi lakásoktól puskalövésnyi távolságon kívül eső, a vár épülete alatt húzódó területeken sem. A város külső területeihez egy hosszan elnyúló domb kapcsolódik, amely a Vár irányában egészen a polgári avagy az úgynevezett kamarai vesztőhelyig tart, melyről is az ellenség az egész várat lőni tudja. E dombnak a felszínét az említett város alatti területeken egy régi Burg (vár) maradványai és romjai fedték. Amikor mintegy 30 évvel ezelőtt kövek és téglák szükségeltettek, hogy az említett város alatti területeken új utcákat tudjanak kialakítani és új házakat lehessen építeni, az ezen maradványokat, a Burg romjait, eltávolították, s ezen kövekkel rakták ki hosszan az utcákat. Az öreg falak kiásásakor különbözőféle római feliratok, fegyverek és egyéb igen értékes régi holmik találtak, ám ezeknek (a pénzérmék kivételével) az akkori szokás szerint nem szenteltetett nagy figyelem: összetörték, szerteszóródtak és szanaszét hordattak.

(A Szlavón Királyság és a Szerémségi Vojvodina történelmi és földrajzi leírása, Leipzig, 1778)

Tegyük le a léghajót a téren. Íme, itt van mindenki, összegyűltek a szélrózsa minden irányából és különböző időkből, zsibonganak, beszélgetnek, vidámak, nevetősek és időtlenek, mivel a történetben lehetnek ilyenek, és ilyeneknek is kell lenniük. Johann Stephan Beckers báró, a lánya, Maria Anna, és annak férje, Maximilian

Petrásch gyűltek itt össze, csatlakozott hozzájuk Gregor Sorger kőműves és Johann Friedrich Heyse mérnök. Hatalmas, rengő léptekkel közeledik feléjük Mathias Vogl, a kovács, a föld remeg alatta, megörül, mikor meglátja Beckerst és Heysét. Piciny lábak, rövid, sietős lépések: Maria Paula, született Kallaneck – férje Samuel Rebentisch – szerfelett izgatott, szélesen mosolyog Beckersre, aki tárt karokkal várja ölelésébe. Matias von Kaiserfeld élénk beszélgetést folytat Gregor Tatarinnal, köröket rajzol a levegőbe, csak sejtethjük, hogy azt magyarázza, miért rendelte el a város alatti részek lerombolását. Tatarint annyira megzavarta a tény, hogy egy császári mérnök fordult hozzá, hogy majdnem elnézést kért tőle. Ilyen ő, töretlen az emberekbe vetett hite. Egymás felé fordulva Daniel Ferdinand Vesentin és Johann Caspar Amman polgármesterek; Vesentin az első a sorban, Amman mandátuma tartott a leghosszabb ideig, kellett is hozzá kitartás. Az a harmadik, aki csak hallgatja őket, Giovanni Giuseppe Francesco Tremelli, a katonasággal érkezett a Belsővárosba, ő az *organista templi hujatis*. Hamarosan odamegy hozzá Anton Lesier, felesége, a fiatal, törekeny és nagyon szép Walpurga karol belé, hosszú copfja gyengéden himbálódzik. Itt van a zsályaillatú Pokorni gyógyszerész, mindenki megfordul Marija Johannája után, jól tudja, hogyan viselje a gyöngysort a nyakán. Az asszonyoknak mindig van mondanivalójuk, hosszasan elcseverészik egymással a jó Anna Maria Corneth – második férje Siebenberger – és névrokona, Pejačević bárónő. Itt találjuk Gregor Nikolantint, Ilija Lekićet és Antun Kostićot, mindhárman Ciprovac környékéről, büszke emberek és kiváló kereskedők, egymás támaszai az életben, megnősültek, rokonságba kerültek, egymás gyerekeit tartották keresztvíz alá – Isten tartsa meg őket ilyeneknek. Zavarában kissé elpirult, még soha nem járt a várban, valamikor meg kell tenni az első lépést: Eleonora Magdalena Therese Pfalz-Neuburg cári felsége, a már nem létező Szent Kereszt kápolna adományozója; a kápolnát azóta lerombolták, alapjaira földrétegek halmozódtak. Hová máshová is sétálna Anton Weber, mint az őrség főparancsnokságának épületéhez, ahol is ő a *horologarius*, s nem mellékesen észrevette a közelben tartózkodó Thoma Moilliet órásmestert. Antun Josip Turković zsupánt Ivan Martin Divald és Johannes Christoph Klinger társaságában látjuk, közös témájuk, természetesen, a könyvek. A zsupán megbocsájtotta Klingernek, hogy házszentelések idején egyszer-egyszer nyoma veszett. Velük van Christian Monsperger is, mindig Turković közelében, mi lenne velük egymás nélkül, a fiatal zsupán és az ő tiszteletre méltó idős jezsuitája, kapcsolatuk szívhez szóló. És tessék, itt vannak ők is: Hartmann és Blažić, Kollhoffer és Hutter, hátratett kézzel bandukolnak a téren, meg-megállnak, könnyed fejbiccentés, mindenki ismeri őket, mindig ilyenek voltak – lassan jártak és nagy dolgokat vittek véghez. A kovács Petter Hutter széttárja karjait, mintha mindannyiukat át akarná ölelni, egy időben éltek, s mégis oly rég látták egymást.

[...]

– Nézd, milyen sokan vagyunk. Újra élünk? – kérdi valaki. – Nem, valaki emlékezik ránk – válaszolják. – Igen, igen, pontosan így is gondolom: ismét életre keltünk.

Nem tudom, honnan lépsz be a Belsővárosba. Te, aki még soha nem voltál a Belsővárosban, nem tudom, melyik oldalról mégy be. A keletiről, a délről vagy az északiról. Legszebb a Vízikapun keresztül, van valami szimbolikus és nosztalgikus varázsa. Ugyanis már csak ezen a kapun lehet belépni a városba, amely nincs többé, s csak így lehet találkozni az emberekkel, akik szintén nincsenek többé. Ők az én magánhőseim. Hogy ki ne kopjanak az emlékezetből, arra gondoltam, fontos volna elbeszélni a történeteiket, az életüket abban a városban, amely akkor még valóban Belsőváros volt. Nem maradt utánuk semmi világraszóló, csupán néhány mondat, néhány bejegyzés a város házassági és halotti anyakönyveiben, valamint a kolostori krónikákban. Nem haboztam: összegyűjtöttem, amit csak tudtam, s ahol a dokumentumok elhallgattak, magam folytattam, hogy a képzelet segítségével létrehozzak egy bizonytalan, foszladozó és ködbe burkolózó kerek egészet. Kitaláltam magamnak egy várost, benépesítettem emberekkel, akik árnyakként járnak-kelnek benne. Talán te is, aki ezt olvasod, megszereted a hőseimet, talán annyira is, hogy a te történeted részeivé válnak. Legyen így, örülnék, ha ez történné, mert nincs város emberek nélkül, s nincs történelem emberi sorsok nélkül. Légy hát elnéző irányukban, s engem se ítéld túl szigorúan. Isten tartson meg jó egészségben.

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

Eszék

Vén városom a Dráván

Julije Benešićnek

*Nézlek a régi partról
végtelen rengeteg,
messzi nagy rengeteg,
hol szél zúg rengeteg
és korszak rengeteg,
vén városom a Dráván,
s úgy rémlik, értem őket:
minket a Pannon-tenger
szül és öl, elragad,
víz és sodor örökkön.
A Mursa Moersa. A Moersa Mocsár,
Dráva. A Drávánál élsz, a Drávánál
fekszel, a Drávánál halsz meg és alszol.
Valahol a mélyben gyökerünk van.
Nem csak visszhang vagyunk.
Nem csak pillanat folyama
folyamában.
Szilárd meder vagyunk,
a föld,
az ék
mely nevedbe hasított Eszék.
A híd vagyunk órajta fut
Délről az út
az Alpokig
s a sztyeppekig.
Tágas szép otthonunk termést is bőven ad.
Öröktől fogva van s örökké megmarad.*

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Boro Pavlović 1922-ben született Požegában, 2001-ben hunyt el Zágrábban. Költő, esszéista, prózaíró, publicista, szerkesztő. A modern horvát költészet megkerülhetetlen klasszikusa, a horvát irodalmi posztmodern egyik elindítója, a jelen válogatás egyetlen nem élő alkotója.

Egyirányú utca 34: Eszék

Az 1981/82-es eszéki utazás történetét a feleségem zárómondatával kellene kezdenem, de a vonat már elindult, a költőtálalkozót meg kell tartani, és ez a néhány biztos adat feljogosít arra, hogy ne a végén kezdjem. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy nem az elején kezdem, mert a boldog szétesettség állapotában utazunk, és ami történni fog velünk, messze van, beláthatatlan és meghatározhatatlan. A hideg és telefüstölt büfékocsi beszédünktől, rendeléseinktől, poharaink csengésétől hangos. A különféle kiváltságok kora ez, amelyek, valakik jóindulatának és figyelmességének köszönhetően, mintegy a semmiből érkeznek: rendező-, rokkant- és partizánigazolványok, itt-tartózkodásig, vagy a csoportosan bejelentkezők száma szerint érvényesek...

Az a kor ez, amikor a közbülső állomásokon kinyílnak a barna utazótáskák, és sültcsirkét eszünk, a felbontott palackok szájról szájra járnak.

Kis zsebtolvajok és szélhámosok vesznek körül minket, meg olyanok, akiknek egy vonatút jó alkalom betegségük történetét vagy helybeli furcsa históriákat részletezni, illetve feltárni az igazságtalanság mibenlétét, amely e világon kíséri őket. A katasztrófák, gonosztettek, tragédiák és háborúk olyan távoli országokban zajlanak, amelyek csak a hírekben léteznek.

Elhagyjuk Zágrábot, és csodálkozom, mennyire különbözők a városból kivezető utak, a magasból nézve más dimenziókat és alakot ölt, amit elhagyok: valami homályos fájdalmat ébreszt bennem a diákszálló ablakpárkányaira kitett fehér nájlonszatyrok látványa, egy lány arca a sorompónál, amint tökéletes közönnyel nézi az elhúzó vonatot, a tetők és tetőterek, ahol valaki ablakot nyit, integet és eltűnik, mielőtt az arcvonásait kivehetnéd, a világító reklám az étterem fölött, ahol még előző éjszaka voltál – micsodák mindezek a gyors átmenetek és eltűnések? Mi ez az érzés, miközben a gyorsuló vonatban utolsó erőddel próbálsz elérni valamit, ami még tegnapig a tiéd volt? Hogyan fogják nevezni húsz év múlva a könyveinket, és milyen nevek alkotják világukat?

Megy a vonat. Íme, ez minden, amit erről az eszéki utazásról írhatok, valamikor 1981/1982-ben, de mintha éppen ez a bizonytalanság késztetne arra, hogy ne hagyjam abba. Bajosan lehetnék bármiféle barátság krónikása, bajosan mondhatnám, hogy tudok akár csak egy mondatot is, amely ennek az utazásnak a pillanataira vonatkoznék... Hány hang lázad fel bennem, ha azt mondom: vadak voltunk és szabadok.

– Hogy lettél volna szabad? – kérdezi egy hang. – Évekig álldogáltál „elátkozott költőként” a hóban két utca kereszteződésénél, és almát képzelte a zsebeidbe. Miért nem utaztál Lengyelországba, Romániába és Csehországba?

– Elnézést... – jön közelebb szomszédom a pultnál, amely a vonat ritmusára, utasokkal és pincérekkel együtt, hálásan ringatózik egy egyenes és makulátlan vonallal megrajzolt térben. Egy sor zöld, egy sor szerény ház, néhány bicikliző ember és folyton az emelkedő és ereszkedő, örök égbolt... Csak a didergés a levegőben és a nyugtalan madarak zenéje, miközben, mint egy „társadalom és természet” témájú olvasókönyvben, déli tájakra tartanak, csak ezek jelzik, hogy közeledik a változás ideje: a hideg, a didergés, a szél.

– Elnézést... – ismétli meg az ember, kicsinységében és komolyságában összedetten: csak a fehér inge szegélyén hagyott nyomot a hosszú utazás. – Berlinből jövök haza, mit mondjak, nagyváros, tradíció, kultúra... – Próbál úrrá lenni magán meg a hamun, amely hervadtan leválik cigarettájáról, és elindul beszélgetőtársa felé. – Hallgatom önt, és úgy látom, biztosan tudna nekem segíteni.

Könnyelműen engedek neki, és hamarosan újabb és újabb rundok foglya leszek, meg heves vágyáé, hogy tudtomra adja, milyen kényes helyzetbe került. Precízen és erőteljesen ejt ki minden szót, kitartóan suttogva kizár a társaságból, az utazásból, mintha zöld lombok mozdulatlan látványa, a dolgok mindig változatlan rendje venne minket körül. Barátaim hangja nőkhöz szól, akik bejöttek és italt rendelnek: egyedül nekem kell az emberkét hallgatnom és megértenem.

– És erről mi a véleménye? – mereszi rám a szemét, az arcát, a testét. – Erről mi a véleménye? – ismétli meg tagoltan és kérdőn. – Egy hétig voltam Berlinben, a fivéremet mentem meglátogatni, aki rákban haldoklott. Ültem mellette a kórteremben. Egy hétig az ágya mellett, az ágya fejénél, és nem éreztem semmit. Tudtam, hogy meg fog halni, de nem éreztem fájdalmat – gondolja csak el, ismétli meg az ember a kupében, útban Eszék felé –, mondja meg, mi ez?

– Mit érzett? – próbálok visszatérni a történethez –, mit érzett?

És így utaztunk, kérdés és válasz közt forgolódva. A hideg és a sötétség közeledett a Zágráb–Eszék viszonylatban közlekedő személyvonat ablakaihoz. Talán volt válaszom, talán valóban tudtam valami odaillőt mondani az emberkének, és az így kezdődött volna: uraim, itt az idő. De világos volt számomra: nem is fontos neki, hogy nem érez fájdalmat.

Letelt az időnk, és a vonat fékezett. Az ember a szemem láttára a földre zuhant a ballonkabátjával meg a fekete aktatáskájával együtt. Fölborult, mint a nagy matrjoskából kivett utolsó matrjoska. Annyit se mondott, hogy bű vagy bá. Nézett rám a fordított perspektívából: feje a padlón, a lábai valami fura függő helyzetben.

– Olyan a memóriád, mint egy elefánté – mondta kelletlenül a feleségem. Igaz, hogy hatalmas terhet himbálok a fejemben, de sohasem lehetne belőlem megbízható krónikás, hiszen nem tudom, hogy ért véget az este, mi történt a fejreállt emberrel, és milyen neveket adtunk húsz év múlva a könyveinknek. Semmi sem érdekel jobban, mint az az utazás, meg a kérdés, amelyre ma sem tudom a választ: mit érzek, amikor nem érzek fájdalmat?

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Eszék: 470 szó

1984 kora őszen érkeztem meg először Eszékre. Egy hónappal azelőtt ismerkedtem meg fiatal eszéki irodalmárokkal, ők szervezték ezt az első találkozót a Studentski centarban. A közönség népes volt, türelmes és érdeklődő. Még a túlságosan kötözködő kedvében lévő öreg, részeg költőnek is sikerült szellemesnek bizonyulnia, miközben monoton hangon eldünnyögte a maga számára is érthetetlen mondatait.

Az est szép volt és meleg, a szlavón vacsora csípős, és az út Zágrábig a dülön-gélő éjféli vonattal sokáig tartott. Tényleg sokáig.

Nem is gyanítottam, hogy ez után az első találkozásom után a szedatív Dráva partján fekvő város egyenletes ritmusával olyan hosszan ható fertőzést kapok, hogy máig sem sikerült megszabadulnom tőle, talán mert nem is akartam és nem is tudtam. Általában minden további meghívást habozás nélkül elfogadtam, mentem mindenáron, még akkor is, ha semmilyen érdemleges okom nem volt rá.

A kilátás az *Osijek* szálló felső emeleteiről, ebből az útjelző oszlopból a minden mozgást céltalanságával szembesítő síkság közepén, a kilátás a Drávára, amely észrevétlenül siklik a ködös horizont felé, gyógyerejű és hatékony olyan időszakokban, amikor a dolgok egy másik város neurotikus valóságának támadásai alatt a legcsekélyebb optimizmusra sem adnak okot, így aztán azok a gyakorlati körülmények, amelyek miatt úgymond Eszékre kell utaznia az embernek, gyakran nem jelentettek többet jó ürügynél, hogy megint odamehessek a délutáni *Podravkával*, amelyik éppen az irodalmi est, fölolvadás vagy könyvbemutató kezdete előtt ér oda.

És aztán egymást érték a tényleg hihetetlen és gyakran szép történetek lányokról, akik egyenesen erre az alkalomra csináltatnak frizurát, akik följegyzik hihetetlen mondatainkat, és aztán teljes meggyőződéssel adják elő ezeket a pedagógiai tanszék szemináriumain, a barátokról és ismerősökről, a kollégákról, a volt és leendő feleségeikkel egyetemben, a professzorokról és polgármesterekről, a városi gengszterekről és korrupt rendőrökről, a katonákról és szeretőkről, a hűvös estékről forró *čobanaccal* és a pálinkával, amely soha nem hiányozhat az asztalról a *Slavonska kuća* félhomályában, az Erőd melletti parkban fogant zsenge eszéki reményekről, a sokáig tervezgetett kirándulásról a *sínbusszal* Baranyába, a hallesre, amit csak az egyik barát biblikusán ragaszkodó mamája tud igazán jól elkészíteni, az utolsó palack iloki traminiról Valentin söntésében, utána azzal a hihetetlen fröccsel hajnali négykor az állomáson, a megismételhetetlen sétákról a hidak között, miközben kíméletlenül borotvál a szél, olyan vad rohamokkal,

Branko ČeĀec 1957-ben született a Vrbovec melletti Kraljev Vrhben. Költő, író, kritikus, szerkesztő. Jelenleg a Meandar Könyvkiadó vezetője. Zágrábban él és dolgozik.

amelyek egyedül csak síkságon lehetségesek (micsoda košava, baszki, mondtam egyszer, sok évvel a košava előtt, amelyik tetőket és életeket ragadott magával), Magyarország mélyéről érkező rohamokkal, amelyek újabb adag szilvát és paprikát tesznek szükségessé: istenem, hogy csapkod, hogy töröl el minden más benyomást, és hogy szív magába, öngyilkos módon és csillapíthatatlanul: annak, aki nem élte meg Eszéket a legdurvább kiadásban, ezek a szavak biztos nem jelentenek sokat, bennem azonban a várossal megesett minden egyes találkozás emléke napokig lüktetett, egészen az újabb összecsapásig a monotonia erejével, az állóvíz ritmusával, amely mögött minden hihetetlen önpusztításával együtt az élet árad és lüktet, amelyből pompásan tör elő az ismétlés öröme, az új kezdet szenvedélye.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Diakovári levél

Szívbéli bátyám és édesnővérem!

Először is szívből jövő jókívánságaimat küldöm minden sógorok legjobbjának a tiszteletre méltó neve napja alkalmából. Kérem a Mindenható Isten áldását a fejére, ez minden, amit egy hozzám hasonlóan boldogtalan és magányos asszony kívánni tud. És hogyan ünnepelte a neve napját az én drága nővérem? Bizonyára jobban, mint ez a boldogtalan, aki most a komor Diakovárról írja levelét. Kint, való igaz, süt a tavaszi nap, de számomra az én Haibelemmel együtt minden fény kihunytt ebben a városban. Amikor tavaly még olyan jókedvűen és teljes lelki nyugalomban, töviről hegyire részleteztem a mi felejthetetlen emlékű Wolfgangunk utolsó napjait, nem is sejtettem, hogy milyen gyorsan és alapjaiban meg fog változni az életem, és hogy Mozart helyett az én Haibelem haláláról fogok írni. Virágzó április volt, amikor Mozartunkról írtam, és íme, abban a hónapban, amely a háborúság istenéről kapta a nevét, meghalt az én szelíd, békeszerető Jakobom, a drága Haibel. Leiki társam, aki miatt elhagytam Bécsset, és elköltöztem, amikor ideérkeztem, úgy éreztem, és most is, hogy egyedül maradtam, így érzem: akárha a világ végére. Ó, Ti aztán tudjátok, hogy mennyit sírt a drága mama, amikor eljöttünk, de hát hová visz téged, Sophie, az az ember? Ez a város valahol Törökországban van? Hol is található tulajdonképpen? De hát örökre elhagyjátok Bécsset? Bécsset ezért a... hogy is hívják... Diakovárért? De hát ez a te Haibeled már híresnek mondható: vígoperáját, a *Der Tyroler Wastelt* csak Bécsben előadták már 118-szor, és hol van még a Monarchia többi városa? Bécsben mindenütt a vidám dalait éneklük, egész Bécs csodálja, mondta a mama, és ő meg úgy döntött, hogy elmegy a világ végére. Diakovára. Mit is jelent ez a név tulajdonképpen: valami diákváros? Haibel meg te diákok vagytok? Hányan élnek ott egyáltalán? És hogy élnek? Tud ott egyáltalán németül bárki is azon a mézes beszédű püspökön kívül, aki megbabonázta Haibelt? Érdekel ott egyáltalán bárkit is a *Singspiel*? Színházuk, sírt a mama, az biztosan nincs. Kinek fog ott Haibel muzsikálni, és mi lesz a te karriereddel? Ah, én már öreg vagyok, ti fiatalok, talán jobban tudjátok, de Bécsset itt hagyni... Ti nálam is jobban tudjátok, mennyit sírt a mama, de aztán megnyugodott, amikor megtudta, hogy Haibel regens chori lett, 500 forint fizetéssel, és kapott 150 forintot a költségeire, bútorozott házat, én meg szolgálot, igaz, hogy csak egy analfabéta parasztlányt, de arany keze volt, és sokat ért nekem a háztartásban. Mandić püspök nagylelkű volt velünk, és hamarosan elmúltak a nehéz idők. A mama is belátta, hogy mi itt jobban élünk, mint Bécsben. Most nézd, én boldogtalan, még mindig mindent ezzel a „mi”-vel mon-

Mirko Čurić 1964-ben született Đakovóban. Író, költő, esszéista, irodalomtörténész, szerkesztő. Jelenleg a đakovói Antun Horvat Kereskedelmi Szakiskola igazgatója. Több gyermekkönyve olvasható magyar nyelven is. Đakovóban él és dolgozik.

dok. Már nem mi vagyunk, nincs már az én Haibelem, én, én, csak én egymagam! Mennyire fáj ez nekem, drága nővérem, Te micsoda nagyszerű férjet találtál Mozart halála után. De elkalandoztam, és még el sem meséltem, hogyan halt meg Haibel. 1826. március 27-én történt. Előtte való nap hűvös volt, Jakob bevette magát a szobájába, és Mozart klavikordján muzsikált, amit elhozott Bécsből. Nagyon hálásak vagyunk, drága nővérem, hogy magunkkal hozhattuk ezt a klavikordot, mint ha te meg Mozart lettetek volna velünk a házban, és a drága mama, miközben Haibel zenét írt, én meg hímeztem mellette, vagy egy szép könyvet olvastam. Nem tudom, mit csináljak ezzel a klavikorddal, már látni sem bírom, most már nemcsak arra a napra emlékeztet, amikor Mozart meghalt, hanem arra is, amikor az én feledhetetlen Jakobom elhunyt. A szolgálólány tegnap takarított a szobában, és véletlenül leütött néhány billentyűt. Mikor meghallottam, eszembe jutott Mozart halála, az a gyertya, amelyik kihunyt a szobánkban, és a mama azt mondta, hogy fussak el Mozarthoz, mert balsejtelmek gyötrik. Odamentem az ágyához, és ő rögtön megszólított: „Ó, drága Sophie, jó, hogy itt van, ma éjjel még itt kell maradnia, hogy meglássa, hogyan halok meg.” Én erős akartam maradni, és ellenkeztem vele, de ő nem hagyta magát: „A nyelvemen érzem a halál ízét, és ki lenne az én kedves Constanzém mellett, ha Ön nem marad nálunk?” Te pedig, drága nővérem, utánam jöttél, és megkértél, hogy menjek el a Szent Péter-templom papjához, hogy jöjjön Mozarthoz. Az meg sokáig vonakodott, és alig tudtam rávenni, hogy elinduljon. A mama meg rettegve várt, már éjszaka volt. Szegényke halálra rémült, és én rábeszéltem, hogy aludjon a legidősebb nővérünknel, a boldogult Hoffer özvegyénél, és visszafutottam Hozzád, drágám. Mozart ágyánál ott volt az a Süßmayer. Rátette a paplanra a *Requiemet*, Mozart pedig magyarázta neki, hogy hogyan kellene a halála után befejezni. Aztán elküldtek valakit doktor Clossert, a színházban találtak rá, és csak az előadás vége után jött el. Továbbra is hideg borogatást írt elő az égő homlokára, ami annyira rosszul hatott rá, hogy nem is tért többé magához, a haláláig. Az utolsó cselekedete az volt, hogy az ajkával formálva a szót megüzenve, hogyan szóljanak a dobok a *Requiemben*. Te pedig, drága nővérem, térdre estél, és kérlelted a Mindenhatót, hogy segítsen neki, kétségbeesetten, könnyben fürödve...

De elkalandoztam, mit tegyek, ha ez a klavikord mindig Mozarthoz emlékeztet, és az én Haibelem mintha csak az ő munkáját folytatta volna. Haibelnek szép halála volt, ahogy itt szokás mondani, habár én kétlem, hogy a halál egyáltalán lehet szép, esetleg annak, aki meghal, és a lelke az angyalok karával az Úr színe elé kerül, de számunkra, akik itt maradunk, borzalmas. Haibel sokáig dolgozott azon az éjszakán, álomban hallottam, ahogy leüti a billentyűket. Nem volt erőm felkelni, és odaülni mellé, és annyira sajnálom, hogy elmulasztottam élete utolsó akkordjait. Talán tudjátok, hogy Jakob Diakovárban nem az volt már, aki Bécsből eljött. Ott Singspieleket, operetteket, vidám dalocskákat szerzett, itt viszont teljesen megváltozott. Az utóbbi években egyik misét a másik után írta, tizenhat misét szerzett és adott elő az omladozó diakovári templomban, amit ugyan katedrálisnak hívnak, de engem inkább egy falusi imaházra emlékeztet. De azt mondják, ahol a püspök, ott a katedrális. Éveken át komoly, emelkedett hangok visszhangoztak a szalonomban, Haibel pedig azon a szép és mély hangján énekelte a Gloria in Excelsis Deót. Bécsben előfordult, hogy néha kihagytam egy-egy misét, főleg olyankor, amikor nem tudtam semmilyen szép ruhát fölven-

ni, hiszen tudjátok, mennyire szerettem szépítkezni és szépen öltözni, itt meg-öt-hat misét is képes voltam Haibel mellett meghallgatni.

Mindig nehéz, ha olyan valaki hal meg, akit szeretsz, még ha annyit vigasztalják is, mint engem Haibel az utolsó napjaiban. Tudod, semmitől sem kell félned, drága Sophie-m, a te neved bölcsességet jelent, legyél tehát bölcs, mint akkor voltál, amikor velem jöttél Diakovárra. Szép volt itt nekünk, tényleg szép, annyira szép az életünk, mondogatta Haibel, én meg mintha haragudtam volna erre a Diakovárra, ahol nincs színház és kávéház, ahol nincs társasági élet, ahol túlságosan is nyugodtan és csendesen éltem, ahol nem volt kinek felöltözni és szépítkezni, kizárólag Jakobnak, akinek meg ez nem számított. Hol vannak azok az idők, amikor vígoperákat szereztél, amikor a bécsiek özönlöttek az előadásaidra, amikor a kávéházakban és a kaszinókban a te áriáidat énekelték, és rád köszöntek az utcán? De ő csak a Prédikátort idézte: hiábavalóság, minden hiábavalóság, ezeket mondogatta. Ez az élet, Sophie: mindenütt ott van az élet, ha tudod, hogy hogyan kell élned! Az én életem pedig az, hogy miséket szerezek. Mindegyik misével, amit megírok, és a kedves barátaim meg előadnak, úgy érzem, hogy közelebb kerülök Istenhez, és egyre jobban értem. Istent pedig nem érdeklik különösebben a bécsi szalonok és a Singpiel.

Álmában halt meg az én Haibelem. Előző éjjel, mintha érezte volna a halálát, meggyónt és megáldozott. Hajnalban a kávé illatára éreztem fel, amit a szolgáló készített. Hívtam Haibelt, hogy együtt igyuk meg a reggeli kávékat, mielőtt elmegy orgonálni a reggeli misére, hiszen ő annyira szerette, amikor kettesben ott ültünk hajnalban a meleg kávé mellett, amíg hűvös van, és eltörnek a nap első sugarai, és a világ szűziesen tiszta és magasztos. Ébresztem a drága Haibelt, és akkor megéreztem, hogy hideg és merev, és nyitott szemmel bámulja a mennyezetet. Felsikoltottam, és hívtam a szolgálót, ügyes asszony, megtapogatta, aztán megölelt és megcsókolt, és horvátul részvétét nyilvánította, majd elfutott gyertyát gyújtani, talált valahol szentelt vizet is, és azzal kereszt alakban meghintette a testet. Soha nem csókolt meg azelőtt, nem is ölelt meg, de abban a pillanatban nem szolgáló és nagyságos asszony voltunk, Haibel halála egy rövidke időre eltörölte ezeket a határokat. Elszaladt a püspökségre az orvosért és a püspöki titkáráért, aztán minden valahogy tőlem függetlenül zajlott. Az első órákban épp olyan volt, mintha Haibel csak aludna, de aztán koporsóba tették, és a többi, hiszen tudjátok: a szertartás, amit maga Raffay püspök celebrált, a könnyeim, ó, keservesen, mennyire keservesen sírtam, sokkal keservesebben, mint amikor megtudtam, hogy a mama meghalt, és hogy én Diakovárról semmiképp sem érek oda a temetésére, talán könnyebb lett volna, ha látom őt, a drága mamát, aki annyit szenvedett, ha elkísértem volna a végső nyughelyére, de hát ki tudja ezt? Amikor leengedték a koporsót a földbe, akkor eszemet vesztem, térdre estem, akárcsak Te, drága nővérem, Mozart sírja előtt, kértem a Mindenhatót, hogy álljon mellé, aztán, ahogy mesélik, teljes erőmből énekelni kezdtem, erre egyáltalán nem emlékszem, szépen és zengő hangon énekeltem, így mesélik, néhány sort Haibel utolsó miséjének dallamára:

...Dómine Deus, Rex cælestis, Deus Pater omnipotens. / Dómine Fili Unigénite, Iesu Christe, Dómine Deus, Agnus Dei, Fílius Patris, / Qui tollis peccáta mundi, miserére nobis; / Qui tollis peccáta mundi, súscipe deprecationem nostram. / Qui sedes ad dexteram Patris, miserére nobis...

Igen, irgalmazz nekünk, Te, aki az Atya jobbján ülsz, aki elveszed a világ bűneit, nekem és az én Jakobomnak. És neked is, nővérkém, és Georgnak, és Mozartnak, és minden embernek. Irgalomra van szükségünk.

Ezekben a napokban különösen vigasztalan vagyok, nem csak azért, mert szomorú vagyok, egyedül vagyok, és nem tudok már tovább élni ebben a városban. Elfelejtettem gipszbe öntetni Haibel arcát, nincs róla egyetlen arcképe sem, ő mindig csak legyintett, hogy nincs erre most ideje, és majd később festeti meg magát. Attól félek, hogy el fogom felejteni az arcát, attól félek, hogy mindannyian el fogjuk felejteni. Pedig ő olyan nagy ember volt, azok közül való, akik le tudták győzni a saját hiúságukat, és elmenni a világ végére, és ott még nagyobb emberré válni, és nagyobb művésszé, olyanná, akinek a nagyságát senki, rajtam, Mandić és Raffay püspökön meg a társain kívül a diakovári püspöki zenekarban, rajtunk kívül senki nem ismerte és nem is ismerhette fel. Mihelyt megérkezem Bécsbe, fölkeresem a legjobb bécsi arcképfestőt, hogy fesse meg az én leírásom alapján, van rá pénzem, ezt biztosan megengedhetem magamnak. Ezekben a napokban a dolgaimat rendezem, és indulok Hozzátok, az egyedüliekhez, akik megmaradtak nekem a drága Haibelem és a mamánk halála után. Lelkesedés nélkül térek vissza Bécsbe, és csak Haibel sírja meg Mozart klavikordja marad utánam Diakováron. Nincs rá erőm, hogy magammal hozzam, és úgy hiszem, hogy ezt ti sem, számomra a legkedvesebbek, nem rójátok föl nekem.

Lélekben öllelek és szívből jövő szeretettel üdvözöllek Benneteket, a szívemből, amely még dobog, és mindörökre a Tiétek.

Sophie Haibel

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

Szabad egy táncra, kérem?

A parázsló csikkel Ivica célba vette apja kerek fejét abban a pillanatban, amikor az épp csukta befelé a száját. Az utolsó pillanatban fogta vissza magát, és dühösen elnyomta a cigit a hamutartóban. – Még csak most fogod meglátni, mi az a láncdohányzás! – gondolta magában. Valószínűleg kimondta volna hangosan, ha nem ül ott édesanyja is az asztalnál. Vagy éppen otthon lennének, ahogy pár hónappal azelőtt, de most ebben a pesti étteremben, ahol első ízben találkoztak a háború kitörése óta, Ivica csak bámult a söröskorsóba szemébe húzott sapkája alól, elképzelve, ahogy a megpöccintett égő csikk az apja felé repül. Miért mindig a cigiről és az alkoholról papol? Miért nem bármi másról? Mondjuk miért nem a kosárlabdáról beszél, ahogy az normáliséknál szokás ezen a világon?!

A fater csak tépte, tépte és tépte a száját, Ivica fél füllel hallgatta, közben Pest szóban forgó terének napsütötte, négyyszögű alakzatait tanulmányozta. A téren ott állt az ő pompás *Renault 4*-esük, eszéki rendszámablával, mintha valami más időből tévedt volna oda a jelen síkjába. Koncertjére szülei most nem Eszékről érkeztek, hanem Zlatiborról. Nővére ugyanakkor – a nem teljesen meggyőző magyarázat szerint – ágnak dőlt az utolsó pillanatban. Neki meg minden korszak után egyre nehezebben szólaltak meg Reinhardt vagy Grapelli rezgő futamai.

– Sokat iszol, meg sokat szívsz – ismételte még korholóbban az apja.

Ez volt egyébként a legelső mondat, amit közvetlenül a fiához intézett, egészen addig mintha valami láthatatlan személyhez beszélt volna arról, hogy miért van igaza Miloševićnek, miért kell háborúzni. Ivica érezte az öreg olcsó kölnijének illatát, amely egykor a tisztí egyenruha súlyos izzadtságzagával elegyült. Továbbra is beszélt, fia pedig már csak az egyhangú mormolást hallotta, s egyre gyakrabban hívta oda a pincérnőt, aki viszont egyre többször vetett rá magától is kíváncsi pillantást. Ez a rövid fekete hajú, darázsdereka alatt hátul csábítóan kigömbölyödő nő érdeklődéssel figyelte őt. Ivica előbb ásványvizet és pogácsát rendelgetett, majd amikor az öreg nekilátott a prédikációnak, sörre váltott. A következő körben borra. Eleinte kétdecinként kérte a vöröset, hogy minél gyakrabban jöjjön ez a pincérlány, aki nem tűnt magyarnak. Legalábbis nem olyanak, amilyenek ő a magyar nőket képzelte. Mindegy, tetszett neki, kiváltképp az a nagy érzéki ajka azon a porcelán babaarcon, ha jobban belegondol. Egy ilyen szépség nyomában bárki beült volna bármely vonat bármely kupéjába Debrecen, Drezda vagy Danilovgrad felé, bárhová...

Ivicának ösztöndíja ketyegett Bécsben, ugyanakkor nővérének és édesanyjuknak Zlatiborra kellett mennie. Nővére hiába rimázkodott, hogy maradjanak Eszéken, akár az őket egyre gyanakvóbban méregető szomszédokkal, apjuk hajt-

Nenad Rizvanović 1968-ban született Eszéken. Író, esszéista, kritikus, szerkesztő. Jelenleg Zágrábban él, ahol könyvkiadói szerkesztőként dolgozik.

hatatlannak bizonyult. Ivica nem tudott nekik mit mondani, mivel vigasztalni őket, főképp a nővérét, aki közülük, Tomićok közül a legerősebb szálakkal kötődött Eszékhez. Apjuk Ivicának is megparancsolta, hogy irány Szerbia! „Átmész a szerb akadémiaira és punktum.” Készségesen bólintott, majd még aznap este elutazott Bécsbe, miután titokban érzékeny búcsút vett anyjától és testvérétől.

Azon az őszön Ivica csak gyakorolt és gyakorolt, mintegy megpróbálván kiverni fejéből a valóságot, ám az akadémiát késő délután rendre bezárták, ezért vissza kellett mennie az albéreleti szobába, a messzi peremvárosba. Lement a karlsplatzi lépcsőkön, odalenn a földalatti előtt megvette az összes friss újságot, amelyre ráakadt a *Vjesnik* vagy a *Večernji list*, a *Slobodna Dalmacija*, *Borba*, illetve az *Oslobođenje* sajtótermékei közül, vett egy Döner kebabot, majd felszállt. Általában az ablaknál ült le, majd számolta a megállókat: Kettenbrückengasse, Margaretengürtel, Längenfeldgasse, Meidling Haupstrasse, Hietzing, Braunschweigasse, Ober St. Veit, Hütteldorf... Helyenként a sínpár kibukkant a föld alól, így a felszínen folytatódott az út az osztrák főváros tarka negyedein át. Ivica körül szoborrá merevedett törökök, feketék, kínaiak álltak, ki tudná megmondani, kit miféle sors vetett arra a tájra, épp abba a vagonba. Többségüket szintén valamiféle háború szele sodorhatta oda. Olyan, amiről az *Eszéki Rádió* híradásában is lehetett ezt-azt hallani, hogy a következő pillanatban elfelejtse az ember a dolgot.

Ivica feltételezte, hogy a nagy szökés után apja soha többé nem fog szóba állni vele, ezért valóságos sokk érte, amikor az öreg széles, bőrpikkelyes arca váratlanul kirajzolódott a budapesti horizonton, ő meg kénytelen volt azt hallani, hogy a dolog még mindig rendbe hozható.

– Még mindig visszamehetsz Belgrádba, hogy befejezd az egyetemet, utána pedig feltupírozd a karriered Szerbiában.

– Hogy érted azt, hogy visszamehetek? Mikor a fenében éltünk mi Belgrádban?

Valószínűleg valamikor rég még szerette volna kipuhatolni, vajon apja tényleg hisz-e abban, amiket mond, ám mára már letett erről a hiábavaló erőfeszítésről. Felfogván, hogy bármit is kérdezne, a válasz ott ragadna valahol a szinte misztikus, átláthatatlan homályban. Az öreg valódi szándékait csak itt-ott lehetett kitalálni, ám egy dolog biztosnak tűnt: bármi legyen is az, akármelyik változat, rá, Ivicára nézve csak rossz lehet.

Anyja idegesen elfordította a fejét. Alig szólt pár szót addig a percig, nem is nagyon nézett a fiára, akkor is csak gyorsan, minduntalan el-elkapva tekintetét. A kérdésre pedig, hogyan érzik magukat Zlatiboron, csupán tétova mosollyal válaszolt.

Újabb köröket rendelt Ivica, a Magyarcica meg egyre kihívóbban mosolygott. Mit keres egy ilyen jó bőr a kocsmában? Így az európai szintű celebek néznek ki. Az öreg ezen a ponton ismét tépni kezdte a száját. Valami távoli bátor rokonokról regélt, akik önszántukból indultak harcba. Ivica közben sajnálni kezdte, hogy a gyerekkori emlékek annyira romlékonyak. Az apja testvére, egy mulatságos és rendkívül szórakoztató belgrádi harmonikatanárra viszont egészen jól emlékezett. Meg az őt rendre imádó, gyermekszínházba hurcolászó retyerutya népes tábora. Ugyanakkor a nővére többször is kijelentette, hogy a harmonikás tökelütött, fárasztó vénség, a zlatibori nagy utálatos boszorka, Belgrád egy rémes koszfészek, mire kapott egy minden időkre szóló óriási taslit.

Ivica még fel tudta idézni, ahogy egyik idős rokonuk részegen kiböki, milyen büszke arra, hogy szerb. Ivica arra is jól emlékezett, hogy éppen a konyhában ültek, ő pedig meg volt győződve arról, hogy az apja – fia szemében hatalmas partizán igazsággharcos – erre menten felugrik jól leteremteni a piás hozzátartozót, a fater viszont csak ült tovább – játszván a süketet. Onnantól kezdve mindössze az öreg sértő szavai maradtak meg benne, a leghőbb vágyaik általa való könyörtelen kicsúfólása, erőfeszítéseik és sikereik semmibevevése – kiváltképp a zeneiskolát illetően, ami apjuk szerint kiköpötteen holmi buzi időpocsékolás. Dacból Ivica a Hajduknak szurkolt, kiszökött a suliból, hogy örökké ott pengesse idejét a zeneiskolában.

A pesti étteremben az idő unalmasan telt, csak a pincérnő dekoltázsa tűnt egyre merészebbnek. Ivica ivott tovább és tovább. Most szerette volna elmondani az anyjának, milyen kevésen múltott, hogy Eszéken maradjon, sőt, hogy akár belépjen a nemzeti gárdába, tekintet nélkül az esetleges következményekre. Egyébként az anyja küldte titkon Eszékre, hogy felvegyen valami pénzt, meg odaadja a lakáskulcsokat az ottani rokonoknak. Október eleje volt, három hét alatt minden megváltozott a városban. Úgy döntött, mindennek ellenére elmegy abba a kis kávézóba, ahol a haverok gyülekezni szoktak. Reszketett az izgalomtól, vajon hogyan fogadják majd a srácok, akik már szinte megszokhatták a röpködő gránátokat meg a háborút. Ám ahogy belépett, hirtelen vidám csődület támadt körülötte, jöttek a baráti csókok és ölelések, ő pedig elszégyellte magát, hogy megingott abbéli hitében, hogy szívből szereti ezeket az embereket, ahogy azok is őt. Odabenn Jure Stublić *Az én otthonom az ég másik felén van* című száma szól, csupa hisztéria, szeretet és félelem kavargott az alkoholgőzben. Érezte, hogy az ott kivételes est lehet, másnapra majd mindenki tuti megváltozik. Egyelőre azt beszélték, mennyire örülnek neki, hogy hazajött, remélik, rövidesen jobbra fordulnak a dolgok, és a háború gyorsan befejeződik.

Később örült neki, hogy nem lett szegényebb ezzel a búcsúval, amikor a fülébe jutott, hogy odahaza árulónak kiáltották ki, mert megszökött a városból. Azon az estén még mindig a legjobb barátok voltak, többségük a gárdában, s izgatottan beszélték át első harci élményeiket. Annyira berúgott, hogy aztán eltántorgott velük valami rögtönzött kaszárnyába fegyverért, végül csupán az lett belőle, hogy egyedül hazament. Amikor másnap kinézett az ablakon, megpillantotta azt az ólomszínű valóságot, amely a kaszárnyát juttatta eszébe: katonai járműveket, teherautókat, tankokat, katonákat és puskákat – ebből a képből megértett mindent, amit meg kellett értenie. Összeszedte a gönceit, majd az első vonattal elhúzott onnan. Most azonban el kellene ezt mesélnie valakinek, de kinek?

Órákig ültek a pesti csehóban. A pincérnő el-elmosolyodott, miközben ügyet sem vetett arra a kis sötét alakra, aki minden lépését figyelte. Az öregnek, mint a némafilmekben, hangtalanul mozgott a szája. Ivica immár a sírás küszöbén arra gondolt, hogy mégsem kellett volna elhagynia Eszéket azon a reggelen. Akkor a pincérnő újra az asztaluk felé közeledett, Ivica pedig – ahelyett, hogy elbőgte volna magát – hirtelen felpattant és elébe lépett.

– Zenész vagyok – hebegte németül –, dzsesszt játszom gitáron, Django Reinhardtot. Jöjjön velem táncolni kicsit, cserébe el fogok muzsikálni önnek mindent, ami csak a szívének kedves.

A nyelve akadozott, a felkért személy valószínűleg nem is értette rendesen, de pontosan követte a szándékát. Elfogadta az ajánlatot, Ivica pedig a következő pillanatban úgy érezte, mintha a pincérnő legszívesebben egész testével rávetné magát. Valcerezni kezdtek. A partner válla fölött látta a sóntést, a székeket és az asztalokat, anyja lehajtott fejét, apját, ahogy dühösen veszi le a szódásüveg szemüvegét, a szutykos izzót, nem utolsósorban az étterem vendégeit, ahogy – mintegy vezényszóra – felállnak, hogy nekilássanak megtapsolni őket.

BALÁZS ATTILA fordítása

Nem félünk a várostól

(vizsgafelkészítő az újabb horvát próza tantárgyból)

VUKOVÁR

Személyi igazolvány

Név: Vukovár

Szülő neve: Vukovár

Tartózkodási helye: Vukovár

Tudom, az irodalmi szakemberek vajmi ritkán bólintanak rá, hogy arculatával egy város legyen bármely elbeszélés főhőse. Most is fintorognak majd, kérdvén: honnan lehet egy városnak joga ahhoz, hogy egyenrangúan csatlakozzon mindazon sok irodalmi entellektüelhez, megcsalt nőhöz, árulóhoz, szeretőhöz, bolondhoz, vitézhez, képzelt beteghez; honnan a csudából kerül elő egy város mindazok között, akiket az olvasók könnyeikkel igyekeznek meggyőzni testi és lelki valójukról. Hogy félreértés ne essék, nyilvános fellépésem ügyét illetően nem kérdeztem senkit; se a horvát szábor érdemes tagjait, se az országos ügyvédi kamara vezetőit. Sőt, még magát a népet sem kérdeztem meg. A nép egyébként is mindig megbocsát. A hatalmon lévők utasításai pedig a tanácsaikkal együtt túl metaforikusak, egymástól eltérők, ellentmondók, szubjektívek, kiszínezettek, átgondoltak és számítók. Csak összezavarnának a sokféleségükben. Mert tisztában voltam én tizenhét évvel ezelőtt is azzal, hogy mi a teendő. Még nem vénültem meg annyira, de még nem is épültem fel annyira, és nem akarok felejteni. Mi lenne, ha még én is szólongatnám, amikor annyian teszik ezt az én és hozzátartozóim nevében, annyi más is kívánja. Írom ezt, mielőtt éjfél ütne az óra, s a naptár még november tizennyolcadikát mutatna. Érzem, egész testemben remegek, ahogy remegtem akkor is: ezerkilencszáz 91-ben. A malter darabkái megint hullnak lefelé az Eltz kastély oldaláról, rázkódnak az adománytéglákból épült falak, megdől a víztorony, a Duna vizére lejjebb lőporfüst pókhálója ereszkedik. Ki kell pihennem magam reggelig, hogy szép mosollyal fogadhaszam a magas tisztségviselőket. Mindenki beszélni fog, míg én majd csak hallgatok a saját napomon. Hát, hogy ne bolonduljak meg előttük is szószátyárul megnyilatkozván, úgy döntöttem, szavaimat egy student iromány furcsa hősi gyülekezetének ajándékozom inkább. Nem fognak ők sem nehezteni rám, ugyanis jómaguk is, szegények, mindig holmi évfordulók, kerek dátumok, írásbeli dolgozatok és kvízműsorok után kutatnak, amelyekben végül ők is eszükbe

Julijana Matanović 1959-ben született Gradačacban (Bosznia és Hercegovina). Író, irodalomtörténész. Egyik legnépszerűbb könyve, a *Miért hazudtam nektek* magyarul is olvasható. Zágrábban él.

juthatnak valakinek. Megbomolhatnak közösen, hogy úgy bomoltan gondolataik félreértelmezéséről panaszkodjanak. Szeretnének disputát nyitni arról a világról, amely fiataljaikat a mai nap körülveszi, azokat a hébe-hóba olvasókat.

Én egyes szám első férfi személyben csurig vagyok a pusztulásomról szóló értekezésekkel. Legtöbbet és legalaposabban azokon a jeles dolgozatokon töröm a fejem, amelyek szerzői amerikai szociológusokkal konzultáltak nevezett témában. Különös elővigyázatossággal nyúlok azokhoz a regényekhez is, amelyek szerzői a szerencsétlen helybeli nők megerőszakolásáról szóló leírásaikat különféle statisztikákra és szorzótáblákra alapozták. Az ilyesféle megközelítésmód jött mostanság divatba. Hordják, s jó, ha magukat is elhordják! – hangzik víg tónussal a számból. Vallomásokot hallgatni első kézből túl megrázó. Semlegesíti a kreatív energiáit minden leendő tárgyilagos gondolkodónak, derék tollforgatónak, aki előtt tárva a jövő kapuja. Kikövezett az érvényesülés útja a hírnévig, amely nem ismer határokat, bár egyelőre csak az első hét lépés maradt a hát mögött. Minél többet beszélek ezen az évfordulós éjszakán, annál jobban úgy érzem, hogy magamnak az egyetlen igaz társaságot választottam, amíg mások glancolják a mi háztáji békebeli történelmünk kimagasló szereplőinek a cipőit, fényezik a limuzinjaikat, nem utolsósorban tesztelik az őrzővédő izomgyak kondiját. Társaságom megértéssel viszonyul abbéli hő vágyamhoz, hogy viszontlássam a híres védelmi parancsnokunk kockás papucsát, akit fiatalabb újságíróink szeretetből Maci nagyapucinak becéztek. Kérdem én Önöktől, tegyék szívünkre a kezünket, akár mind a jobbat, mind a balt egyszerre: hát nem pusztán csak irodalmi tény lennék? Hős figura. Amikor hőst mondok, akkor mindazon művek garmadája gondolkok, fikcióra és nem-fikcióra, amelyek mesés oldalaival beterítve összes utcám, múzeumom, bunkerem és fasorom a gesztenye illata, az iszap szaga és a tiltott szerelem izgalmai mellett. Hálás vagyok mindezért. Olyan széplelkek örökítettek meg, akik szerettek és megértettek, s büszkén bírták a társaságomat. Mindnyájukat ismerem, keblemre szorítom őket. Az igaz szívben egyébként nincsenek halottak, elesettek, eltűntek. A város szelleme virraszt az öröklétű polgártársak felett; azok felett is ott, a Mennyben; azok felett, akik átugrották a gyermekkorukat, s eljöttek meglátogatni a legrosszabb időkben. Most, amíg Hamupipőke cipőjében várom az éjfélt, felidézem magamban Alenka rólam írt könyvének lapjait és sorait, közben tudom, hogy egyetlen ünnepi torta sem lesz olyan édes nekem – pusztulásom után egy évvel, majd még egy újabb évvel és így tovább –, mint amilyen az ő háborús dobostortája volt. És ki tudja, hányadszor és hányadszor zokogok fel Siniša mondatait olvasva. Mondok hálás köszönetet fényképész Zorannak, aki rólam írva sok jó kis leckét adott sok-sok tollforgatónak művészet dolgában. Köszönetet mondok a fiúkának is, akik sosem hoztak össze sikerrel egyetlen iskolai dolgozatot sem, azonban túlélvén a várost: megírták az emlékirataikat. Lehet, ma éjjel nem alszanak, lehet, éppen gyertyákat gyújtanak, lehet, zokogva róják a Dunapartot, szenteltvízzel öntözik a rózsapalántákat, amelyek kifejlett példányaival egy másik évfordulón – noha senki sem hívta őket – beszórájk majd a Szent Kereszt útjának valamely stációját, a régi Kukorica útét. Ami pedig a hősi mivoltomat illeti? Irodalmi hőssé válok mindazok beszélyeiben és mondataiban, akik az egyetlen és oszthatatlan igazság szószólóinak mutatják magukat rendíthetetlen hitükkel; akik pontosan tudják, hogyan éreztem én magam, mert én az ő leen-

dó politikai és szónoklati boldogságuk kedvéért épp úgy éreztem magam adott pillanatokban. Az ő pillanataikban, nem az enyéimben. Hőssé nemesülök ott, ahol csak szereplőnek kellene lennem, és csupán egy alak vagyok ott, ahol – minden szerénységem dacára – főhőssé kellene magasztosulnom.

Ha pedig netán az egyik jövőbeli évfordulón felbukkan majd egy ifjonc az ő irodalmi zsenyéivel, aki jókora távolságtartással írta meg a rólam bemutatandó regényét, amely a különféle magas pozíciójú tisztségviselők és akadémiai történészek tollából kifolyt dokumentumok alapos tanulmányozásából született meg, hát nem csodálkoznék, amennyiben az én nevem ott csupa kisbetűvel állna. Dafke nem fogok haragudni arra az ifjúra. Fel fogom ismerni ebben a tettben a történelem lektorainak szóló üzenetet. Ugyanakkor azok, akiknek a tevékenysége a kisbetűhöz vezetett, bizonyára írástudatlannak és problematikusnak kiáltják majd ki azt a – tegyük fel – srácot. Én meg annyi embernek bocsátottam már meg, köztük olyanoknak is, akik nem is kérték, hogy nekik is meg fogok bocsátani. Megbocsátok majd, ahogy az ember meg tud bocsátani. Megteszem ezt idén is, pár perccel éjjel előtt. Túl sok mesével tömték tele a fejem ahhoz, hogy ne tudnék ma éjjel is simán válaszolni a tanító néni kérdésére, amely ahhoz a perchez fűződik, amelyben a tündérmese kellékei eltűnnek a színről.

BALÁZS ATTILA fordítása

Földalatti város

*A város lement a föld alá.
A föld alatt egy másik várost talált.
Saját ismeretlen alvilágát.
Mintha lelkébe szállt volna alá.
Voltak ott
kis utcái a fojtott párbeszédnek.
Gyermeki álmok meleg szobái.
Minden gyerek minden szülője meglett hirtelen.
Nesztelen legyezőkként
nyíltak lefelé új ismeretségek
elfojtott lépcsősorai.
Alászálltunk, hogy találkozzunk egymással.
Eltitkolt közelség
nem sejtett tereire bukkantunk.
Mindenki mindenkinek szomszédja lett.
Mindenki mindenkinek barátja lett.
Csak szemünk volt a mécses
a sötétben, mely mintha álomban
lélegzett volna.
A mi lélegzetünk volt.
Ugyanabba a tüdőbe szívtuk be a levegőt.
Ugyanaz a szív
dobogott mellkasok ezreiben.
Nem voltak sarkok, házak, lakások,
nevek a zárt kapukon,
mert kapuk sem voltak immár.
A város megnyílt magának
és mélyen magába szállt. Saját lelkébe.
Az emberek meglátták
és megismerték benne magukat.
A föld felett az üres héj maradt.*

(1992. 2. 12.)

CSORDÁS GÁBOR fordítása

A város lenyomata

*A part szemhéja és az ég a régi
fahíd és a rétfalui külterület közé szúrt
függőleges csábít leginkább a várost
fényképezni
az alkony kioltott színeiben.*

*Sugárút vánszorgó forgalommal házmakettek
dugig tele viszketeg nyomorúsággal,
hőségtől reszketők, hóban homályosak,
szakadó esőben durván faragottak
és lassú alkudozások piacán bűzősek,
a hamis összhang városrészei
egy megoldhatatlan helyzet tünete
amely holdfényben fenn nem maradhat
bármilyen bolondos ötlet is ez.*

*Homlokzatok és udvarsokszögek kirakós játéka
egy elhasznált város kitartó falakkal
kövezett úttesttel mint a patentgombolás
sötét szobák megnyúlt árnyékaival
és a csönddel mely titokzatosan kísér
elhanyagolt elevenségű tereken át
a furcsa vendéglátás kocsmáin át
a mindig nyitott Vízikapuig,
mely drávántúli szelet csábít kitartóan.*

*Abban kellene hinnünk hogy nekünk
semmi nem szolgálhat biztosabb menedékkül
mint séták mér földjei a parkban és az ég összetétele
amely tartalmaz belőlünk valamit.*

(1995)

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Unterstadt

Nem tudom, hogy azon a pénteken, három óra körül, a munkából hazaérve, miért kezdtem el sietősen pakolni, ruháimat véletlenszerűen abba a gurulós kofferba gyömöszölni, amely utolsó bécsi látogatásom óta még mindig az ablak alatt porosodott. Nem tudom, hogy végül is miért döntöttem úgy, hogy felszállok a vonatra, amely már évek óta tizenhét óra öt perckor indul Zágrárból Eszékre az első vágányról. Mindössze egy-másfél órával ezelőtt még egy zagorjei plébánia-templomból származó pufók, pocakos angyal málladozó, hámló aranybőrét ragasztgattam vissza, amely mindenütt látni engedte a fát, amiből a figura készült, s amely engem az első pillanattól kezdve egy múmia összeaszott izmaira emlékeztetett. Az angyal kerekded formáit, túlméretezett fenekét simítva egyetlen pillanatra sem gondoltam sem édesanyámra, sem Eszékre. Tényleg nem tudom, végül miért döntöttem az utazás mellett. Mint ahogy azt sem, hogy mintegy tíz évvel ezelőtt miért töltöttem magamba egy maréknyi altatót. Jól emlékszem ugyanakkor a kedves és nyugodt, szinte nőies Risjak doktorra, aki, mint egy durcás gyerekhez, közel hajolt hozzám, s azt ismételte, hogy legyen őszinte, és mondjam meg, mi van velem. „Semmi bajom”, feleltem mindannyiszor, fejemet elfordítva. Éreztem, hogy elviselhetetlenül bűdös a leheletem, nem akartam az arcába lélegezni. Szégyelltem magam, s hozzá szerettem volna vágni: „Nem mosta ki rendesen a gyomromat!” De ő nem adta fel, mintha a hatalmas orra megfosztotta volna a szaglástól, közel hajolva maradt, azt ismételve, hogy a „semmi” nem kényszeríti az embert arra, hogy távozzon és soha ne térjen vissza. Végül egyenesen a szemébe néztem, és azt mondtam: „Unatkoztam”.

Azon a pénteken nem unatkoztam. Ahelyett, hogy a vonatra rohanok, ülhettem volna a rajzasztal mellett, egész hétvégén a ceruzámmal játszadozva a papíron, vagy foghattam volna egy könyvet, három nap vízszintes testhelyzet, becsukott ablakok, hogy ne halljam a világ zaját, bekapcsolt ventilátor; mint egy vastag kartondobozba, önmagamba zárkózhattam volna.

Nem tudom, miért ültem fel arra a vonatra. Nem hiszek a paranormálisban, bár néha szinte halálra rémítettek a szellemek, amelyek halála előtt közel egy teljes évig látogatták a nagymamámat a szobácskájában. Nem, nem hiszem, hogy bármit is éreztem volna, vagy hogy egy túlvilági hang azt súgta volna a fülembe, hogy édesanyám éppen akkor fog meghalni, amikor a vonat valahol Koprivnica után jár, s amikor a mit sem sejtő utasok arra gondolnak, hogy visszatérnek oda, ahonnan elindultak.

Ivana Šojat (Šojat-Kučić) 1971-ben született Eszéken. Író, esszéista, költő, műfordító. Jelenleg a eszéki Horvát Nemzeti Színház munkatársa, Eszéken él és dolgozik.

Részletek a regény kezdetéből (Ivana Šojat-Kučić: *Unterstadt*. Fraktura, Zagreb, 2009.).

Édesanyám pedig éppen azon a pénteki napon halt meg, amikor a Zágrábtól Eszékig tartó utat négy óra alatt végigdöcögő vonat zsúfolt fülkéjében ültem. A fenekem zsibbadt, az ölemben keresztretjvény feküdt, üres mezőit a vonat szüntelen rázkódása miatt remegő betűkkel töltöttem ki. Nyári meleg volt – a nyár ebben az 1999-es esztendőben úgy döntött, hogy átgorja a tavaszt –, a kezem izzadt, a ceruza csúszkált az ujjaim között. Időnként lopva a velem szemben szunyókáló öregemberre pillantottam, fejét a néha meglebbenő piszkos, sárgás függönynek támasztotta, amely időnként eltakarta az arcát. Nyitott szája sarkából vékonyan csordogált a nyál. Csontos volt az öreg, a bőre sárga, zsiros, ősz szálakkal tarkított haját hátrafésülve hordta. Bruegel jutott eszembe, képeinek szerencsétlen, szanaszét futó alakjai. Az öreg is ilyen szerencsétlen, büdös benyomást keltett. Az ülés alá húztam a lábam, nehogy véletlenül hozzám érjen széttaposott, valószínűleg soha ki nem pucolt cipőinek orrával. Mellettem, egy üléssel arrébb, egy öregasszony ült, folyamatosan grimaszolt a szájával, nyelvével a műfogsorát piszkálta, amely így megállás nélkül csattogott. Néha ránéztem a szemem sarkából. Alig tudtam megállni, hogy rászóljak: „Asszonyom, szépen kérem, hagyja abba. Halálra idegesít! Kiveszem a fogsorát és kihajítom az ablakon.” De semmit sem mondtam. Csak az alsó állkapcsom görcsölt, s az ajkaim préselődtek egyenes vonallá.

[...]

Meg voltam győződve róla, hogy az öreg Jozefina túloz abban az öreges írástudatlansággal, cirkalmas betűkkel írt levelében. Öreges írástudatlanságot mondtam, mert az idős emberek az idő múlásával mintha elfelejtenék a központosítást, pontok és vesszők nélküli mondataik egymásba folynak, érthetetlené válnak, ahogy esik, úgy puffan módon írnak, épp úgy, ahogy az öreges gondolatok követik egymást. Jól emlékszem, hogy megmosolyogtam ezt a levelét, az egyenetlen nagyságú betűivel, amelyek helyenként olyanok voltak, mint a göcsörtös krumpli, s arra gondoltam, hogy drága Istenem, csak ne legyenek egy szép nap én is olyan, mint ő.

[...]

Magam elé képzeltem a görnyedt hátú, sasorrú frau Jozefinát, a kiszáradt és összeaszott öregasszonyt, akiről az édesapám úgy húsz éve, valamikor a halála előtt azt mondta, hogy mindannyiunkat túl fog élni. Mindannyiunkat eltemet. Viccelt. Nevetni nem tudott, mert a rák addigra már felfalta a levegőt a tüdejéből. Elképzeltem, hogyan szenved Jozefina a golyóstollal, hogyan csücsöríti a száját és ráncolja a homlokát, hogyan próbál meg a levéllel hívni, puhítani, hazacsalogatni édesanyámhoz. Elképzeltem, ahogy elégedetten bólint, mint egy plüsskuty a autó hátsó ablakában, s írja cifra, az ízlésemhez képest túlságosan is cifra levelét: „Anyukád haldoklik szívecském drága drága Katarinácskám Keti.” Írja szólavináját vesszők, egyetlen pont nélkül. Elképzeltem bütykös ujjait, ahogy minden lehetséges módon megpróbálják megmarkolni az elszabaduló, csúszkáló, a papíron remegő tollat, s írja a nevetséges, mindenféle nagyságú betűket. Nevetséges, ugyanakkor tragikus is a tény, hogy a vonaton egy pillanatra sem

gondoltam édesanyámra. Elgondolkodtam frau Jozefinán, frau Malasztoson, ahogy édesapám tréfásan nevezte.

Amikor este kilenc után végre zsidbadt fenékkal leszálltam a vonatról, az ég-bolt már fekete volt. Seholy egy csillag. Felettem minden egy sűrű, fekete, pislákoló utcai lámpákkal gyéren megvilágított plüsstakaróra hasonlított, amelyen úgy tükröződött a fény, akár egy fekete baskerville bundáján. Az ébredő május édeskés illatát hozta felém a szél. Megéreztem a jácint illatát, s elmosolyodtam. Nagymamám jutott az eszembe, és a jázminjai, amelyek mintegy díszőrségeként álltak a ház bejárata előtti ároktól a házig vezető ösvény mellett. Önkéntelenül elmosolyodtam, mintha a távolban egy kedves, jóindulatú ismerőst pillantottam volna meg mosolyogva közeledni felém. A várost viszont, amely egy pillanatra jácintillattal mosolygott rám, nem ismertem meg. Valahogy minden más lett, egy hajszálnyit minden megváltozott, mintha minden kicsit arrébb csúszott volna. A vasútállomás mellett nem volt meg az az önkiszolgáló, ahol a hallgatók és a focidrukkerek a félév kezdete, illetve hazautazásuk előtt lehajtottak néhány sört, amitől a vonaton már tántorogtak és hánytak. Láttam ugyan a tévében, hogyan ég a valószínűleg egy sorozatvető rakétáitól eltalált épület, mégis megrémített az üresség, annak hiánya, ami egykor itt volt. Egy pillanatra megálltam, poggyászsomat a sárga téglalékból kirakott burkolatra tettem, s néztem a tér ürességét. Azt hiszem, még a szám is résnyire nyitva maradt a csodálkozástól. Azt hiszem, egy rövid ideig levegőt is elfelejtettem venni. Előhúztam egy doboz cigarettát a zsebemből, és rágyújtottam. Kékes felhő ölelt körül, nem éreztem a város illatát. Nagymamára gondoltam, Klára nagymamára, aki biztosan kivenné a cigarettát a számból, a földre dobná, eltaposná, és ezt mondaná: „A finom frajlajnok nem dohányoznak!” Biztosan elszidná Grétát, a nagymama úri családjának fekete bárányát is, aki valamikor a háború előtt kezdett el nadragot hordani és szipkás cigarettát szívni. Elmosolyodtam, mikor a nagymamámra gondoltam, aki húsz évvel ezelőtt elfelejtett levegőt venni, s a halálba álmolta magát. Egy nap majd lefestem, furnérlemezre olajjal, gondoltam. A képnek erősnek és határozottnak kell lennie, mint a nagymamámnak, aki még a slingelt fehér hálóingjében is úgy nézett ki, mintha gránitból faragta volna meg az ő Mindenhatója.

Először arra gondoltam, hogy a Radić utcai villamosmegállóhoz megyek, és elvillamosozom az Alsóvárosig, de ekkor rájöttem, hogy édesanyám kórházban van, a ház üres, nekem pedig nincs kulcsom. Eszembe jutott, hogy édesanyám a munkahelyén volt, amikor tizennyolc évvel ezelőtt Zágrábba mentem, s a kulcsot dühömben a lábtörő alatt hagytam. Édesanyámat, aki akkor nem volt ott, hogy lássa, hogyan távozom, demonstratívan el akartam kápráztatni, meg akartam mutatni, hogy mindörökké bezártam magam mögött az üresen maradt ház ajtaját. Most üres, de tiszta.

Így tehát a Divald utca felé indultam, a felé az udvari házacská felé, amelyben Jozefina írta dülöngélő betűit és központozás nélküli mondatait.

Vonszoltam magam a gyéren megvilágított, állandóan sötét utcán, amely a vágányok mellett egészem a Klajn utcáig húzódott. Arra gondoltam, hogy semmi sem változott, ez az utca mindig is félelemmel töltött el. Arra gondoltam, hogy elkezdődött és befejeződött a háború, de lényegében minden maradt a régiben, hogy a város, akár egy önfejű öregember, ment tovább a maga útján, visz-

szatért a régi szokásaihoz. De ezután láttam, hogy némely sötétségbe burkolózó ház ablakaiban üveg helyett még mindig hevenyészetten odaragasztott nájlakon lengedeznek. Hosszasabban elnézegettem ezeket a háborús sebeket a szegénység perspektívájából: néhány család a háborúból dinasztiként, császárságként keveredett ki, ugyanakkor némelyeknek, akik minden bizonnyal nem találták fel magukat, arra sincs pénzük, hogy nyolc év elteltével a nájlonfóliákat ablaküvegre cseréljék. Láttam a csillag alakú sérüléseket a házak homlokzatán, amelyekbe az égi áldás nedvessége ette bele magát: ősztől nincs kegyelem. A házak kitört pinceablakain keresztül penészszag áradt felém. Hirtelen az az érzésem támadt, hogy valaki vagy valami ebből a mély, penészes sötétségből váratlanul elkapja a lábam; iszonyúan elkezdtem sietni, alig kaptam levegőt. Futottam majdnem egészen a Divald utcáig.

[...]

Jozefina sötétbe burkolózó házacskája előtt álltam meg. Már arra kezdtem gondolni, hogy elment valahová, hogy a sötétben cél nélkül járkal fel és alá, hogy idős napjaira megzavarodott, s nem a korának megfelelően viselkedik, mikor eszembe jutott, hogy Jozefina a házán lévő egyetlen ablakot, amióta az eszemet tudom, mindig is vastag, sötétzöld lepedővel takarta el, hogy az emberek ne bámuljanak be a szobájába, és emlékeztem arra is, hogy nála soha nem égett egy villanyégőnél több. Spórolt. Az is megfordult a fejemben, hogy azért van sötétben a háza, mert lehunyta az úgy-ahogy még ép, hályogtól homályosan látó szemét. Bekopogtam, de senki nem nyitott ajtót. Lenyomtam a kilincset, az ajtó csendesen, önmagától kinyílt. Mintha a huzat nyitotta volna ki. Vagy egy váll, amelynek a tulajdonosát nem láttam. Csendesen végigcsontam a szűk, kocka alakú előszobán, és beléptem abba az egyetlen szobácskába, amely egyben Jozefina konyhája és nappalija is volt. Jozefina egy tejjüvegből készült, gomba alakú lámpa mellett görnyedten ült a foteljében, egy horgolt fekete kendő alatt, és a falat bámulta. Azt a Boldogságos Szűzanyát, amelyet Klára nagymamám halála után és akaratom ellenére édesanyám neki ajánlódkozott. Míg a szoba ajtajából, a sötétből, váltakozva hol Jozefinát, hol a távolba tekintő, kezeit egymáson nyugtató Szűz Mária alakját néztem, eszembe jutott, milyen mérges voltam édesanyámra, hogy a kép a tetőterünkből Jozefina nedves szobájába költözik át. Akkor úgy tűnt nekem, édesanyám minél gyorsabban és mindörökké igyekszik megszabadulni nagymamámtól, hogy az elnyűtt és agyonhasznált bútorokat és berendezési tárgyakat egyszer s mindenkorra el kívánja távolítani a házból, nagymamámat be akarja zárni valamilyen számomra hozzáférhetetlen helyre, ahogy az őt ábrázoló fényképeket is bedobálta egy kartondobozba, és elrejtette valahová.

[...]

„Jó estét, frau Jozefina”, szólaltam meg dadogva, mint egy gyerek.

„Katarina”, motyogta alig érthetően a fogatlan Jozefina. Úgy hangzott, mint ha egy hatalmas grízgombóccal viaskodna, amely megakadt a torkán, s nem engedí, hogy levegőt vegyen.

„Mi újság?” , esetlenkedtem, miközben a táskámat a földre tettem.

Jozefina az orrát szívogetta. Köténye zsebéből kivett egy zsebkendőt, és elkezdte törölgetni az orrát. Soha nem értettem, hogy amikor frau Malasztos sírt, miért az orrát törölgette, és nem a szemét. Most is szinte elnevettem magam emiatt, majdnem hangos nevetésben törtem ki.

„Ma-ri-ja”, szedte szótagokra édesanyám nevét. „Édesanyád... meghalt. Az anyukád nincs többé, Katarina.”

Az utolsó mondatot, mint egy lavinát, kiabálva lökte ki magából. Mintha felélegzett volna. Megdöbbenve néztem rá. Tudom, hogy a szemeim nagyra, hatalmasra nőttek. Azok a patetikus hippifilmek jutottak az eszembe, amelyekben a végre minden kötöttségtől megszabadult meztelen főszereplők szélesre tárt karokkal, kiabálva rohannak a vad széllel szemben. Mintha szabadok lennének. Mintha a meztelenség és az ordítás végre felszabadítaná és boldoggá tenné őket. Jozefina nagyon feldúlt volt, de én csak annyit kérdeztem: „Mikor? Mikor halt meg?”

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

A boszorkány-épületekről

Valami ronda új épületek,
rosszindulatú kinövések a sárga lakótelep
szomszédságában, megbontják a Strossmayer utcát, az emlékezetet, a kuglóf és
püspökkenyér püspökségét,
igazából csak az utcát,
megrontják.

Eszéki épületek, graffitik rutinnaplói, a metafizika emlékezete,
nagyrészt a Másik utcában található,
de a mostoha sors,
amely

eltüntette a régi földszintes házacskákat,
aztán brutálisan teleszórta egy csomó citromsárga, sápadt épülettel
a Strossmayer utcát,
gonosz.

Elszórták ezeket a nagy szerencsétleneket, gögösen és aránytalanul kisarjadtak
erőszakos és fájdalmas fogtömésként
a régi és alacsony,
de hosszában kedves utcán.

Ez az utca, a Vukováriával és az Euroavenijával együtt saját szürreálisan egyedi
elbeszélésébe vezeti át a várost:

Villamossal földszintes falusi házak között!

A két alvilág felé
meghosszabbított utca így megfogalmazott
paradoxonát

nagyon patetikusan kitárt karjai
és ég felé törő szubkatedrális feje
nyelvi megtestesüléseként
élte meg Eszék.

Miközben

valami ronda új épületek,
kinövések a rétfalui sárga
lakótelep szomszédságában, megbontják a Strossmayer utcát,
megrontják,

Goran Rem 1958-ban született Slavonski Brodiban. Költő, irodalomtörténész. Jelenleg az eszéki Bölcsészettudományi Karon oktat modern és kortárs horvát irodalmat, valamint stilisztikát. Eszéken él és dolgozik.

*nem várt fogatlan boszorkányt ápolnak – a város
szerencsétlen
nyugati felén nőtt parazita lényt.*

*Csak a gyermek ijed meg néha tőlük mibennünk,
de
ugyancsak
ő, a gyermek körülöttünk,
ő lesz képes valami egyértelmű happyenddel elintézni őket.
De jajj. (Várj, mi ez a „de jajj”? Nem is szitokszó.)
Nézzétek dvd-n a filmet:
Harc az iskoláért. Mármost
a vereség előtt. De csak „előtt”.
Ti, a város, ti-város
menjete el a szülői értekezletre és ne hagyjátok.
Fogjátok a magatok pártját, a tanárokat, Đuro Martićét. Csak ők
menthetik meg a gyerekeket
a mocsári szörnytől.
Különben is
a gyerekeknek kell
sok mindent elrendezniük a város mostoháival. Szóval táguljanak. A peda-
gógusnő magát szavazza meg Miss Iskolának, a gyerekeket
hagyja a nagymamákra és a süteményekre. Azok nem mulandók.
Különben
Marinko tanár közömbös mosollyal azt fogja
mondani, hát sorry, én se vagyok megalégedve Önökkel, kedves szülők!*

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Szuper, nincs mese

(Eszék, 2017 decembere)

Veranda

Ülök a szülőházamban-házamban, az emlékeim között matatok, a világ szilánkokskáira vadászom, üldögélek, a Szuper zárva van. Az éjszaka néma, nem keresek okvetlenül választ mindenre ezen az én verandámon, amelynek nincs semmiféle gyakorlati haszna egyébiránt. Nem szárítok itt pirospaprikát, az oszlopról nem lóg lefele fokhagyma füzére, csak ülök, hegyezem a fülem és nézelődöm. Hallom a sünt, ahogy zörgeti a lehullott lombot, miközben megpróbálja elérni valamelyik lepottyant körtét, almát vagy bármit, amit a föld ízletes falatnak nézve magához vonzott. Idehallik a kuvik az iskola udvaráról, még messzebről madarak tereferéje érkezik foszlányokban. Az éj felhőtlen, ragyog az ég odafenn, és mintha a bársonyos sötétség arra ösztönözne, hogy kicsit a bőröm alá bújjak. Mert nyomaszt a sok kérdés. Szúnyogok zúgnak a fejem körül idegesítőn, miközben tátogok, mint a kifogott hal, amely cuppogón nyeli víz gyanánt a levegőt. Verandám belseje mintha puha ajakként zárulna a rólam meg a világról, illetve magáról az emlékezetéről szóló, értelmetlenül nagyra nőtt kérdésgömböcre. Agyamba villan, vajon „hogyan történhet meg a szerelem”?!

Verandám jórészt fából van. Az udvarra néz, pár száz méterre a Szent Péter és Pál tiszteletére épült katedrálisról, valamivel távolabb a McDonald'stól, amely közvetlenül a Horvát Nemzeti Színház szomszédságában áll. Nagyjából hasonló távolságra vannak a műemlékek is, Ružić alkotása, a *Polgárok csoportja* és *Vucin Starčević* figurája. A veranda csaknem külön építészeti egységet képez, nem tartozik szokásos módon a házhoz, inkább az udvarhoz. Holmi hetyke daccal áll ott a maga vízszintes, függőleges és átlós gerendáival, Y-alakzataival a szóban forgó eszéki, körforgalmas peremvárosban. Vörös kőből kirakott utacska vezet hozzá, s vezet el tőle. A kövek között zöld fű virít vélhetően a színek komplementer hatását elérendő, vagy valami másért. Van ebben a térben valami, ami hangulatossá teszi, valami sajátos „stimmung”, ahogy azt H., a nomád képzőművész mondaná Németországból, meg a testvérem is Olaszországból. Antik épületekre gondolok, melegebb tájakra, különféle építészeti produktumokra, amelyek pihe-nésre, akár egy kis fedett sétára szolgálnak, kommunikációs teret adnak egy kis eszmecezerének. Amikor az ember, mint én ezen az estén, megkívánja a magányt,

Andelko Mrkonjić 1961-ben született Cernán. Író, költő, képzőművész, jelenleg az eszéki Művészeti Akadémia dékánhelyettese. Magyarul *Versek* címmel jelent meg prózaverseket tartalmazó kötete. Eszéken él és dolgozik.

akkor teljes mértékben elfogadhatónak tűnik számára önmagával sétálni, megpróbálván a közös gondokat a küszöb másik oldalán hagyni. Az éj hűvössége közben ömleni kezd a távhűtés csövein át. Rövidesen kezdődik a fűtésszezon, de ezen az éjszakán még aligha fogom orosz gáz melegére lehunyni a szemem, kerti kuckómban inkább hevítsen a szerelem, ölelkezésem a csillagvilággal, magával a mindenséggel.

Csarnokom déli oldalán két gerenda látható: egy vertikális és egy diagonális, sajátos kereszt családunk oltárán építész édesapám emlékére, aki imádta a faanyagot. A zárt rész falán ott láthatók kiállítva a fa megművelésére egykor használt szerszámok: fűrők, fűrészek, aztán sparherdlap, kisebb szekérféleség kereke meg egy véső, pár cipővel.

Lelki szemeim előtt egy nagy faajtó. Rajta sorjázna a befejezetlen domborművek az apám számára kedves jelek és jelképek rendszerével: szőlőinda, fürt, könyv, kalász, levél, méghozzá zsályalevél és valamely számomra ismeretlen növény levele, valamint egy női fej, kígyóhajjal a rendes haj helyett. Furcsa frizura, amely mindig is a nevetéssel párosuló félelem kínos elegyét hozta létre bennem. Ezt a fejet apa sosem fejezte be, vélhetően a test vagy maga az idő nyálkája miatt. Véső sohasem érintette ezt a koponyát, de azt a reliefet sem, mert végül is csak egy kép, pusztán a képzelet szüleménye, amely sosem öltött valódi testet. Mintha egyetlen szerepe lett volna, jól bevésődnie a szívembe, majd megmaradnia az enyémnek a hagyatéki tárgyalás után is. Mint holmi eltulajdoníthatatlan lelki ingatlan, amely szállítmányozó levelével mindenhová elkísér mind a mai napig, s úgy tűnik, mindig is el fog kísérni sajátos koloncként engem, vergődő állapot utas és úttalan utaimon egyaránt. Lehet, hogy ez okból beszélt gyakran tele a fejem ennek az ajtónak a tervével apám, meg amannak a gorgófejnek a képével, miután pontot tett a gyermekkorról, a háborúról meg az ő apjáról szóló fejezetek végére. Apjáról különben sokat beszélt, aki még a múlt évszázad korai negyvenes éveiben – meg aztán soha többé – nem ment vissza Amerikába. Úgy tűnik, még mindig ez előtt az ajtó előtt toporgok, és a kígyók még mindig ott csúsznak-másznak, öltögetik villás nyelvüket a függőleges és vízszintes léceimen, amelyeket bolondériámban szüntelen átugrálok átlós irányban, azzal az én cernai szüflámmal. Tudom, hogy a kerti építményünkön sosem létezett a szóban forgó ajtó ténylegesen megfogható formában, de mintha még mindig ott állnék arra várva csak, hogy a zsanérok a helyükre kerüljenek, majd nyugodtan beléphessek, belegyalogolhassak azokba az ismeretlen, furcsa beltéri puszogásokba.

A veranda e déli, fallal lezárt részén, a diagonális gerendán lóg édesapám két gojzervarrású bakancsa, a jobbát és a balt egy nagy főzőlap választja el egymástól, továbbá mindazok az asztalos szerszámok, amelyek arra szolgálnak, hogy simává varázsolják a rücskös fát, hogy végül a mester megsimogathassa a kiglancolt felületet, ahogy az édesanyák gyermekük arcát. Nézem ezeket a vastag bőrből készült cipőket, ezeket az istentelenül keményeket, nehezeket, amilyenek a temetőben a sírkövek. Nehezek, mint a nyugodni nem akaró sors nyomása. A fátumé, amelynek nincs nyugvása – se tesben, se léleken. Nem tudom, most éppen merre jár apám szelleme, míg a testéről tudom, hol van, miként azt is, hogy nem a szülőföldjében nyugszik. Lehet, hogy ez a pár lábbeli az ő életének

jelképegyüttese. De akkor miért nem látható ott, az említett ajtó domborművén? Élete vereségének holmi elismerésétől például. Fejet hajtásának az erősebb, fészket rakni kívánó nő előtt; a lét elismerésének mint olyan útnak, amelyről visszatérni nem lehet; a hosszú útnak, amelyen az otthon, az asszony és a gyerekek csak köztes megálló az ő valamiféle tolsztoji Asztapovójáig, közben azért mégiscsak jó ember volt, erős érzelmi kötődésű. A sötétbarna, belül okkersárga bakancsokat apám egyébként az ő apjától örökölte, miután a nagypapa távozott az élők sorából, én meg itt bámulom őket ezekben a kései órákban, miközben érzem, ez az én kis terecském közel sem olyan kihalt, mint amott a kereskedelmi központ kávézója. Tereferélek mindenféle emberrel, élővel és holttal, kísértetekkel, a saját szellememmel és másokéval. Az egyik ma esti látomás középpontjában az az olasz nő áll, aki megtanította írni-olvasni a dédapám, apám nagyapját, akinek a kéziratai családi relikviának számítanak, még a múlt előtti századból származnak, jelenleg pedig egy római könyvtár archívumának mélyén suvadnak. A hölgynek valószínűleg jó érzéke lehetett, hogy azt a sóhert így a szárnya alá vette. Az ebbe a képbe belógó dizájnos talián drapériák arra csábítanak így jó későcskén, hogy egy regényes szerkezetbe fogott mesét mondjak el, amelyben a szóban forgó szépasszonynak felcsillan a szeme, amikor a fügék és ciprusok árnyékában megpillantja annak a férfinak a deli alakját, aki az osztrák–magyar földmérőknél segédkezik tartani a léceket-botokat. Na, de ezek csupán talmi későórai látomások... Ugyanakkor közel sem pusztán látomás az, hogy apámat ezek a cipők vitték valamely zágrábi építkezési vállalat révén egy Baranyába vezető, éppen készülő észéki felüljáró helyszínére, majd egy fahídnak az építésére Bellyén, mégpedig a múlt század késő negyvenes éviben. Az imádott nő és a békák a szlavóniai vidéken való maradásra bírták, ugyanakkor semmit nem vettek el a fához való ragaszkodásból. Ez az asszony az én édesanyám, a békák pedig ma is ott brekegnek a Kopácsi réten, és ez a békakórus engem szüleim első találkozására emlékeztet. Mivel nem abba a „kőgangos sváb házba” képzeltek otthonukat – anyám mondása szerint: az elvett holmin átok ül –, bakancsai apámat a cernai fűrésztelepre vitték, egyenest a fűrészgéphez, melynek fogazata hamar kifaragta előtte a környest heverő rönkökből azt a felismerést, hogy átmenetileg el kell halasztania a visszatérést haza – az ő Dalmáciájába. Az asszonynak ugyanakkor volt egy „B” terve is: egy fiú, két fiú, három. Közben apám a fában lelte vigaszát, meg egy sor szőlőben, amely a ház fatornáczára futott fel. Ám az életrevaló szőlő elkezdte belógatni minden kacsát-gallyát a tornác belsejébe, ami édesanyámat borzasztóan idegesítette, ezért férjét arra kényszerítette, hogy félig zárt verandát építsen belőle, amolyan beüvegezett folyosót. Apám erre a feltétel nélküli megadás helyzetébe kényszerített ember keserűségével elkáromkodta magát: „a búsba!”, majd a tenyerébe köpött, aztán nekilátott átalakítani a hordóknak és különféle dézsáknak szánt dongákat, átfúrni-faragni a léceket és deszkákat, átkovácsolni az abroncsokat, hogy egy kis kézi vontatású, négykerekű targoncaféleség jöjjön létre a keze alatt. Anyánk csak somolygott titokzatosan, én pedig most az egyik megmaradt kereket nézem álmatagon, amely kerék tehát ennek az én észéki verandámnak a déli részén csodálható meg. Méregetem e tárgyi élet kikerekített kvadraturáját, amelyet akárha valamiféle pókhálója szőtt volna keresztül-kasul az örömmek és a bánatnak.

Az éj már vastagon későre jár, hallom egy mentőautó szirénázását a Strossmayer utca felől, közben arra gondolok, hogy valakinek vékony jégre futhatott az élete. Kerti sünöm behúzta a fejét, nem hallom tovább a levél zörgését, nyilván megbújt arra gondolván, hogy az ólomidőkre készülve jobb lesz nyugovóra térni, új erőt gyűjteni a maga kis vackában. Nekem is nehezednek a pilláim, az álom kopogtat, a fény fokozatosan halványul a vörös köveken, házam verandájának tetőzete alatt lassan elrakosgatom hazám emlékdarabkáit, bele az emlékek ládjájába, majd elindulok befelé a soron következő nap képzeletben kifeszített kötélének vízszintjén egyensúlyozva, az ágy vízszintesére gondolva. Szuper, nincs mese!

BALÁZS ATTILA fordítása

A Kant-záradék

*Amennyiben a matematika tételei biztosak (sicher),
nem a valóságra vonatkoznak, és amennyiben
a valóságra vonatkoznak, nem biztosak.
(Albert Einstein)*

Biztonság és bizonyosság – mostoha fogalmak; *mintha* „jól-foghatók” volnának, de nem azok. Korod a bizonyosságokkal fanatizált bizonyosságvesztések ideje csakúgy, mint a biztonsági kódokkal védett biztonságvesztéseké. Magabiztosság mindig is honolt öntelt ábrázatokon, bizonyosság is vakhitekben. De soha nem volt még korszak ennyire jól-informáltan tudatlan, ennyire naprakészen tájékozódás-vesztett. Soha nem volt a lármás bizonykodások közt ilyen csöndesen bizonytalan. Eszedbe jut a régi, filozófusokra kiváltképp illő vicc. Beteg az idegrovosnál. „Doktor úr, az utóbbi időben olyan bizonytalan vagyok. Vagy nem?”

*

Biztonság és bizonyosság: külön tradíciók. *Securitas*-hagyomány, *certitudo*-hagyomány. *Security* és *certainty*, *sicurezza* és *certezza*, *Sicherheit* és *Gewissheit*. Mi a *securitas*? Nyugalom, béke, gondtalanság, istenek java és ajándéka: biztonság. Mi a *certitudo*? Eloszló kétely, evidencia, szilárd hitvallás: bizonyosság. Más biztonságban tudni magunkat, és más bizonyosnak lenni valamiben. Hiányuk is eltérő. Más, ha bizonytalanság vesz körül, ha szorongsz, és más, ha kétely fog el, ha tanácstalan vagy. A szorongás intranzitív, nincs mindig tárgya. A kétely tranzitív: mindig valamiben kételkedünk, és soha nem általában, tárgyatlanul. Ha van abszolút bizonyosság, az a kétségek teljes, végleges elosztatása, míg az „abszolút biztosság” (absolute *Sicherheit*), mint Husserl írja a *Kartéziánus elmélkedésekben*, nem más, mint az „abszolút kétségbevonhatatlanság”. Előbbinél a kétség *elhal*, utóbbinál *meg sem születik*.

*

Biztonság és bizonyosság: anyanyelveden (epizód lehet ez is a „szavak csodálatos életéből”) a két szó egyazon töről fakad. Bízni, bizalom, bizodalom, bízvást; nagy bizonyságunk ez nekünk, biztos úr. A biztonság és a bizonyosság *mintha* azonosat jelentene. De akkor ellentétük, hiányuk jelentése miért ágazik mégis ketté? A biztonság hiánya *gond* és *bizonytalanság*. A bizonyosság ellentéte *kétely* és *tanácstalanság*. Mit jelent hát, hogy a biztonság és bizonyosság más nyelveken különböző töről fakad, a miénken nem? Vagy rosszul tudjuk, és gyökerükben a *securitas* és a *certitudo* mégsem áll külön teljesen?

*

Ablakunk előtt gesztenyefa áll. Lombjai közt megy le a nap. Wittgenstein utolsó jegyzetei, melyek halála évében jegyzett föl, vegyesen használják a *sicher* (biztos) és a *gewiss* (bizonyos) fogalmát. De nem azonos jelentésben. A *Sicherheit* a „bizton-tudás” szignálja, a *Gewissheit* a „bizonyosságé”. Az 591. § szembesíti is őket. „Tudom, hogy ez milyen fa.” Ha a mondatot úgy folytatjuk, írja Wittgenstein, hogy „Ez egy gesztenyefa”, úgy az ismeret *bizton-létén* (*Sicherheit*) van a hangsúly: így tudjuk. Viszont ha nyomatékos a folytatás, és így szól: „Tudom, hogy egy gesztenyefa”, akkor *bizonyosságot* (*Gewissheit*) emelünk ki. Ezt akkor tesszük hozzá: ha kétely merül fel egyáltalán. A bizton-tudásnak nincs meghatározott ismeretalapja; a bizonyosságnak van: kételkedhetünk benne. „Kételkedő és nem kételkedő viselkedés. Az első csak akkor létezik, ha a második is.” „A kétely csak azon nyugszik, ami kételyen felül áll.” (354., 519. §, Neumer Katalin fordítása) Wittgensteinnél a *securitas*, a biztonság az első, hiszen a *certitudo*, a bizonyosság „azon nyugszik”, és csak akkor létezik, ha van a másik. A bizonyosságokat kereső, *kételkedő* szemünk célba vehet mindent, kivéve, hogy mennyire biztos az a *kétségtelen* alap a talpunk alatt, amelyen állva éppen bizonyosságokat keresünk.

*

Vajon a bizonyosság és a biztonság (amik most nincsenek) *egyszerre* lettek nemlevők? Melyikük hiánya vonta maga után a másikat? Wittgensteinhez hasonlóan Andrea Schrimm-Heins nagy ívű elemzése is (*Gewissheit und Sicherheit*) a biztonság történeti elsődlegességére szavaz a bizonyossággal szemben. A *securitas* fogalmi tradíciója késői fejlemény az antikvitásban, a hellenizmus koráé. De a *certitudo* hagyománya ennél is későbbi, a kereszténység térhódításáé. Prioritásrendjük is változott. A *pax romana* biztonságának (*Sicherheit*) meg kellett rendülnie, hogy Ágostonnál, majd Gergely pápa alatt a bizonyosság (*Gewissheit*) adta hitvallás szilárdsága foglalja el helyét. Később Descartes-nál és Luthernél is a *certitudo* lesz az első, a *securitas* a másodlagos, sőt bűnös. A gondtalanságból gondatlanság lesz, az önelégségségből önteltség. A biztonság fölénné válik, bizonykodó bizonytalansággá üresedik, amelyen csak bizonyosságok segíthetnek, ám ezek vakbuzgó keresése maga emészti fel a maradék biztonságot. A bizonyosság és biztonság filozófusa hamar visszajut az idegorvosi rendelőbe, Karinthyval panaszkodva: „Doktor úr, álomban két macska voltam, és játszottam egymással.” Vagy nem?

*

Ahol élsz, most nincs háború. De van járvány. Téged még nem ért el. De elérhet. Nem éhezél, van fedél a fejed felett. De tudod: bárhol, bárkit elérhet az éhínség. Bármikor lehetsz munkanélküli, földönfutó. Nem vagy biztos az ellenkezőjében. Ha eszme-drukker vagy, van bizonyosságod, melyhez hithűnek tudod magad. De így muszáj tudnod azt is, hogy bizonyosságod nem *mindenkié*. A drukkerék

bizonyossága az övék. Ismerted valaha a lelátók népét; ott nincs más módja a dolognak: csak vakon adatik bizonyosság, mástól félve adatik falka-biztonság. Ott biztonságot nyerni, bizonyosságot szerezni csak úgy lehet, hogy megszűnik az egyetemességük. De vajon lehet-e egy tudottan *időleges* biztonság biztos, s egy *részleges* bizonyosság bizonyos?

*

Sokáig úgy tűnt, *mintha* biztosan biztonságban lennénk, és *mintha* bizonyosak lettek volna bizonyosságaink. Nincsen sötétebb erő, mint a *mintha*. „A valódiból *semmi*, majd a semminél is gonoszabb *mintha* lett, a hiánynál is győtrőbb *mintha*, aminek még elvetésével és elpusztításával se juthatunk vissza a bizonyosságba és a jelenlétbe.” A mondat a Pilinszkyvel beszélgető Sheryl Suttontól való; bár, úgy tűnik, nem annyira *tőle*, inkább *köztük* hangzik el. Mert a mondat értelmét főleg Pilinszky bontogatja tovább: „Az igazi baj... akkor következett be..., amikor a »hétköznapi valóság«... átköltözött először a semmibe, majd egyféle definiálhatatlan *minthába*.” A következtetés is az övé: „Világunkba nem is annyira a *semmi*, de a *mintha* tört be, vált elviselhetetlenné.”

*

„A valódiból *semmi*, majd a semminél is gonoszabb *mintha* lett.” Mitől kering a fejedben ez a mondat már régóta? A „*semmi*” egyik (mondjuk így: evilági) jelentése érthető, ha történetileg visszánézel *félútról* – a Pilinszky-beszélgetés nagyjából negyvenöt éve, a hetvenes évek közepén zajlott – további negyvenöt évnyi távolba, a gettó- és gulág-idők felé. Ott lehetett ama „*semmi*” eredetileg. De a jelenlét-vesztett „*majd*” már jelenidőd irányába mutat. A *mintha*: korod alapszava. Nem telik el nap, hogy valamilyen igazságkamu (*post truth*) – egy *fake news*, *hoax*, *deep fake*, *Postfaktizitāt* felzetű esemény – képedbe ne tolná magát. Talán ez a negyvenöt éve csak születőben lévő, mára elhatalmasodott jövőnek adja pontos láttelejét a fejedben keringő mondat. A semminél nincs *rosszabb*; de van *gonoszabb* – a *mintha*.

*

A „*semminél is gonoszabb mintha*”, melynek „*elpusztításával sem juthatunk vissza a bizonyosságba*”. Ennél a mondatnál, Ottlikkal szólva, könnyű elakadni. Holott, tudjuk, a *mintha* dicsőséges volt a gondolkodás történetében, kezdettől fogva. Epimenidésznél, a krétaiak hazug voltát állító, krétoi szofistánál, akinek *mintha*-igazsága kergévé tett mindenkit, kivéve persze a krétaiakat. Platónnál, akinek *Lakomájában* Szókratész a Diotimától kapott igazság bizonyosságára rákérdezve egy, úgymond, „tökéletes szofista” választ kap tőle: „Biztos lehetsz benne” (Jánossy István fordítása). Descartes-nál, aki szerint igazságra úgy vezetünk rá, ahogy a görbe botot szoktuk kiegyenesíteni: ellenirányba túlhajlítjuk; erre volt jó példa a csaló démonnal vívott, benső harc lenyűgöző fabulája. Kantnál, akinél a *mintha* (als ob) az eszmék létmódja: léleké, világe, Istené.

Kierkegaard-nál, aki saját hite inkognitójaként, tudatosan vette magára az „igazság megtevesztésének módját”. Nietzsche-nél, aki a látszatok Apollónját „testvérisztenséggé” tette a lét Dionüszosának, és a mintha-igazságok „létfenntartó erejét” hirdette.

*

A *mintha*, bár a „kegyes hazugság” (*pia fraus*) menlevelével, általában a *jónak* az oldalán állt a filozófiában; mondhatni, fényes elszigeteltségű, külön életet élt a *gonosztól*. Csak vészidőszak idején lett a *mintha* és a *gonosz* kettőséből gyilkos együttélés párosa, Arendt-tel szólva a „banális gonosz”, mely hajszálra olyan, *mintha* nem volna az. És miként a kirakatperekknél, ahol a vádak nyílt beismerése a vádlottaktól hajszálra olyannak tűnt, *mintha* azok igazak lettek volna. Aztán a posztmodernitásban újra zeniten állt a *mintha* csillagzata; nyomok fölött, melyek nem vezetnek bizonyosságra, leplek fölött, melyek nem lepleznek lényegre, stílus-hagymahéjak fölött, melyek bensője nem rejt magvasságokat. Ez nemrég még az értelmiség és művészet mulatsága volt. Ma nem az. Vészidőszak most nincs az atlanti világban, de a *mintha* gonosz csillaga mégis fennen ragyog. Csak immár nem elit-mulatságra fényeskedik, hanem a *mintha* népuralmaként.

*

Nietzsche egyik feljegyzése (Kurdi Imre fordítása): „Rabszolgák rendje van kialakulóban – legyünk rajta, hogy kialakuljon a nemesség is.” Egyelőre csak az eszmék rabszolgahajcsárainak rendjét látni újra. Aki *nemes*, attól az, hogy tud eltekinteni előnyös helyzetétől. Képes elmozdulni látószögéből, tud más szemmel látni, tud belátó lenni. Ezt az elmozdulási, szabadulási képességet hívta Kant így: „*liberale Denkungsart*”, szabad gondolkodásmód. Aki nem szabad, az, élvezen bármily előnyt is, urának rabszolgája marad. A *szuverén* csak közjogi értelemben az, aki „dönt a rendkívüli állapotról”. Mélyebben értve a *szuverén* az, aki *önelégséges*, a „magában nyugvó lét” embere, nem gazda-tartozék, nem röghöz kötve ért-gondolkodik, szívébe nem települ előjogokkal bíró háziúr. Kant éppenséggel a *liberale Denkungsart*, a szabad belátás *nemességének* rendjétől remélte, hogy a kereszténység nem jut „antikrisztusi” sorsra (*Minden dolgok vége*), nem a rabszolgák és eszmehajcsárai újjáéledt rendjétől.

*

Hiszen: ezt gyűlölte Kant legjobban, az *önkivételezést*, amit kedveztette Isten adta evidenciának, minden világrénd alapjának lát. A rabszolgatartó és rendi társadalmak előjog-világában természetesen nem lehetett kérdés az önkivételezés. A felvilágosodásban annál inkább. Az önkivételező a lelkiismerete színe előtt, teljes *bizonyossággal* is képes azt hazudni, hogy ő lenne a legutolsó, aki magával kivételezne. Kantnak élete végén kellett ráébrednie, hogy a tudásnál is szilárdabbnak, biztosabbnak hitt „morális bizonyosság”, amit csak a lelkiismeret ad, nem tehető kötelességgé; így az etika alapjává sem. Be kellett látnia: attól,

hogy az igazlelkűség (Gewissenhaftigkeit) az ember *létlehetősége*, az még nem lesz *valósága* is. Ugyan, mi venné rá az embert, hogy öntudati komfortjának *biztonsága* helyett a morális megbizonyosodás *bizonytalan* kimenetelű kísérletének vesse alá magát?

*

Kant etikai ötletei arról, hogy az embereket önnön igazlelkűségükről való *megbizonyosodásra* vegye rá, akik így *biztos* erkölcsi alapot tudhatnának magukénak, a *mintha* körül forogtak. Vedd úgy, emberfia, *mintha* Isten ideája a legvalóságosabb lényt takarná (*A tiszta ész kritikája*); *mintha* eseti szándékok azonnal örök-egyetemes törvényként hatályosulna (*A gyakorlati ész kritikája*); *mintha* igazlelkűségedről belső eskü alatt tennél vallomást (*Theodicea*-cikk)! Értsd: *viselj olyan felelősséggel magad iránt, mintha te volnál szíved vizsgálója, önnön gondviselő istened!* Nagyjából ezek voltak Kant ötletei az ember fölmagasztosításához. És akkor látá az öreg Kant, hogy teremtett etikai világa – *nem jó*. Az „igaz lelkekre esküszöm” ugyanis olyan megerősítő esküvés (*iuramentum assertorium*), mely eleve jóakarató lélekkel számol. Biztosra veszi, hogy az ember morális tendenciája, vektora a „jó” felé mutat (*A fakultások vitája, II*). Így a *bizonyosság* megszerzési kísérlete önmagunkról, hogy szándékunk jó-e, olyanon alapul, amit eleve *biztosra* vett, ráadásul mérőben alaptalanul.

*

A „megreszkettetés” erejéhez, mely készítené, hogy az őszinteség *bizonyosságában* leljünk *biztos* alapot erkölcsiségünkhöz, nem elég igaz lelkeinkre esküdni. Ez a belátás vezethette a hetvenes éveibe lépő Kantot a záróötletéhez, mondhatni: a *Kant-záradékhöz*. Ez épp csak felvillan a *Vallás-tanulmány* (1794) végén. Azt veti fel itt Kant lábjegyzetben, hogy önhazugságunk egyet jelent ezt kimondani: „*átkozott legyek, ha nem igaz, amit itt elbeszélék nektek*” (Vidrányi Katalin fordítása). A magára vont átok, vélhette Kant, erősebben fordíthatja a *mintha* erejét a hazugságra kész ember ellen. *Vedd úgy, emberfia, mintha önhazugsággal te átkoznád meg önmagad!* Ez az apróbetűs (lábjegyzetes) megszorítás a *Kant-záradék*.

*

Milyen volna hazudni *tudomásul véve* a *Kant-záradékot*? Kétségtelenül van abban valami, hogy az átok, amit az ember az önhazugság jóváhagyásával maga von saját fejére, a szakralitás sötétebb, veszélyesebb oldalát mozgósítja ellene. Hamis benső esküvel még jó lelkiismeretet is hazudhat az ember, mondván, *jóhiszeműen tévedett!* A bűnök világtörténete tele van jó lelkiismerettel elkövetett gaztettekkel. Ám az *Átkozott legyek, ha valójában nem hiszem, amit mondok!* fenyegetése más eset. A magára vont átok „megreszkettető” súlya nem egyedül a hazugot érinti, hanem – az átokmondás atavisztikusan sötét, bizonytalanúságba taszító ereje miatt – „hetedíziglen” mindenkit, aki fontos neki.

*

Ha veszni hagyod lelked üdvét: ez magánügy. Istené a kegyelem; üdvöd a te dolgod vele, *lelked rajta*. De az önhazugság romlottsága, a morális *corruptio* miatt saját akaratodból fejedre vont átok, a magad okozta elátkozottság nem az. Kant ugyanitt, a *Vallás-tanulmány* IV. részében, egy korábbi lábjegyzetben, el is választja egymástól az úgynevezett Jézus-ítéletet és a Szentlélek-ítéletet. A végítéletkor Jézus erkölcstelen tetteid ellenére *beszámíthatja* igaz lelked jóságát, ha neki tetszik. A Szentlélek ítélete nem. Ez nem a „szívek vizsgálata”, hanem a tetteké. Nem jóságítélet, hanem igazságossági ítélet. Nem számít be enyhítő körülményeket. Csak azt nézi, megtetted-e, amit elkövettél. Elképzelem, amint egy rém okos képviselő a vasárnapi ebédnél, csemetéi buksiját simogatva, elújságolja: *A héten okosan rávettem magam egy orbitális hazugságra; sajnos emiatt ti is átkozottak lettetek*. Hány levesestál nem töretne szét nyomban ezen a rém okos fejen?

*

A Kant-záradék a biztonság (*securitas*) végletes és végzetes elvonását, épp a *bizonytalanságot* tette meg a bizonyosság (*certitudo*) ösztönzőjévé egy újabb *mintha* segítségével. Úgy állította be a *securitas* és a *certitudo* elvét, mintha úgyszólván egymással háttal lennének összenőve: hogy a magunk okozta átok rémével éppen a *biztonsághiány* támasszon igényt a *bizonyosságra*. Kétségbeesett ötlet volt, nem vitás. Hogy nevetséges is? Kant a filozófiai ötletek nevetségességéről úgy tartotta: legjobb próbájuk, ha *kibírják*, hogy kinevetik. A „vigyorgó korokat” megvető Kierkegaard szemében vagy a szókratészi igazmondás, az „igazság bátorságát” vizsgáló Foucault szemében Kant kétségbeesett ötlete bizonyára kibírta volna a látszat-nevetség próbáját.

*

A „háttal összenőtt” biztonság és bizonyosság filozófiai víziója megérdemel egy rövid zárójegyzetet. Emlékszünk a kérdésre: eltérő forrásra megy-e vissza a *certitudo* és a *securitas* fogalma, vagy ugyanarra? Ikrek vagy idegenek? Ha hihetünk az etimológiai szótárnak, furcsa módon egyik válasz sem helyes. A *securitas* a fosztóképzős (*se-*) *cernere* (rostálni, különválasztani) igéből jön. A *biztonság* a kitaszítottság „gondjának” hiányától lesz béke és nyugalom; így értendő a gondtalanság (*sine cura*) is. Ez jól ismert. De az talán nem, hogy a *certitudo* ugyanebből a *cer-* (az indogermán **krie-*) töből sarjadt, csak nem áll előtte fosztóképző. Az *bizonyos*, ami elkülönített, különválasztott, megragadható. Ezzel a nyelv logikája ezt mondja ki: *Ahol bizonyosság van, ott nincs biztonság, és ahol biztonság van, ott nincs bizonyosság*. Nem tejtestvérek ők tehát, nem is idegenek, hanem *mostohái* egymásnak. A filozófiai álmok macskái, melyek játszadoznak egymással. És velünk.

A KOZMOSZ ÉNEKE

József Attila szonettkoszorúja

Ha egy költői pálya alakulását nyomon követjük, élénk kerülnek kapuk, amelyeket ki kell nyitnunk, ha utunkat eredményesen akarjuk folytatni. Ilyen zárt kapu akadályozza a tovább haladást 1923 első felében: *A Kozmosz éneke* című szonettkoszorú. A fejlődésrajz továbbbi menetében zavart, hiátust okozott az a körülmény, hogy a kutatás birtokában lévő kulcsok nem nyitották ezt a zárat. A versciklus nem tartozik a sűrűn elemzett kompozíciók közé, ámbar sem mennyiségben, sem minőségben nem lebecsülhető az az erőfeszítés, amelyet a kutatás a megfjtése érdekében tett. Szabolcsi Miklós a *Fiatál életek indulójában* sok nélkülözhetetlenül fontos megállapítással járult hozzá a megértéséhez. Lotz János híres elemzése a szonettkoszorú formái leírása terén végzett igen jelentős munkát. Danyi Magdolna külön tanulmányt szentelt a szonettciklusnak, és számos jelentős felismerésre jutott. Végül Paneth Gábor érdekes mélylélektani megközelítésmódot alkalmazott a szöveg jobb megközelítése érdekében. Áttörést azonban, a nem lebecsülendő részeredmények ellenére, nem sikerült elérniük.

Az elemzők dolgát, akik a kompozíció jelentésének megfjtésére vállalkoztak, nem könnyítette meg a költő. Amilyen világosan megfogalmazható a szonettkoszorú formai szabálytana, és amennyire pontosan le lehetett írni a költő verstani, rímtechnikai, nyelvi megoldásainak rendszerét (ebben a tekintetben az olvasót Szabolcsi, Lotz, Danyi írásaihoz utasítjuk), olyan homályos, megfjthetetlen, épp csak sejtető, mit akart mondani művével. A jelentés homályát teljesen eloszlatni reménytelen erőfeszítés lenne. Ennek fő oka – az elemzőknek igazuk van ebben –, hogy művészi színvonalát tekintve a nagy szonettépítmény lényegében sikertelennek minősíthető. Súlyos hibák sora rontja le a szöveg hatását. Amilyen jól áttekinthető és az olvasó számára élvezhető a *Szépség koldusa* kötet versanyaga, olyan mesterkélty, kényszeredett, helyenként kifejezetten ügyetlen ez a kompozíció. Lehet ezt azzal magyarázni, hogy a fiatal költő itt nagyobb feladatra vállalkozott, mint amilyenre szellemi és költői erejéből futotta. Csakhogy ha végigtekintünk az 1923-as év első felének termésén, meg kell állapítanunk, hogy nem egyetlen mű elhibázásáról van szó. *A Kozmosz éneke* nem az egyetlen darab, amely bővelkedik ilyen fogyatkozásokban.

A tavaszi versek jelentős részéből eltűnt az a könnyedség, természetesség, arányérzék, amely nemcsak a *Szépség koldusa* kötet darabjait, de a verseskönyv összeállítása után keletkezett *Tanulmányfejet*, az *Ad sidera* és a *Sacrilegium* című szonettek is jellemezte. Helyébe 1923 tavaszára valamiféle görcsös, merev stíláriis modorosság, túlzásfolt, kényszeredett nyelvezet lépett, amely természeti, földrajzi, csillagászati metaforákkal agyonallegorizált elvont lélektani, esztétikai, erkölcsi minőségeket. Kivételt az Espersit Máriához írt szerelmi líra és az alkalmi versek (*Juhász Gyuláról való nóta*, *Elköszönő*, *szelíd szavak*) képeznek. A jelentés elhomályosulása és a kifejezés nyakatekertsége a *Harc a békességért* című vers esetében egészen karikatúrisztikus méreteket öltött.

Mintha az esztétizáló modernségnek 1920 óta működtetett paradigmája kifáradt volna, miközben a költő szándékosan törekedett mind nehezebb formai feladványok megoldására. A *Petőfi tüze* alkaioszi, az *Útrahívás* szapphói, a *Harc a békességért* aszklepiadészi strófákban íródott. A *Lázadó Krisztus* strófaszerkezete is rafinált. A strófák rímképlete: *a, x, x, a*, de a hívó rím sora hosszú, míg a negyedik sor „echózik”, azaz kizárólag az első rímre visszhangzó

válaszó rímet tartalmazza. Ha a szonettet ekkorra már bejáratott formaruhaként is öltötte magára a költő, a szonettkoszorú nagyszerkezete a legnehezebb tudós formai bravúrnak számított. Ha volt időszak József Attila pályáján, amikor a formai játék töményen jellemezte gyakorlatát, hát ez 1923 tavaszára, a szabadvers felé tett éles fordulatát megelőző hónapokra esett. Mintha még jól kitombolta volna magát a formai virtuozitás terén.

A szonettkoszorú jelentésének megfejtéséről azonban a nehézségek ellenére sem mondhatunk le, mert *A Kozmosz éneke* nemcsak 1923 tavaszának, hanem tágabb körben a fiatal József Attilának egyik legnagyobb vállalkozása volt. A költő pályája során ötször szánta rá magát arra, hogy ne egyetlen versben, hanem egész sor önálló versből összeálló kompozícióban adjon számot megírása idején felépített világképéről: *A Kozmosz éneke*ben, a *Tanításokban*, a *Medáliákban*, az *Eszméletben* és a *Hazámban*. Utóbbi az 1923 tavaszi kompozícióhoz hasonlóan szonettciklus volt. *A Kozmosz éneke* ráadásul a sorozat első darabja. Egyetlen a felsoroltak között, amelyet önálló füzetben, illusztrációkkal ellátva kívánt megjelentetni. A *Színház és Társaság*, majd a *Csönd* körül szerveződő szegedi fiatalok köréhez tartozó, a *Szépség koldusa* kötet könyvművészeti előállításában is közreműködő Békeffi György készített illusztráció-sorozatot a szonettekhez. Megírásának hónapjaiban a fiatal költő úgy érezte: olyan magaslati pontot ért el, amelyről egész költői birodalmáról körképet tud nyújtani olvasójának.

Fogantatásának időpontját Saitos Gyula 1922. december 12-re teszi, amikor a makói Stefánia Szövetségben lebonyolított Petőfi-est után Espersit János lakásában egy társasági körben Juhász Gyula tanítványa kérdéseire válaszolva előadást tartott a szonetről, és azon belül a szonettkoszorú formai kérdéseiről: „A költői műhelymunka beható tárgyalása során a szonett-forma tökélye körül esett legtöbb szó. Juhász kijelentette, hogy szerinte a költői munka *aranypróbája* a szonettkoszorú. Tizennégy szonettbe ötvözve a költői mondanivaló. Az előző szonett végsora mindig a következő szonett kezdése és a tizennégy kezdősor adja a tizenötödiket, a mesterszonettet. Szomjas figyelemmel hallgatta, valósággal itta Juhász lelkes magyarázatát Attila, s amikor a költő befejezte, még nagyot is nyelt. Hosszú nyakán az erősen kiálló ádámcsutka hevesen felugrott, s szinte érdesen kemény hangon szólalt meg: – Én megírom a szonettkoszorúm!” Nehéz megítélni, hogy csakugyan pontosan úgy történt-e az eset, ahogyan Saitos emlékezete megőrizte. A lényegét illetően azonban hitelesnek fogadhatjuk el az emlékező szavait.

Az önálló verseket szoros formai kötelékbe fonó kompozíciót azonban nem csak a forma fogta egybe. A kompozíció egészének tartalmilag is koherens egységet kellett alkotnia. A formai egység egy adott téma kidolgozásának kötelességét róta a vállalkozóra, még ha ez a téma összetett volt is, még ha viszonylagosan önálló tartalmi elemekből kellett is összehangolni. Az elemzésnek ezt, a formai egységet megalapozó gondolati koncepciót kell feltárnia. Feltételezésünk szerint kezdetben a kompozíció terve az volt, hogy a költő 15 szonettben feltérképezi a lélek belső világát.

Mintha az 1925. január 5-én született *Önarckép* című verse kicsiben ezt a tervet vázolta volna föl. A *Csönd* januári számában megjelent költemény tárgya a művész önértelmezése: önnön arcát megfigyelve, vonásain medítálva tárja fel belső világát. Ez a belső világ vadregényes, barátságtalan tájék képét nyújtja, a lélek minőségeit földrajzi, meteorológiai metaforákkal allegorizálva: gondolatai vad folyamként áramlanak; belőlük a hit zátonyai emelkednek ki; a lelket uraló szenvedély a Vaskapu szikláinak között áttörő Duna; a lelket uraló gond ragadozó madarak csapata; szíve a vágyak hegyvonulata. A tájban két jelenet vázolódik: az egyik a portyára induló zsákmányszerző nő alakja; a másik a lélek hófödte hegycsúcsán máglyát kereső lélek őrjöngése. A zsúfolt allegóriagyűjtemény alkotóelemeit ezzel még nem merítettük ki, az önarcképet tovább tagolhatnánk. Az egyéni lélekben így a természeti és emberi környezet egész tartománya sűrűsödik. A kicsi magába foglalja a nagyot, az emberi benső válik a külső világ keretévé.

Az *Önarckép* koncentráltan tartalmazza mindazt, amit a költő számos 1922-ben született versében kidolgozott. Ékesszólan szemlélteti ezt az önmagából való építkezést az [*Arany kalásztól...*] című, 1922 júniusában született verse egyik sorának: „S madár helyett a szárazlombu fákon / *Sötét Gond rakja barna fészkeit*” változatlan átemelése az *Önarckép*be: „Örökszibongó, vijjogó madárhegy: / *Sötét Gond rakja barna fészkeit*”. De az [*Arany kalásztól...*] nem a belső világot szemlélteti metaforikusan, márpedig az *Önarckép* építkezési módja ilyen előzményekre megy vissza. Legkorábbi példa talán a *Lélekszírtéken*, amelyet Juhász Gyula javaslatára a költő kihagyott a *Szépség koldusa* kötetből. A lélek itt tó gyanánt jelenik meg, amelynek zátonyai a rímek. A tavon a szerelemtől űzött alany csónakázik. A lelki tájat „bánat-népség lakja”. A bánatos csónakos a viharos tó zátonyain szenved hajótörést. Ilyen belső vihar dúlja a lélek vidékét, ragadozókkal tetézve a *Spleen* című versben is: „Gonosz szélvész s vihar dúl bennem és süvölt, / A vágy-sakálsereg az égre fölüvölt”. A *Nem tudunk élni* című versben a lélek elhanyagolt szentélykörzet, amelyben „gizgazzal benőve minden istenoltár”, ahogyan a *Pap a templomban* morbid istentisztelete is az alany fejében zajlik le. A nem sokkal az *Önarckép* előtt született *Tanulmányfej* modelljének szemében a mámor körül városi bűncselekmény történik. (Eldönthetetlen, hogy a mámor az elkövető-e vagy az áldozat). A *Sacrilegiumban* egy szentségtörés jelenetével szemlélteti szerelmi vágyát a költő. A *Hűség* minden korábbinál túlfeszítettebb módon, egy morbid jelenettel érzékelteti a szeretett, de a vágyakozó ifjú számára „meghalt” leány emlékének gondos megőrzését emlékezetében.

A lélek belső disszonanciáit megjelenítő technikát a fiatal költő elsősorban Baudelaire-től leshette el. A *Várakozás* című vers, amely a lelket mint régi várkastélyt tárgyiasítja, Babits *Atlantisára*, Balázs Béla *A kékszakállú herceg várára* és Ady *A vár fehér asszonya* című versére vezethető vissza. A „Bennem betöltetlen szomorúság tátong” sor pedig egyszerre Baudelaire-t és a francia költőt fordító Adyt idézi: „Bennem a szomorúság tengere sírva árad”. Szabolcsi a *Bugnak a tárnák* Adyjára hivatkozik. A névsort bizvást kiegészíthetjük Juhász Gyulával és Kosztolányi Dezsővel. Azaz a szonettkoszorúnak ez a lélek-megjelenítő rétege a nyugatos örökség folytatását jelenti József Attila költészetében.

A *Kozmosz éneke* egyes szonettjeit az rokonítja az idézett versekkel, hogy bennük töretlenül folytatódik az allegorizáló lélekábrázolás és jelenetezés. Ennek szemléltetésére elegendő a második szonettet idézni: „Kerengő bolygó friss humussza lelkem, / Nehéz ekével szántja milliárd / Vad, barna fájdalom s hegyes vasát / Mélyen lenyomva gázol át a telken...”, stb. Kincses kalászok bólogatnak, Szépség-fák állnak a versben, és a *Tanulmányfej*-ből már ismerős véres jelenet sem hiányzik. Ámor, a szerelem istene lemészárol egy arra járó „tiszta érzést”. (Ezzel a nyakatekert képpel a fiatal költő nyilván szerelmi csalódásának kíván hangot adni.) A *Nem én kiáltok* kötetben a maga mögött hagyott ciklusból közlésre kiemelt második szonettnek a költő *A szerelmes szonettje* címet adta.

Az 1923-as év első hónapjaiban készülő versciklus tehát tovább viszi a nyugatos költői hagyományt. Az a körülmény, hogy az egyén lelkébe egy egész tájrészletet belezsúfol a költő, és az allegorizálás módszerével szemléletesen megjeleníti a lelki folyamatokat, a nagyobb méretű természeti környezet és a természetben vagy a társadalomban lezajló történések felidézése révén, a *Kozmosz éneke* állandó alaphelyzete. Ami az ember számára lényeges, azt továbbra is a belső világban kell keresni. Ha az impulzusok a külvilágból erednek is, a lényegesség szintjére a belsővé tételnek köszönhetően léphetnek. A szonettkoszorút ez az introspekció, a belső világ felé fordulás uralja. Az alaphelyzet mértéktartó. Némi rugalmassággal ítélve, itt még minden részlet szilárdan a helyén van. A szemléleti keretek fegyelmezetten behatárolják az ábrázolás tárgyát, a külvilág természeti-társadalmi környezetként látott részletét.

Ez a második szonettel bemutatott spirituális önarckép azonban a kompozíciónak csak egyik rétegét képezi. A szonettkoszorú túlhalad a feltételezett eredeti terven, a lélek

belső világának feltérképezésén, s ezzel maga mögött hagyja a nyugatos rutint. A költői szótár új szavakkal: az univerzum képzeteivel, a világot alkotó, az ember méretűnél nagyobb és parányibb összetevők megnevezéseivel gazdagodik: „*bolygó* minden ember”, „Mert mint *baktériumnak* csepp is tenger”, „*Űr szele*”, „*bolygók és világok* mind kihűlnek”, „Minden *atóm* az *Ősbe* visszahull”, stb. Ez a bővülés a lírai történesek helyszínét, a lélek világát érinti. Az újdonság – például az *Őnarckép*hez képest – abban áll, hogy az egyéni lélek kisvilágába belezúfolt elképzelt regényes aldunai környezet végtelenné tágul. A szubjektum nem elszigeteltségében veszi szemügyre, hanem az univerzum perspektívájába állítja önmagát. A változás végbement más nyugatos költőknél, például Tóth Árpád *Lélektől lélekig* című versében is, de ez a folyamat egyidejűleg zajlott le József Attila iránymódosításával. Tóth Árpád verse 1923 nyarán látott napvilágot. Az én kozmikus relációba állítása képessé tette a lelket arra, hogy ne csak egy tájrészletet, hanem a világegyetem egészét foglalja magába vagy ilyen összefüggésben szemlélje önmagát. A szonettkoszorúban az én, József Attila pályáján először, próbálkozott, egyelőre nem teljes sikerrel, „a mindenséggel mérni magát”.

Ez a játék csak az univerzum zsugorításával vagy a rendkívül rugalmassá alakított én világnyi nagyságúvá tágításával mehetett végbe. A szubjektum és a világ megszokott arányai és erőviszonyai mind a zsugorítás, mind a tágítás művelete nyomán felborultak. Ennek a helyzetnek következményei támadtak az ábrázolhatóságra nézve is. A konkrét, részletgazdag, allegorikusságában is szemléletes felidézés, amely az alaphelyzetet jellemezte, a lélek talaját szántó fájdmakkal, a belőlük növekvő kincses kalászokkal, az utat szegélyező szépségfákkal, a lombjuk alatt ülő Ámorról, a környéken gyanútlanul bandukoló tiszta érzés legyilkolásával ebben a vonatkozásban nem érvényesülhetett. A költő alkalmazkodott ahhoz a képzetkincshez, amelyet a csillagászati fizika bocsátott a költői kreativitás rendelkezésére.

A szonettciklus szédítő mondattal kezdődik: „Külön világot alkotok magam”. A további sorok egy keveset visszavesznek a lendületből. Nem szolipszista álláspontot fogalmaz meg a költő. Külön világon azt érti, hogy minden ember olyan szuverén, körülhatárolt egység, mint az égitestek az univerzumban. Elismeri más embereknek az övével azonos státuszát: „Idegen, messzi bolygó minden ember”. A „külön világ” tehát „csupán” az égitestek különvalósága. Az égitest: „kerengő bolygó”, mikrokozmosz, önálló világ, saját törvényekkel, alárendelve a világegyetem rendjének. A nagyobb egész, amely mozgásunkat, az „emberbolygó-lelkek” magatartását szabályozza, analóg a naprendszer törvényeivel, amelyek megszabják a bolygók keringési pályáját. Még arra is ragadtatja magát a szerző, hogy az emberbolygókat nemük szerint osztályozza, ezért beszél „férfibolygó”-ról. Saját bolygóját így jellemzi: „Komor bolygóm a legszebben lobog”. Sokkal fontosabb, hogy még a társas kapcsolatokat is kozmikus közvetítéssel írja le a vers. Mintha az emberek közötti társadalmi viszony a kozmikus körpályákon mozgó egyének összehangolt rendszereként működne: „Eggyét száz más kimért körökbe vonzza”. Nem feledkezik meg a nemzet kozmikus perspektívába helyezéséről sem: a nyolcadik szonettben „a magyarság bolygó napja”-ról beszél.

A kozmikus dimenzió bekapcsolásának leltárába beletartozik azoknak az erőknél a számbavétele, amelyeknek az égitestek ki lehetnek téve: „marja [őket] az Űr szele”. A szubjektum kozmikus összefüggésbe állítása a végtelen nagy és a parány közötti mérhetetlen különbség megállapításán alapul: „baktériumnak csepp is tenger”. Sokkal érdekesebb és egyben groteszk hatású az egalitáriánus eszme kozmikus szintre emelése: „Az apró bolygó éppen annyit ér / Kicsiny körében, mint a Végtelen Fény”. Ugyanez a gondolat megismétlődik kozmikus vonások nélkül: „Velem az is, ki csakis halni él, / Egyenlő”. Hogy nyomban korrigálja a – nyilván az alkotói önérzetre alapozott – „kozmosz” elitizmussal: „választott vagyok, / Komor bolygóm a legszebben lobog”.

A szubjektum kozmikus dimenziója tehát kezdettől végig meghatározó módon jelen van a kompozícióban. Meghatározó módon, de nem kizárólagosan. Az ember méretű kisvilág helyet biztosít a kozmikus mértékeknek, de nem adja át a helyét, mert, mint láttuk, már a második szonett a földi talajon mozog. Ez a többszöri szintváltás végigkíséri a kompozíció egészét. Hol az ember belső világában mozgunk, hol a nagy egész felől, égitestnek látjuk a földi lényt. A váltogatás nem követ valamely elvet, a nézőpont szeszélyesen, ötlet-szerűen cserélődik. Mint láttuk, a kozmikus metaforák homogén végigvitele nem is lenne lehetséges, mert a csillagászati szótár gazdagsága, hajlékonysága meg sem közelíti az empirikus, emberközi tapasztalatét. Inkább valami szereposztás felé tendál a szerkezet, amelyben az ábrázolható anyag az emberi, földi világból származik, az összekötő, a részeket nagy egészbe rendező elvek pedig inkább kozmikus jellegűek.

Ugyanaz a zavarba ejtő kettősség, amelyet az egalitáriánus eszme kozmikus és antropomorf változatainak szembeállításakor láttunk, a társas kapcsolatok ábrázolását is jellemzi. A költő leszögezi, hogy „Idegen, messzi bolygó minden ember”, és mindenki egy saját, a többi bolygóéval összehangolt pályán kereng: „Egyét száz más kimért körökbe vonzza”. Az agyban sürgő-forgó gondolatokat azonban részint a gyárban munkálkodó, részben a robot ellen fellázadt dolgozók tömegéhez hasonlítja: „Az építők téglát téglára raknak, / Molnárok szíja suhogón suhan”, majd „megunják ezt a munkát, ... / S egyszerre mind! – kizúdulván a kába / Műhelybörtönből bős anarkiába / Szétkujtorognak részegboldogan”. A kooperáció rendjét és a lázadás zűrzavarát tehát korántsem az egyének kiszámított keringési pályája szabályozza. Az ilyen részletekben a költő érvényteleníti vagy legalábbis felfüggeszti a kozmikus összefüggéseket.

De a kompozíció számos más részletben megmarad a lélekábrázolásnak abban a körében, amelyre az *Őnarckép*ben láttunk példát. Ilyen az ötödik szonett édeskés kisbaba-idillje: „mintha a nap sugárban / Fölbredő baba kacag s a boldog / Ifjú anya fülébe szárnya-oldott / Öröm csattog”. S nyomban ez után egy üveghangon megszólaltatott szerelmi idill: „Csak halk éjfélutáni éjszakán / Mint szunnyadó kedves meleg leány, / Cirógatja gyötört szívük az álom. // S mint éjjel-nyíló áloé virágon, / A kertben, úgy csókolnak elheverten / A holdas fények rajta, mint ha kertben”. S folytathatnánk az „ölelő asszonytest”-ről fantáziáló részlettel (hatodik, hetedik szonett) és más, az emberi világra korlátozódó képsorokkal.

A kozmikus elem helyét és szerepét felmérve a kompozícióban feltehetjük a kérdést: mit jelent a szonettkoszorú címe? Ének a kozmoszról? Vagy a kozmosz által megszólaltatott melódiát halljuk a tizenöt szonettben? Úgy beszélhetünk a kozmosz énekéről, ahogy a szférák zenéjét emlegetjük? Kérdés azonban, hogy mit értünk itt kozmoszon. A világegyetemet? Elemzésünk kezdetén megállapítottuk, hogy a ciklus eredeti terve az emberi lélek feltérképezése lehetett. Valószínűbb tehát, hogy a kozmosz nem eredeti jelentésében szerepel a cím-ben, hanem a szubjektum egyik dimenziójaként, tehát szubjektummal átítatott univerzumként vagy kozmikus irányban kitágított lélekként kell értenünk. A szonettciklusban tehát József Attila a kozmikus lélek énekét kívánta megszólaltatni. A kozmoszt, *aki* énekel. Az ember énekét, akiben kozmikus erők működnek, és aki lényében kozmikus méreteket rejtget. Az ember a kozmosz része, méghozzá kitüntetett része. Az emberi egyed, kozmikus összefüggésben szemlélve, maga is: bolygó. Kozmosz, aki beszélni, sőt, énekelni tud magáról. Alany, akinek közvetítésével az univerzum emberi nyelven megszólalt.

A szubjektivitásnak a szonettkoszorúban végrehajtott kozmikus átszerkesztése, kitágítása majdnem nevelésesen esetlenné tűnik. Az ügyetlenkedések megnehezítik, hogy kellő jelentőségében felmérjük a fiatal költőt feszítő hallatlan ambíciót. Megnehezítik annak felismerését, hogy szonettciklusában József Attila költészetének (és elméleti gondolkodásának) egy állandó elemére talált rá: a természetre, az anyagi valóságra mint nagy egészre (az ő későbbi szóhasználatával: világegészre), amely innen és túl van az em-

beri világ lelki, erkölcsi, kulturális, társadalmi meghatározottságain. A ciklusban az első próbálkozást vehetjük szemügyre, hogy „az elme tudomásul vegye a véges végtelent”, ami természetesen igen jelentős távolságban van a kozmikus elemnek attól a mesteri kezeléstől, amellyel érett költészetében, például a *Költőnk és korában* találkozunk. Az ügyetlenség abban nyilvánult meg, hogy a csillagászati képzetkincset a fiatal költő olyan konkrét vonatkozásokra terjesztette ki, amelyekben ez nem működőképes. Rövidzárlatot okozott lelki (társadalmi) és kozmikus között.

Úgy látta, hogy „bolygó” mivoltában nem (csak) ura, de foglya (is) az univerzumnak: „Örökké kínzó, nagy kérdés”-ként „kerengett” a „hideg nap” őszi ridegségével elégedetlen, végtelenbe vágyakozó én „fáradt agyában” a gondolat: „mért nem lendülhet a végtelenbe, / Külömb, szebb nap fele”? Azaz József Attila nem a megígért, kiteljesedett, hanem a vágyott, nélkülözött világállapotot írja le. A kompozíció ezzel együtt sem kétségbeesést, hanem sóvárgást sugall. A szonettkoszorú igyekszik kiegyensúlyozott képet nyújtani a kozmikus lélek helyzetéről: a szonettekben fájdalmas, tragikus és idilli képek váltják egymást. Az „emberbolygó-lélek” horizontja a végtelen, de nem szökhet meg kimért pályájáról: „S tovább kereng bolygóm a bús uton”.

A József Attila-i kozmosz életét, ahogy Paneth Gábor megfigyelte, a kihülés és a felmelegedés folyamatai szabályozzák. A hőmérséklet emelkedik: „Minden napok Egy-Nappá égnek össze, / Hogy minden bolygót melegen fűrössze / Betelt életben lángjuk, mely lobog // Ujulva. Isten, szörnyű álmódó, / Kiolvad szívünkől a téli hó”; majd lehül: „Az Ūr, a Mérhetetlen s fáj, ha zúg / Hűs szele, mint komor felleg ül meg // Kezdő sárkányos jégvihart s kidülnek / Táltossa torkából nekivadult / Jeges lihegések”. E részletek alapján Paneth arra a következtetésre jutott, hogy a költő ismerte az entrópia-törvényt: „»Ha bolygók és világok mind kihűlnek...« – erről mi más jutna az ember eszébe, mint a termodinamika második főtétele, az entrópia. Feltűnő, hogy ez a fizikai tétel mennyire hatott a tudomány világában általában és az emberek fantáziájában. A XIX. század második felében több fizikus fedezte fel, majd a fizika kereteit meghaladván a pszichofizika, a biológia, a pszichológia, a kozmológia, a költészet, sőt a filozófia területén is megjelent. A XX. század húszas éveiben szinte divattá vált.”

A bolygók és világok kihülése, a fagyhalál mintha Madách „Eszkimó-színének” negatív utópiáját visszhangozná: „Ha bolygók és világok mind kihűlnek, / Minden atóm az Ősbe visszahull, / Minden lélek az Ūrba szabadul, / Fakír és kéjenc ott egygé békülnek, // Tömeggyilkos meg Krisztus testvérülnek, / Mint illat s dögbűz a magasba, túl, / Nyögés és röhej, mely tébolyog vadul, / Fönn halk illatszímfóniába gyűlnek”. Madách említése annál inkább indokoltnak látszik, mert az időben állhatatlan, eléggő vagy kihülő kozmosz fölött *A Kozmosz énekében* is örök, változatlan instancia: az isteni szféra helyezkedik el. A magára zárt szubjektum végtelen kontextusba helyezésének, majd isteni szintre emelésének képlete azonban nem a hagyományos vallásosság logikája szerint épül föl, és nem is Madách mintáját követi. A mindenség és benne az ember sorsát nem az Ūr hangja, nem az égi Atya parancsszava szabja ki.

Saitos Gyula említést tesz ugyan a szonettek szellemi kontextusáról, de nem ad közelebbi, tartalmi támpontokat: „Az első szonett után a továbbiakban sem végleges sorrendjük, hanem születésük sorában tükrözik azokat a hatásokat és gondolatköröket, amelyek a költőt ebben a rendkívül lázas fejlődési korszakában érték és foglalkoztatták”. Melyek lehetnek ezek, a szubjektum kozmikus tágítását, majd ezen is továbblépve isteni mivoltát alátámasztó gondolatkörök? Paneth Gábor szerint „a fiatal költő valamifajta filozófiai-kozmológiai vesssel kísérletezik. Valami gyerekes, suta, illogikus filozófia még ez”. A megfogalmazásban valóban sok sutaságot érzékelünk, de az illogikuság nem biztos, hogy megállja a helyét. Inkább arról van szó, hogy a kutatás nem tudta visszavezetni a ciklus gondolatiságát ismert, beazonosítható gondolati rendszerekre, a marxi, freudi, hegeli vagy

más filozófiai hagyományra. Ezeket a nyomokat vizsgálva érdemes a kérdést tágabb kontextusban vizsgálni: milyen szellemi orientáció jellemezte József Attilát a szonettkoszorú megírása idején, 1923 első felében?

Schmitt Jenő Henrik vezette a fiatal költőt ahhoz a belátáshoz és alapozta meg azt az eljárást, amely a szubjektum kitágítását, a mindenség zsugorítását, az emberi és kozmikus szint közötti ingamozgást szabályozta és az emberi lélek isteni voltát hirdette. A József Attila gondolkodásának eszmetörténeti forrásai után kutató szakembereket olykor a sznobizmus veszélye fenyegeti. A világirodalmi rangú költőről azt gondolják, hogy csakis a gondolkodástörténet legnagyobbjaival szabad őt összekapcsolni: Hegellel, Marxszal, Freuddal, Nietzschevel vagy esetleg Rickerttel, Max Weberrel és Bergsonnal. Holott bizonyíthatóan még a jelentős bölcséleti gondolatokat is nemegyszer tankönyvek, népszerűsítő munkák közvetítésével ismerte meg. Az *Irodalom és szocializmus* Arisztotelészre hivatkozik, de ilyenkor valójában Pauler Ákos gondolatait visszahangozza. Egy Husserl-gyanús megfogalmazása („a subsistentia fajai”) mögött Varga Béla tanulmánya rejlik. Péter László Juhász Gyula kapcsán „félíg sarlatán filozófusnak” minősíti Schmitt Jenő Henriket. Az ilyen minősítések vezetnek oda, hogy az eszmetörténész eleve elzárja magát attól, hogy egy ígéretes összefüggés nyomába eredjen. Márpedig *A Kozmosz énekét* nemigen érthetjük meg e „félíg sarlatán” filozófus nézeteinek figyelembevétele nélkül.

Egy, a ciklus szomszédságában született hírhedtté vált vers segít hozzá a kérdés megoldásához: a *Lázadó Krisztus*. Tegyük hozzá egy másik, az említettel rokon szellemiségű költeményt, amely főleg első versszakja miatt vált emlékezetessé a szakirodalomban: *A legutolsó harcost*. Egy másik írásomban erre a két darabra alapozva állítottam, hogy 1923 tavaszán József Attila az ideális anarchizmus hívévé vált, amelynek apostola a német-magyar filozófus, Schmitt Jenő Henrik volt. Idéztam a költő 1931 szeptemberében kelt levelét, amelyben maga vallott múltjának erről az epizódjáról: „ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatot tettem a mozgalomnak”. Igaz, az idézet egy 1925-ben történt eseményre utal, holott az említett ideológia inkább 1923-ban és 1924-ben jellemezte gondolkodását. *A Tiszta szívvel* születésének évében a költő már radikálisabb, konfrontatívabb módon lépett fel, mint az elvi erőszakmentességet képviselő ideális anarchizmus.

Farkas János László érdeme a költő és az ideális anarchizmus közötti szellemi kapcsolat vizsgálatának kezdeményezése. Tanulmányában megállapítja: „Az »ideális anarchista« kifejezés az első világháború előtti Magyarországon egyértelműen Schmitt Jenőhöz kötődött”. Az 1931-es levélben használt kifejezés mögött József Attila esetében is Schmitt Jenő Henrik filozófiája rejlik. Farkas egy másik szöveghelyre is felhívta a figyelmet, amely Schmitt Jenő Henrik eszmerendszerének ismeretére utal: „Mi az, hogy »a testi vágy még egyedül uralkodó, de az emberi szellem már megteszi az első lépéseket, hogy az élet anyagiasságát és durvaságát a szellem felsőbbbségével költse át«? Aki ilyet ír, az mért nem megy el gnosztikus apostolnak és mért adja ki magát szocialista orvosnak?” – írta József Attila 1932-ben egy Totis Béla-könyvvel vitatkozó recenziója fogalmazványában. Farkas János túlzott óvatossággal „egy bizonyos és nem elhanyagolható valószínűséggel” kockáztatta meg, hogy József Attila esetleg „az akkori közelmúlt gnosztikus apostolára”, Schmitt Jenőre utalt idézett mondataiban. Számomra azonban nem kétséges, hogy az élet anyagiassága fölött győzedelmeskedő szellem tanát bírálva a költő saját egykori, maga mögött hagyott álláspontjától határolódott el.

Az összekötő kapocs „a gnosztikus apostol” és József Attila között a fiatal költő szege-di mestere lehetett: „egy időben Juhász Gyula is Schmitt Jenő holdudvarához tartozott. 1905–1906-ban rendszeres látogatója volt az Akadémia Kávéházban tartott szerdánkénti előadásainak. Nem tartozott ugyan a beavatottak, a feltétlen hívek közé, de nem maradt kívülálló megfigyelő sem” – írja Farkas. Idézi „a gnosztikus apostol” szavait: „azt az istenembert kell szeretnünk az emberben, aki el van rejtőzve az érzékiség burka alatt”.

Saitos Gyula 1923 őszére, a *Lázadó Krisztus*ról folyó beszélgetésekre vonatkozó emlékezésrészletében nem véletlenül bukkan föl ugyanez a kifejezés: „Makói és szegedi barátai körében pedig öntudatosan fejtegette a *Lázadó Krisztus* tendenciájának nemességét, *istenemberi igazságát*”. Az ifjúkorában kivételesen fogékony Juhász sok más egyéb mellett így közvetíthette kedves tanítványa számára 1922 végén vagy 1923 elején Schmitt ideális anarchizmusát, gnosztikus apostoli üzenetét is.

Farkas János árnyalt szellemi portrét rajzol Schmitttről. Számunkra itt azok a vonások érdekesek, amelyek *A Kozmosz éneke* megértéséhez közelebb juttatnak. A fiatal József Attila az ideális anarchizmus magyar ideológusánál számos olyan kijelentést olvashatott, amelyek az emberi lélek kozmikus dimenzióját hangsúlyozták: „A természetnek örvényei bennetek nyílnak meg: a pokol mélységei és az égnek magasságai bennetek rejlenek”. Ám ezek a lélek kozmikus dimenzióit megnyitó belátások mindig csak részei egy gondolati sornak, amely még a fizikai világegyetem körén is túltekint. Az emberi lélek kozmikus volta Schmittnél úgy jelenik meg, mint egy állomás a magába zárt és magába zárkózó korlátolt én és az igazi, szellemi végtelen között. Mint a kiszabadulás útja a végső cél, a bennünk rejlő isteni kibontakozása felé.

Minden azon fordul meg, hogy az univerzumot helyezzük előtérbe, amelyben az egyén a legkisebb porszem, vagy az emberi szellemet, amelynek az anyagi világegyetem csak alkotóeleme: „És ha azt mondjátok: Eltűnő parányai vagyunk a nagy mindenségnek, nem veszitek-e észre, miképpen üztök gunyt magatokkal? Mert az, aki nem pusztán saját testét, hanem ezen földet, ezen naprendszer és a természet legóriásibb távolságát eltűnő dolognak tekinti öntudatában, a saját szellemében rejlő végtelenséggel szemben, az te vagy magad oh ember!” Schmitt az (istenülő) embert állítja a középpontba: „Ég és föld, magaslat és mélység csak azt a szellemet leheli ki, mely bennetek lakik és óriási alkotásaiban csak mozzanata annak a szellemnek, mely köztetek a legcsekélyebben is ébred, mert legcsekélyebb gondolata is tulszárnyal minden csillagot.”

Ez az idealizmus két különös sajátosságával markánsan eltér a konvencionálisan vallásos világképektől. Egyrészt éles polémiában áll egy olyan Isten-képpel, amely szerint a Mindenható a világot zsámolyál használja, szigorú bíróként ül trónján valahol egy számunkra elérhetetlen túlvilágon. Ez az ítélő, büntető Isten Schmitt szerint az uralmi rendszerek, az állam és az általa védelmezett kiváltságosok Istene. Ezzel a hamis képpel szemben Isten valójában bennünk, az immanens világban nyüzsgő parányokban, az emberekben, a szegényekben lakozik. Az emberek „isteni természettel bírnak, egy lényegűek Vele”: „a természet a szellemnek szervezetekép és véges alakjaiban a szellem végtelenségének eltűnő mozzanataként tűnik fel, annak az isteni szellemnek mozzanataként, mely bennetek ébred és bennetek végtelenségének világosságát látja és bennetek a földi életnek minden baján és küzdelmén keresztül mindig tündöklőbb világosságban dicsőül”. Az emberi lélek tehát részesül az isteni lényegből. A tizenkettedik szonettben olvashatjuk: „Minden atóm az Ősbe visszahull, / Minden lélek az Úrba szabadul”, mert „Az Isten is a Lelkek Egy-Egésze”.

Az emberi lélek isteni eredetével és eredőjével szoros összefüggésben a schmitti képlet másik lényegi vonása: Krisztus alakjának középpontba állítása. Az emberi esendőség és a Mindenható abszolút hatalma között az istenember prototípusa, a Megváltó közvetít, aki a keresztény hagyomány szerint Isten fia. Emberi formát öltött, vállalta az emberi sorsot, és mártírhálált halt az emberek üdvösségéért. Schmitt szembeállítja őt, mint a Szeretet megtestesülését, a büntető Atyával. „Krisztus – olvassuk azonos című, 1920-ban megjelent füzetében – nem lehet annak a régi értelemben vett istennek valami emberformába bujtatott mesebeli lény; nem lehet fia valami telhetetlen, bizonyára minden emberi határokat felülmúló, megtorlásra és bosszúra sóvár menyei önkényuralkodónak, mely képes az ő gyöngye teremtményeit gyermekes eltévelyedésükért minden jövendő nemzedéküket is büntetve örökké gyötörni; fia egy olyan kényúrnak, akinek vérszomjasságát – legalább

bizonyos mértékben – csak saját fiának értékes vére olthatná! És ugyanennek a fiúnak végtére egy rettenetes pokolbűró szerepét kellene átvenni.” A kozmoszt Krisztus szellemében a szeretet elve tartja egyben, vagy pusztulása után a szeretet teremti újjá. A *Lázadó Krisztus* ezt az istenemberi elvet fogalmazza meg. Így alakul ki a versben a zavarba ejtő, eldönthetetlen mértékű azonosulás a lírai én és Krisztus között.

Krisztusnak a nagy szonettciklusban csak mellékes szerep jut: „Tömeggyilkos meg Krisztus testvérülnek”. Annál jelentősebben bontakozik ki az égi Atyával szembeállított Fiúisten a *Lázadó Krisztusban*, *A legutolsó harcokban*, majd ősszel, a *Tanítások* ciklusban. A Schmitt gondolkodásának centrumában álló szeretet-ideológia is az említett darabokban érvényesül, míg a szonettkoszorúban szerényebb helyet kap, sőt, mintha a megfogalmazásban ironikus távolságtartás is bujkálna: „Puha kenyérhez bő, meleg tejecskét, / Szerető szívhez lesz világbékesség. / Az éhendöglődő szellem repülhet”.

A Kozmosz éneke tehát nagyjában-egészében átveszi az ideális anarchizmus világképét, de vállalt feladatát csak fogyatékosan képes megoldani. Hagyján, hogy a kompozíciónak nincs sodrása, de húzása sincs. Hiába a szonettek láncszemszerű formai összekapcsolása, az egymást követő darabok nem viszik előre a gondolatmenetet. Jó, ha a költemény újabb és újabb elemek hozzáadásával apránként nagy nehezen kikerekedik annak az üzenetnek a hordozójává, a szubjektum kozmikus és isteni dimenziójának felmutatásává, amire elemzésünk szerint a szerző törekedett. A mondandó kifejtése dadogva, akadozva halad előre. Lendületek és visszaesések szeszélyesen váltogatják egymást. Összefüggő részletek távolról halványan, néha kicsit önisméltésszerűen felelnek egymásnak. A *Nem én kiáltok* kötetbe, 1924 elején már csak két szonettet emelt ki a kompozícióból a költő: a másodikat és a negyediket. Előbbit *A szerelmes szonettje*, utóbbit *A gondolkodó szonettje* címmel. Talán ez a két elem az, amely tematikailag eléggé koherens ahhoz, hogy önálló címmel ellátható legyen. A többi összetevő szerkezetileg nem homogén, belsőleg széteső vagy legalábbis a határai elmosódók, bizonytalanok. A mesterszonett mozaikdarabkái ugyan értelmes egészet alkotnak, de feladatát, hogy a kompozíció egészének üzenetét mintegy konklúzióképpen összegezze, nem tölti be.

A rendelkezésünkre álló adatok segítségével bepillantást nyerhetünk a fiatal költő műhelyébe: hogyan valósította meg vállalt kettős feladatát. Egyrészt az én belső világának és kozmikus dimenziójának feltárását kellett végrehajtania, a lelki és a természeti világ egészét a(z) egyénben megvilágosodó isteni szellem egyetemessége alá rendelve. Másrészt mindezt úgy, hogy alkalmazkodnia kellett a szonettkoszorú szigorú formai szabályaihoz. A feltételezést, amely szerint a kiinduló koncepció a lélek feltárása lehetett, a rendelkezésünkre álló adatok alapján árnyalunk kell. A ciklus elsőként elkészült darabja 1923 januárjában a 2. szonett volt, s ennek nyitó sora: „Kerengő bolygó friss humusza lelkem” a *lélek* mellett már tartalmazza annak kozmikus megjelenítését, a *bolygó* képét: Lelkem – bolygó. (Pontosabban: az én: bolygó, az én részét képező lélek pedig a bolygó „humusza”, azaz termőtalaja.)

A kompozíció magja tehát valóban a lélek megjelenítése. A lélek termékeny földje a 2. szonett szerint művelés alatt álló telek. A fájdalmak ekevasa hasogatja föl. Majd ebből kincses kalászkok nőnek és érlelődnek. A telek mellett út halad el, amelynek mentén szépség-fák virágzanak és illatoznak. S egy bizarr jelenet játszódik le, főszerepben egy mitológiai figurával, Ámorról, aki egy arra bandukoló tiszta érzést lemészárol.

A szonettkoszorú szabálya szerint a 2. szonett utolsó: „Szépség-fák állnak illatokkal telten” mondata a következő szonett kezdő sora. A 3. szonett, amely február 21-én készült el, megállapodik a lelki tájnak ennél a részleténél, a 2. szonettből átemelt szépség-fákat, a lélek e díszeit dekorálgatja, amelyek talán a költészet, a költői szépség allegóriái. Ebben a darabban is egy mikrojelenet játszódik le, ugyancsak mitológiai szereplőkkel, két hógolyózó titán-gyerekekkel. A gyerekjáték ellentétéként az utolsó tercínában a lélekölő

Robot helyszíne, a nagyüzem tűnik föl, amelyben a gondolatok robotolnak: „Dübörgő gépváros zugó agyam”. Az egymásra következő szonetteknek szerencsés esetben van egy meghatározható domináns témájuk, de egyben tartalmazniuk kell vagy egy bevezető elemet, amely az előbbi szonett záró szakaszához csatlakozik (szépség-fák), vagy elő kell készíteni a szonett záró részében egy témát, amelyet csak a következő szonett fejthet ki. A 3. szonett utolsó tercínájában tehát a Robot témája kerül napirendre. A 4. szonettet, amely február 22-én fogalmazódott meg, a költő az agyban folyó gondolati munka leírásának szentelte, amely a Robot elleni lázadásba torkollik. A műhelybörtönből kiszabaduló gondolatok képe zárja a 4. és nyitja az 5. verset. A gyári munkából kiszabadult gondolatok majd az 5. szonettben élvezhetik szabadságukat.

Ezen a ponton a költő félbeszakította az előrehaladást, és visszatért a hiányzó 1. szonetthez. Ennek záró sora a 2. szonett nyitó sorával azonos, már készen volt: „Kerengő bolygó friss humussza, lelkem”, a záró sorhoz kellett hozzákölni a szonett többi részét, egy olyan gondolatmenetet, amely majd a záró sorba torkollik. Erre került sor március 2-án. Mivel a 2. és 3. vers az énben: a lélekben, majd az agyban időzött, a másik, kozmikus elem kidolgozásának feladatát el kellett kezdeni az 1. szonettben. A lelki perspektíva kozmikus kitágításának gesztusa méghozzá a legfontosabb helyen, rögtön a szonettkoszorú nyitó mondatában kapott helyet: „Külön világot alkotok magam”. Mivel a szonettkoszorú szabálytana szerint a ciklusnak a 14. szonettben ugyanezzel a sorral kell zárulnia, ezzel megvolt a kompozíció (mesterszonettet megelőző) záró sora is. A versindítást a szonettben még egy másik sor is aláhúzta, amely korábbi változatában szoros párja volt az első sornak: „Külön világot alkot minden ember”, majd a költő lazított a szövegpárhuzamon: „Idegen, messzi bolygó minden ember”. A rá következő sor – a már korábban elkészült 2., 3. és 4. szonett tanulságai előrevetett összefoglalásával –, „Kinek csak vágya, álma, gondja van”, mutatja, hogy az emberi lélek meghatározó tartalmai a fiatal költő szemében a vágyak, álmok és gondok. Külön világunk, szubjektumunk ilyen minőségekből áll össze.

Az így rendelkezésére álló kezdeti szövegtöredék (az 1–4. szonettek) alapján a költő úgy látta, hogy immár megtervezheti a kompozíció egészét. Március 2-án megfogalmazta a mesterszonettet, a 15. darabot is. Ebből a kompozícióból eddigi munkája alapján elkészült az első öt sor, az első négy szonett kezdősorai és a 4. záró sora, amely a még el nem készült 5. szonett kezdő sora kellett, hogy legyen. Ezeket a sorokat egészítette ki a szonett formai szabályai szerint mesterszonetté. Ez volt az a pillanat, amikor nagy gondossággal kellett eljárnia, mert a mesterszonett eleve kijelölte a még el nem készült 5–14. szonettek szöveg-kereteit. Ezeknek a szonetteknek a kezdő és záró sorai előre ki lettek cövekelve, az így kapott kereteket kellett kitöltenie a költőnek lehetőleg koherens összefüggő szöveggel, amely a szonettkoszorú lélekrajzát, kozmikus dimenzióját és egyetemes szellemi mondandóját kellett, hogy szolgálja.

Alábbiakban rekonstruáljuk, a mesterszonettet az élre állítva, a március 2-ai állapotot, amely kijelölte a megszövegezés további feladatait (félkövéren szedve a 15. szonett már korábban elkészült részeit):

Külön világot alkotok magam. (március 2.)
Kerengő bolygó friss humussza lelkem, (január)
Szépség-fák állnak illatokkal telten. (február 21.)
Dübörgő gépváros zugó agyam. (február 22.)

Szétkujtorognak részeg-boldogan (február 22.)
A holdas fények rajta, mint ha kertben
Világbogárkák szárnya csókra rebben.
Sötét hitem szent, hömpölygő folyam.

S kereng a bolygó, mint fáradt agy este,
Amint kihűl, lehull az éjbe esve,
Mint feledésbe hulló verssorok.

Ha bolygók és világok mind kihülnek,
Igazságnak gyujtván hűs fényt, az Ūrnek,
Komor bolygóm a legszebben lobog.

5
Szétkujtorognak részeg-boldogan,
A holdas fények rajta, mint ha kertben.

6
A holdas fények rajta, mint ha kertben
Világbogárkák szárnya csókra rebben.

7
Világbogárkák szárnya csókra rebben;
Sötét hitem, szent hömpölygő folyam.

8
Sötét hitem szent, hömpölygő folyam.
S kereng a bolygó, mint fáradt agy este.

9
S kereng a bolygó, mint fáradt agy este
Amint kihűl, lehull az éjbe esve.

10
Amint kihűl, lehull az éjbe esve,
Mint feledésbe hulló verssorok.

11
Mint feledésbe hulló verssorok,
Ha bolygók és világok mind kihülnek.

12
Ha bolygók és világok mind kihülnek,
Igazságnak gyujtván hűs fényt, az Ūrnek.

13
Igazságnak gyujtván hűs fényt, az Ūrnek
Komor bolygóm a legszebben lobog.

14
Komor bolygóm a legszebben lobog,
Külön világot alkotok magam.

A leírt sorok az egyes szonetteknek a mesterszonettben előre megadott verskezdő és verszáró sorai, a költőnek a közöttük lévő üres részt kellett a szonett szabályai szerint kitölteni. A munkában az előre haladás ezután sem lépésről lépésre történt. Az 5. szonett, amely a munka kényszere alól kiszabaduló gondolatok boldog játszadozását rajzolja, március 6-án folytatta a 2., 3., 4. szonettek lélekrajzát. A szonett kezdő sora, mint jeleztük, már a 4. szonett végével adva volt. A gondolatok boldog játszadozásának szemléltetéséhez két idilli jelenetet talált a költő: anya és kisdedje boldog együttlétét (az anya-csecsemő páros József Attila egész költészetét végigkísérő konstans elemét) és éjjel az ágyukban pihenő pár szerelmi enyélgesét.

A 6. és 7. szonett megfogalmazása, úgy látszik, nehézségekbe ütközött. Helyette a költő inkább a 8. és 9. szonettek kidolgozását választotta. A 8. szonett folyam-allegória, mint

az *Önarckép* Al-Duna képe. Csak míg ott a mederben a gondolatok zajlanak, addig itt az én saját sötét *hitének* „hömpölygő, szent folyamá”-ról beszél. A hit voltaképpen a lélek domináns lelki-morális minősége. Az utolsó tercinában meglehetősen kimódoltan „a magyarság bolygó napját” biggyeszti a hit folyama fölé, hogy a verset az előre megszabott „S kereng a bolygó, mint fáradt agy este” mondattal zárhassa le, és főleg, hogy a 9. szonettet ezzel a sorral nyithassa. Ez a darab ugyanis azt a „kínzó, nagy kérdést” állítja a középpontba, amely körül ez a bolygó tehetetlenül körben forog. „Mért nem lendülhet a végtelenbe”? – kérdezi a hideg nap körül körben forgásra kényszerített bolygó, miért nem választhat magának olyan napot, amely több meleggel látná el?

Bő egy hónap telt el, amíg a kihagyott 6. és 7. szonettek megszövegezési feladatát (április 25-én és május 1-jén) meg tudta oldani a költő. Ez a két szonett a szexuális vágy körül forog, nem könnyen átlátható logikát követve. Az „asszonytest”, a „férfibolygó társa” a fiatal pár gyöngéd lelki kapcsolatával ellentétben (a 4. szonettben) az érzéki szerelmet képviseli, mint az ugyanebben az időben írt *Asszonyvárás asszonyszobor mellett* című versében vagy az *Egy asszony s egy leány* című költeményben. A korábban koherensebben felépített, tagoltabb és követhetőbb gondolatmenet itt kezd nehezebben átláthatóvá válni. Úgy tűnik, hogy a rovarok násza („Világbogárkák szárnya csókra rebben”), a madarak párzása („a vadgalamb turbékol és sűrög), a nagy vadak szaporodási ösztöne („Az elefánt nagy vére mennydörög”) és az emberi szerelem („Az ember szebben csókol s véresebben”) összehasonlítása a 7. szonett első négy sorának tárgya. S a szonett záró soraiban talán a szexuális tapasztalaton átesett ifjú gyermeki mivoltát búcsúztatja: „A Gyermek ködbe pusztul kóboran”. A költői üzenetet mindenesetre itt csak találgathatjuk, mondanóját nem tudta éles képpé csiszolni a szerző.

A korábban elkészült 8. és 9. szonettek világosabb szerkezete a 10–14. szonettekben összekuszálódik. A megírás sorrendje ettől kezdve folyamatos (kis zökkenővel, mert a 14., záró szonett valamivel előbb készül el, mint a 13. darab). De a folyamatos épülés nem elég a koherencia biztosításához. A homály fokozódásának, a szövegkohézió gyengülésének oka részben az lehet, hogy a lélek megjelenítése metaforákkal és mikrojelenetekkel az 1–9. szonettekben egyszerűbb feladat volt, mint a léleknek a szonettkoszorú harmadik harmadában felerősödő kozmikus kitágítása és főleg „a gnosztikus apostol” spiritualizmusának áttétele a költészet nyelvére. „Az Én” korlátozott belső világának megjelenítése jobban sikerült, mint annak kifejtése, hogyan működik a lélek „végtelen fele”.

A 10. szonett azt a reményt fogalmazza meg, hogy a kihűlő Nap visszaszerzi korábbi erejét, s áldásos sugárzását átadja a körülötte keringő bolygóknak. (Beleértve ebbe az „emberbolygó-lelkeket” is, vagy talán elsősorban azokat.) A 13. szonett egyik fő tétele ellenkezőleg, a fagyhalált részletezi. A 11., 12. és 14. szonettekben a gnosztikus tanítás kulcsfogalmi koncentrációdnak: az emberi lélek egylényegűsége az isteni lélekkel, az „Öslélek” és „az apró bolygó” egyenértékűsége, a szeretet és világbékesség, a megtisztulás vágya stb. De ezek a szövegben szétszórt alkotóelemek nem rendeződnek áttekinthető szisztémába.

A *Kozmosz éneke* mint költői produkció tehát nem tekinthető sikeresnek. József Attila költői fejlődése szempontjából azonban megírása valóságos áttöréssel ért fel. Lírájának három nagy vonulata már a pályakezds éveiben kialakult. Juhász Gyula nyomdokaiban haladó, de számos más mintát is követő „parnasszista” versei voltak érett korszaka nagy tárgyias költeményeit megalapozó gyakorlatának első termékei. Ady ösztönzése állt akarat-elvű versei mögött, amelyekből későbbi politikai költészete kifejlődött. A harmadik vonulat azokban a verseiben indult el, amelyek az ember belső konfliktusaival, feszültségeivel viaskodtak. Mindhárom vonulat történetében igen jelentős változások mentek végbe az idők során, és a három irányt nem választotta el egymástól kínai fal, a különböző tendenciák ötvöződhettek.

1923-ban a lírai ént háttérbe vonó tárgyias költészet, amely a *Szépség koldusa* egyik legfontosabb tendenciáját jelentette, egy időre, majdhogynem évekre felfüggesztődött. Az akarat-elvű líra terén *A legutolsó harcos* és a *Lázadó Krisztus* hozta az első döntő fordulatot. Ezekben a verseiben kezdett hozzá a fiatal költő közösségi, küldetéses szereptudatának kiépítéséhez, egyelőre az erőszakmentesség jegyében. A harmadik vonulat töretlenül folytatta a korai szerelmi líra gyakorlatát, immár Gebe Márta helyett új múzsát, Espersit Máriát véve célba. De ebben, a baudelaire-i ihletésű verstípusban a döntő változást *A Kozmosz éneke* hozta.

A szonettkoszorúban lépett tovább a költő a versszubjektumnak addigi verseiben uralkodó képletén, amely a magányos, elszigetelt, szenvedő, panaszkodó én esztétikailag feldíszített vallomásait szaporította. A szonettciklusban kezdődött el a lírai én fejlődésének odüsszeiája. A Juhász Gyulának ajánlott opusz az én hipertrófiája irányában mozdult el. Magát többé nem a Dél-Alföld, Makó, Szeged, nem is csak a trianoni haza keretébe állította be, hanem a világegyetem összefüggésébe helyezte a lírai ént. Ráadásul úgy, hogy mint isteni természetű emberi lény, mint az isteni szeretet egyik sugara, nemcsak parálynak tudta magát a világmindenségben, hanem magába fogadta, birtokba vette az univerzumot. Ez a kissé egzaltált antiindividualizmus nem eredményezhetett remekművet, de a szubjektum minden további alakításának kiindulópontjává vált. A Baudelaire, Ady, Juhász, Kosztolányi nyomán feltárt lelki világban továbbra is a lelki folyamatokat, konfliktusokat, erkölcsi dilemmákat szemléltető allegóriák érvényesültek, de a rutinosan működtetett belső táj labilissá, sérülékennyé vált, körvonalai meglazultak. Ahhoz, hogy az új versszubjektum képlete letisztuljon, alkalmassá váljon jelentős lírai teljesítmények megalapozására, további átalakulásoknak kellett bekövetkezniük a költő gondolkodásában, szemléletmódjában, amely átalakulásoknak *A Kozmosz éneke* csak a kezdőpontját jelentette.

A NÁDAST OLVASÓ KIERKEGAARD

Feltehetően falta volna. Egyiket a másik után: regényeket, esszéket, színdarabokat; halála után elárverezett könyvtárának jegyzékében ott sorakoznának a Nádas-művek, hatástörténetét filológusok vizsgálnák. Mert a címbeli állítás amilyen abszurd, éppolyan magától értetődő: a transzparenciák, analógiák, szemléletbeli párhuzamosságok nem ismerik a kronológiát.

Megfogalmazható mindez persze fordítva, és nyilván így kellene, mert akkor értelmezhető és vizsgálható lenne ez a jelentős hatástörténeti epizód, hiszen a Nádasra gyakorolt Kierkegaard-hatás nem nélkülözi az eszme- és irodalomtörténeti jelentőséget. De mintha mindez jóval bonyolultabb, és főleg: mélyebb lenne annál, semmint hogy elhelyezhetnénk egy lineáris narratívában.

Amikor ennek leírására teszek kísérletet, akkor egyszersmind azzal is tisztában vagyok, hogy a művészetelmélet vékony jegén sétálva a veszedelmek esélye megsokszorozódik: mind a műalkotások kockázatokkal teli mélysége révén, mind az értelmezés bal-
 esetveszélyes pályái miatt.

*

Hogy miféle bölcséleti érvek kellenek ahhoz, hogy az ember napról napra egyáltalán felkeljen az ágyából és teendőinek nekilásson, azt Nádas Péter hangsúlyozta Goncsarov *Oblomov*-ját értelmezve egy téli reggelen, amikor *Kierkegaard és a művészetek* címen szeminárium kezdődött Budapesten.¹ Mert a látszólag jelentéktelen napi rutin is súlyos és végső döntések hálózatába van bekapcsolva, aminek végpontjai metafizikai kérdésekhez vezetnek; ebben az értelemben Oblomov Nádas szavaival: „született filozófus”. Minden reggel ezek érzékelésével kezdi napját, ágyban, félálomban, majd lassú ébredéssel – mert a végső kérdésekre adott, mégoly banális válaszok mögött is meghúzódik egy összetett, tépelődésre és reflexiókra nagyon is alkalmas gondolati rendszer.

Nádas Péter bevezető előadása a művészetértelmezés délelőttjén olyan mélységben kapcsolódott Kierkegaard-hoz – akinek nemcsak kortársa, de némiképp elv-társa is volt Goncsarov² –, amihez képest a filológia szempontjai elhanyagolhatók, mert arra irányította a figyelmet, hogy a történet – így a hatástörténet is – sokkal korábban kezdődik, mint ezt a tények sugallni tudnák. Hiszen az is összeköti kettejüket, hogy olyan evidensen és magabiztosan voltak képesek megkérdőjelezni világu(n)k axiómáit, konvencióit és működését, mintha ők nem ennek a szellemi-szemléleti univerzumnak volnának teremtményei. Mert talán nem is azok voltak.

Az esszé eredetileg a *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art: The Romance Languages, Central and Eastern Europe* című kötetben jelent meg, a *Kierkegaard Research: Sources, Reception and Resources* című sorozatban, Vol. 12. Tome V. 169–187. Szerk.: Jon Stewart. Farnham and Burlington, Ashgate, 2013. A szöveg a magyar olvasóközönség számára módosult.

¹ 2009. január 14–15. A szemináriumot a koppenhágai Kierkegaard Kutatóközpont és az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet szervezte.

² Ivan Alekszandrovics Goncsarov 1812-ben született, Kierkegaard 1813-ban. A dán gondolkodó oroszországi hatása a XIX. század második felétől vizsgálható, de szellemi beágyazottsága korábbi eredetű. Lásd erről: Isaiah Berlin: *Russian Thinkers*. Penguin Books, London, 1978. és Nagy András: *Kierkegaard in Russia*. In: *Kierkegaard Revisited*. Szerk.: N. J. Cappelørn és J. Stewart. Walter de Gruyter, Berlin, 1997. 107–138.

Kierkegaard rendkívüli jelentősége – és Nádas számára meghatározó ihletése – abból is adódott, hogy a maga különös pozíciójából volt képes rákérdezni elementárisan érvényesülő, ugyanakkor tagolatlanságukban mindenféle interpretációnak ellenálló jelenségekre. Mint például a szerelemre – mégpedig radikálisan és revelatíván, hogy agyonábrázolt tünetegyüttesével szemben a nehezebben megmutatható, mélyen megbújó, de feltétlenül érvényesülő folyamatok feltárásával kerüljön közelebb annak minden örömehez és gyötrelméhez. Ezért hátrált vissza Nádas a szerelmi toposzokban szinte kimeríthetetlenül gazdag szépirás fenomenológiájából az antropológia szférájába, ahol szenvedély, testiség és transzcendencia cserebomlásában lehetett rápillantani arra, ami ilyenkor történik velünk. És ezt a pillantást formálta meg a nyelv eszközeivel, és ebben csaknem olyan messzire merészkedett, mint Kierkegaard.³

A szerelem filozófiája, amilyen jól hangzik, olyan elhanyagolt területe a bölcseletnek, mintha jelentős gondolkodók úgy mentek volna el ennek lényege mellett, mintha látnák. Pedig a filozófia archaikus örökhatárai igen maradandóan „tematizálták” a szerelem jelenségvilága mögött sejtető metafizikai horizontot, és kísérleteztek ennek feltárásával, elsősorban a Kierkegaard számára döntő jelentőségű Szókratész⁴ – már ahogy ezt a nála sokkal jólneveltebb Platon ránk hagyta a *Lakomában*. És aligha véletlen, hogy a végső választ nem ő adta meg, nem is vacsorázótársai, hanem egy pusztán megidézett asszony – a hagyomány szerint inkább tárgya a vágynak, semmint alanya –, a legbölcsebb antik gondolkodót alapvető felismerésekre ráébresztő Diotima.

Mert mintha ennek lenyomata mutatkozott volna meg annak az „antik faliképnek” a leírásában,⁵ amely Nádas regényében – évtizedekkel ezelőtt – érzékeltette szemléletének archaikus eredetét és egyben bölcséleti súlyát, aminek számos motívuma, mozzanata az életmű későbbi darabjaiban tovább finomodott. Ez egyfelől egyértelműen utalt arra, hogy Nádas – Kierkegaard-hoz hasonlóan – filozófiai jelentőséget tulajdonított a vágynak, alanyának és tárgyának és a kettő helycseréjének, olykor ugyanabban a személyben, másfelől pontosan érzekelte a legvégső kérdéseket két ember legintimebb, ezért szükségképpen legmélyebb viszonyában. És ennek is jelentése van: hogy ember, vagyis hát nem feltétlenül férfi és nem feltétlenül asszony.

Nádat azonban aligha a szerelem filozófiája érdeklé elsősorban, hanem inkább a filozófia esélye a szerelem nyelvi megragadásának alkalmaként, amelynek során – a maradandó és lebilincselő ábrázoló epizódokat követően – „Isten tenyere” is megnyílik,⁶ mintegy a metafizikából a transzcendencia felé vezető útként. Ráadásul nem teológiai eszmefuttatások során, hanem az egymásra találás testi epizódjainak káprázatos krónikájaként, vagyis már ezen a ponton *égi és földi* a szerelem, mintegy tényszerűen előlegezve későbbi könyve témáját és címét.⁷ A kierkegaard-i ihletés talán éppen itt érzékelhető: hogy nem a testiség megszentelésével sokat bíbelődő kereszténység felől érzékeli a transzcendencia jelenlétét, hanem magában az egymásra találásban, amely megidézi a *Lakoma* legjelentősebb narrátorának logikáját: az egykor kettéválasztott lény sóvárog kallódó másik fele után, s amikor végre megleli, akkor magához emeli *őt, a kettőt* Isten.

³ Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. Uő.: *Az égi és a földi szerelemről*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991. Uő.: *Párhuzamos történetek*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.

⁴ Kierkegaard doktori disszertációjának tárgya volt a görög bölcselet, olykor őt magát „kopenhágai Szókratésznek” nevezték. Lásd: Alastair Hannay: *Kierkegaard: A Biography*. Cambridge University Press, 2003.

⁵ Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*, i. k.

⁶ Lásd a regény másik fejezetét: „Isten tenyerén ülünk”.

⁷ A könyv az 1989-es Fidesz Akadémián elhangzott előadáson alapult.

A szerelem efféle kettőssége, földi és égi természete, s ekként a banálisan mindennapi és a megragadhatatlanul magasrendű egymásra vetítése Kierkegaard életművében folyamatosan jelen van. Ami ebben az esetben nem „csak” a műveket jelenti – mégpedig a saját nevén publikáltakat és az álnevek különös útvesztőiben rejtőzőket –, illetve az ezekre reflektáló, ezeket kiegészítő és cáfoló vagy értelmező naplókat, leveleket, feljegyzéseket; hanem ezek további interpretációit: a nyilvánosságnak szánt, s ekként pontosan megkomponált cselekedeteket, gesztusokat, viselkedésformát. Ami lehetett súlyosan botránys – mint az eljegyzés váratlan és indokolatlan felbontása az imádott Regine Olsenével⁸ –, kihívó, mint a népszerű satirikus lap „froclizása,” amely azután Koppenhága-szerte gúnyolódás céltáblájává tette Kierkegaard-t;⁹ de lehetett egy pillantás, egy kézfogás, egy biccentés végtelen rezonanciája, aminek jelentőségét naplójában megörökítette és éveken át elemezte azután. Így vált Kierkegaard számára a szerelem lényegévé kimondatlansága, sőt letagadása és megtagadása: Regine „elcsábításában” és „elhagyásában”; s így fogadott életfogytig tartó, önkéntes hűséget ahhoz a lányhoz, akit csak ezzel a morális akrobatikával tehetett boldoggá. A történet ugyanakkor éppen a reflexiók excesszusa révén gazdagodni kezdett bölcséleti, metafizikai és teológiai jelentéssel, mert inkognitót kínált, továbbá emberáldozatról szólt, majd jóvátehetetlenségről a visszafordíthatatlanul sodró idő mentén; a szakítás nyomán született eszmefuttatások visszahelyezték az akcidentálisat és epizodikusát a transzcendens és bölcséleti narratívába.¹⁰ Egyébként lebilincselő irodalmi művek formájában – mert itt sem választható el történet és jelentés, kép és jelkép, testi és teológiai, személyes és transzcendens. Hogy ez a történet Nádas számára fontos volt, az nem csak életművéből olvasható ki.¹¹

Mindez Nádasnál nemcsak az író pozíciójából tárul fel, hanem a pálya elején fontos szerepet betöltő fotográfuséból is, hiszen a szerző húszas éveiben egy újságnál fényképészként dolgozott. Az örökkévalón rögzített pillanatok, a bennük időtlenné formált gesztusok, az ezekkel ábrázolt és rájuk épülő viszonyok, történetek sokszor vizuálisan jelennek meg a szövegben is, nemcsak a „faliképen” vagy regényepizódok látványában, de narratívan „közölt” fényképfelvételeken is. Aminek pontos nyelvi megragadása meghatározza a látás- és beszédmódot, szinte minden művében. Ennek során Nádas annyiban tágítja a kierkegaard-i univerzumot, hogy a vágyban munkáló Erősz átható erejét ott is látja és látatja, ahol a dán szerző nem érzékelte, vagy éppen elkerülte. Hiszen a vonzalom nemcsak a másik nemre irányulhat, hanem a sajátja is, ahogy a *Lakoma* Szókratésze a bölcselkedés folyamatát sem csak a tudás megszerzésére és továbbadására szánta, hanem a dialógus másik résztvevőjének a megszerzésére. Vagyis csábításra. Mégpedig fiatal fiúkéra, akiket azután Platón örökített meg a párbeszéd elnevezésében. No meg az athéni esküdtbíróság halálos ítélete is ezt dokumentálta, a fiatalok „megrontásának” vádjában. Amire mind a bölcselkedés, mind a szerelem messzemenően alkalmasnak bizonyult.

⁸ Regine Olsen (1822–1904) Kierkegaard ifjúkori szerelme, több művének ihletője és valamennyi- nek elképzelt olvasója, akit Kierkegaard eljegyzett, majd váratlanul és magyarázatlanul felbon- totta az eljegyzést. A lány később férjhez ment Johan Frederik Schlegelhez, Kierkegaard pedig a lány életét megkönnyítendő úgy ábrázolta önmagát mint lelketlen csábítót.

⁹ A koppenhágai *Corsair* című lap céltáblája volt Kierkegaard, kigúnyolása és neveltségessé tétele maradandó hatást gyakorolt a bölcselőre és életművére.

¹⁰ Elsősorban az ekkor keletkezett két remekmű révén: a *Félelem és reszketés* (szerző: Johannes de Silentio) az Ábrahám-történet parafrázisát adja, *Az ismétlés* című kötet (szerző: Constantin Constantius) pedig eszmefuttatásokkal szolgál az időről.

¹¹ Hanem a szerzőnek írt üzenetéből is.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Nádast a filozófia önmagában aligha érdekli, mert elsősorban az foglalkoztatja, aminek a filozófia is csak eszköze: ami a gondolkodás mögött vagy azon túl van; és amit olykor éppenséggel elfed a bölcselkedés. És ez is részben Kierkegaard-tól eredeztethető mozzanat, akinek Hegel megértése nem okozott gondot, de ha belegondolt az Ótestamentum – egyébként unalomig ismételtetett és ismert – narratívájába, érvénytelennek gondolta a zseniális német filozófus okfejtését.¹² Ez nemcsak azzal járt, hogy gondolkodása folyamatában – vagy éppen feltételeként – túllépett a konvenciókon, hanem azzal is, hogy elutasította annak hagyományos intézményeit, mint amelyek akadályai a voltaképpeni megismerésnek. Ahogy a Regina-szerelem átélése során a házasság állt útjában a szerelemnek, ekkor elfordul az egyetemtől – nemcsak a koppenhágaitól, de a berlinitől is –, évekkel később pedig ugyanez játszódik le a mélyen hívő Kierkegaard-ban az istenhitet folyamatosan és elviselhetetlenül kompromittáló dán ál-lamegyházzal való drámai szembefordulása során.

Nádas ugyanakkor magának a reflexiónak és a spekulációnak a tradíciójával szemben fordul a legközvetlenebb, legnyersebb élmények és érzések világa felé, hiszen neki azután végképp nem voltak jó tapasztalatai az intézményesített tudásszerzés és -átadás egész apparátusával. Persze nem mérhető össze a dán „aranykor”¹³ szellemi pezsgése az ötvenes évek Budapestjének vegyipari technikumával, de az útkeresés analógiái azért érzékelhetőek.

Nádas nemcsak iskolákat került, de mindazokat a konvenciókat is, amelyek veszélyeztették szellemi autonómiáját és lelki szuverenitását – hogy inkább ezeken szűrje át tapasztalatait és élményeit; nem pedig tanult terminusok és kölcsönzött kategóriák alkalmazásával. Mindebben közrejátszott életének, felnövekedésének megannyi – nemegyszer tragikus – mozzanata, mint ahogy feltehetően alkata is, és persze a látókörében sejthető iskolák sajátossága, karaktere, változatai – összességében pedig: taszítása.

Hiszen tekintetét nem kevésbé élesítette és tájékozódását meghatározta az az időszak, amelyben felnőtt és gondolkodni kezdett, a sztálinizmus éveinek „kettős valósága”: az álmodt jövő szépsége és a borzalmas jelen realitása. Mindezt emlékirataiban¹⁴ virtuóz pontossággal fogalmazta meg, a gyermek tekintetével és az emlékezet döbbenetes precizitásával, továbbá nem kevés „involváltsággal”, hiszen szülei révén mind a borzalmakban, mind az illúziókban bőségesen és maradandóan részesült. Ezek között kierkegaard-i analógiát sejtet az apa „ábrahámí” szerepe: a teremtő és a fiát elpusztítani kész férfit;¹⁵ akinek „bűneit” úgy öröklik az ivadékok, mintha csak az Ótestamentum érvényességét kellene igazolniuk saját életükkel. Ami feltétlenül és mélyen meggyötörte a dán gondolkodót, az nem kímélte a magyar író sem, más és más módon persze, de hozzásegítette őket annak a távolságnak a megteremtéséhez, ami az ábrázolásnak és a reflexiónak elengedhetetlen feltétele.

Kierkegaard az apa egykori bűneiből eredő „halálos betegséget” örökölte: a melankóliát, ami az elviselhetetlenségig élesítette tekintetét, formálta érzékenységét, és lehangelőan tette nyilvánvalóvá a rá hagyományozott, szellemileg feloldhatatlan ellentmondáso-

¹² Itt Izsák feláldozásának paradoxonjára utal Kierkegaard. Lásd: *Félelem és reszketés*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 92–93.

¹³ A XIX. század első felében Koppenhágában páratlanul jelentős szellemi és művészi élet bontakozott ki. Lásd: Bruce H. Kirmmse: *Kierkegaard in Golden Age Denmark*. Indiana University Press, 1990.

¹⁴ Nádas Péter: *Világló részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017.

¹⁵ Nádas Péter apja öngyilkosságot követett el, és kevésen múlt, hogy a halálba magával nem vitte két fiát. Kierkegaard apja gyerekként megátkozta Istent, a leszármazott szerint ez az örökölt bűn pecsételte meg sorsukat.

kat.¹⁶ A fiatal teológushallgató nemcsak hogy nem vette fel a papi szentségeket, de évtizedekkel imádott és borzalmas apja halála után elementáris erővel lázadt fel a teológiai indoktrinációban hasonló szerepet játszó apafigurával, Mynster püspökkel szemben,¹⁷ ha már egykor valóságos apjával szemben egyáltalán nem tudott. A karizmatikus és művelt férfinak elsősorban nem szellemi, hanem „világi” műve keltette fel Kierkegaard gyűlöletét: a dán államegyház hipokrita praxisa és az intézményesült hit visszataszító lárvája, a gyöttrő ellentmondásokat hordozó eleven hit folyamatos krízisével szemben. Így halála előtt is csak laikustól volt hajlandó részesülni az utolsó szentségekben, egyetemi mestereit pedig Júdáshoz hasonlította, akik kényelmes életet élnek annak köszönhetően, hogy Krisztus értük is vért izzadt a kereszten.¹⁸

Míg a tragédiákkal szegélyezett felnövekedés pontos „anamnézist” állított ki Nádas számára a gondviselésről, addig Kierkegaard a saját életét végigkísérő tragikumban azt a rettenetes isteni tervet látta, ami előzetesen és fatálisan meghatározta életét, kínlását, magányát – és a nehezen kivívott kétségbeesést. A melankólia – a voltaképpeni *halálos betegség*¹⁹ – pedig mindkettőjüknél döntő szerepet játszott, Nádas szerint apja ennek esett áldozatul, míg az idősebb Kierkegaard-t addig gyötörte, amíg élt, és az olvadó vagynon kívül ezt testálta azután fiára, gazdálkodjon vele.

Az iskolákat Nádas még nem-formális alakjukban is kerülte, egyebek mellett az úgynevezett „Lukács-iskolát,” amely szellemi felnövekedése idején tájékozódási pontot jelenthetett volna, bár inkább közvetett, semmint közvetlen befolyása révén. Nem egy kortársa kapott onnan impulzusokat a dán gondolkodóról, mások mellett a Nádasról később könyvet író Balassa Péter.²⁰ Ugyanebben az időben a Kierkegaard iránt – is – érdeklődő Esterházy Péter egyebek mellett Hamvas Béla révén juthatott a dán gondolkodó közelébe, de a Hamvas-hívók lukácsistáknál is szűkebb „szektája” sem vonzotta Nádas.²¹ Írói érdeklődésének és tájékozódásának eszméletörténeti és bölcséleti iránya számára így a hazai szépprózai hagyománynak az a vonulata tűnt alkalmasnak, amely a filozófiai telítettségű ábrázolás lehetőségét kínálta, elsősorban Ottlik és Mészöly prózájában. Kettejük közül Mészöly vált számára jelentőssé személyesen és íróilag, akin keresztül nemcsak az egzisztencializmus világszemléletének kompozíciós erejét érzékelhette, hanem a prózapoétikai kérdések bölcséleti, nemegyszer metafizikai jelentőségéről is képet alkothatott.

Minden ideológiai kényszerintézkedés ellenére a marxizmus-leninizmus a hatvanas években már keveseket érintett mélyen, és míg a Lukács-kör még próbált értelmet adni a nagy illúzióknak – nem utolsósorban a szocialista rendszer kritikájaként –, hatása elszigetelt maradt, paradox módon éppen a szocialista országokban, míg Nyugaton érzékelhető

¹⁶ Később Kierkegaard apja, Michael Pedersen sikeres üzletemberré vált Koppenhágában, az ő vagyona alapozta meg fia írói pályáját. A bűnökhöz azonban hozzátartozott, hogy felesége halála után, még a gyászév letelte előtt teherbe ejtette a nála dolgozó szolgálót, akitől Søren Kierkegaard is született, és akit később feleségül vett. És akiről hatalmas életművében, naplóiban és levelezésében egy szót sem ejt Kierkegaard.

¹⁷ Jacob Peter Mynster (1775–1854) teológus, a „dán aranykor” jelentős gondolkodója.

¹⁸ Kierkegaard: *The Last Years*. Szerk.: Ronald Gregor Smith, Harper and Row, New York, 1965. 291.

¹⁹ Kierkegaard: *A halálos betegség*. (Szerző: Anti-Climacus) Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.

²⁰ Balassa Péter: *Nádas Péter*. Kalligram, Pozsony, 1997. Lukács György, illetve tanítványainak köre döntő szerepet játszott a magyarországi Kierkegaard-recepcióban. Műveinek első fordítói között volt Zoltai Dénes, tanulmányokat írt róla Heller Ágnes, az első teljes Kierkegaard-mű, a *Vagy-vagy* szerkesztője Radnóti Sándor volt. Balassa élete egy szakaszában közéjük tartozott.

²¹ Esterházy Kierkegaard-élményéről: Péter Esterházy: *Semi-Serious*. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art*. 121–138. (Magyarul az *Irodalomtörténet* 2020/1. számában látott napvilágot.) Hamvas Béla: *Kierkegaard Szicíliában* című műve a Kenyeres Zoltán által szerkesztett *Esszépanorámában* jelent meg, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978., III. 92–104. Hamvas írásai ekkoriban nemigen láthattak napvilágot, s inkább kéziratban terjedtek.

volt valamiféle, Lukácsot is újraértelmező, neomarxista reneszánsz. Nádas 1965-ben iratkozott be a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemre, és egészen 1967-ig kockafejű párttitkárok és gyorstalpalóra küldött karrieristák között koptatta a padokat. Valamiféle filozófiai műveltséget természetesen itt is elsajátíthatott, s ez talán éppúgy vonzotta, mint a felvételi vizsga hiánya – de egyik sem volt elegendő ahhoz, hogy kitarson a világnézeti okokból lebutított kurzusokon, ahol az őt foglalkoztató alapkérdéseket feltehetően éppen nem tárgyalták, hanem kerültek.

Hogy ez a hiány milyen jelentős volt számára, és betöltését milyen fontosnak gondolta, azt pontosan jelzi, hogy kissé „túlkorosan”, 1973-ban mégis egyetemi hallgató lett, mégpedig a Humboldt Egyetemen, s keletnémet fiatalok között olvashatott végre fontos szövegeket, egyébként csaknem ugyanott, ahol 130 évvel korábban Kierkegaard tette ugyanezt. A német eszmetörténet ekkor már erőteljesen foglalkoztatta Nádast, hiszen az *Emlékiratok könyve*n dolgozott, s bizonyosan szerepet játszott műve formálódásában, hogy mindezt nem anyanyelvén olvasta, hanem a bölcsélet számára nagyon is alkalmas németen, ráadásul olyan korszakból – a XIX. század végétől a XX. század első feléig –, amikor a filozófusok nemegyszer írói szövegeket alkottak. Ez az időszak volt az, amelyben Kierkegaard hatása Németországban kibontakozott, de ugyanekkor zajlott a két totális rendszer, a kommunista és a fasiszta ideológiai formálódása, paradox módon Kierkegaard nézeteitől sem függetlenül.²² Mindezt szinte szellemi embrióként tapinthatta ki az érzékeny olvasó, bár a szörnyszülöttek világrajjövele egy későbbi műben mutatkozott meg, számos áttételen keresztül, kevesebb közvetlen bölcséleti utalással, de a szellemi következmények pontos ábrázolásával: a *Párhuzamos történetek* kaleidoszkópjában.²³

Alapvető különbség természetesen Kierkegaard-ral szemben, aki nemcsak rendszeres és tételes vallásos nevelésben részesült, de egy fundamentalista szekta befolyása is meghatározta felnövekedését,²⁴ majd pedig az egyetemen ismerkedett dogmatikával, kánonjoggal és katekizmussal, hogy Nádas nem részesült semmiféle, transzcendenciára utaló kollektív élményben, és nem lehetett otthonos ezt előhívó rítusok között sem. Kommunista szülei számára Isten egyszerűen nem létezett; a zsidó hagyományok még tagadásukban sem voltak jelen, származásukat egyszerűen ignorálták az ezért meggyötört szülők, és valamiféle elevenen élő tradícióval vagy őszinte vallásos hittel a szélesebb család tagjai között sem találkozhatott.²⁵ A szülők szakítása származásukkal és múltjukkal arra szolgált, hogy megszabadulhassanak örökölt reflexeiktől, neurózisaiktól – és megítélésüktől; mintha a gyerekek számára új lapot lehetne nyitni ezzel a kikényszerített amnéziával – abban az országban, amelyet előbb az ideologikus antiszemitizmus mérgezett szisztematikusan és évtizedeken át, majd pedig a zsidó származású sztálinisták uralma mélyítette az ellentmondásokat csaknem az elviselhetetlenségig. Ennek pontosabb anamnéziséét ugyancsak Nádas adta abban az írásában, amelyben leírta, miként is tért haza az iskolából az antiszemitizmus közhelyeit hangoztatva, mígnem anyja átfogta vállát, és a tükör felé fordította a kisiskolást, hogy megmutassa neki: ott a zsidó, akit gyűlölhét.²⁶

²² Kierkegaard hatása a kommunista mozgalomra jelentős volt – Magyarországon Lukács György mellett Balázs Bélára és Sinkó Ervinre is hatott az 1910-es évektől; míg a németországi Kierkegaard-recepció számos mozzanatában éppen a nemzetiszocialista ideológiának ágyazott meg.

²³ Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, i. k.

²⁴ Kierkegaard apja az úgynevezett „herrenhutiánus” szekta tagja volt (huszita morva „eretnek” mozgalom, amely később Szászországban vert gyökeret, és onnan terjedt tovább, Kierkegaard apja fiatalon, nem sokkal Koppenhágába érkezése után csatlakozott hozzájuk). Lásd: Kirmmse: i. m., 32–33.

²⁵ Minderről pontosabban és szebben ír Nádas emlékirataiban.

²⁶ Nádas Péter: Életrajzi vázlat. In: *Bibliográfia 1961–1994*, Baranyai György és Pécsi Gabriella, Jelenkor – Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Pécs – Zalaegerszeg, 1994. 17.

A felemás asszimiláció neofita zavarát egyébként pontosan jelezte, hogy az elkötelezetten marxista-leninista-sztálinista szülők lutheránusnak keresztelték gyermeküket, és ez a sajátos identitás váratlanul megmutatkozott: a 29 éves íróban ugyanis egyszerre előtört a reformált hithez való tartozás vágya, amit kiegészíthetett a lutheránus közösség vonzása. Így életében először 1971-ben vett Nádas úrvacsorát és konfirmált, időben tehát budapesti és berlini tanulmányai között.²⁷

*

A transzcendencia érzékelésének és megformálásának kísérlete azonban már Nádas írói indulása pillanatától jelen volt, első kötete egyenesen *A Biblia* címet viselte,²⁸ bár ez éppen nem a Szentírára utalt, hanem egy használati „tárgyra” és annak történetére. De bizonynyal ez is utat nyitott a későbbiekben a „tárgy” bensőségebb megismerése felé, ami azonban ismét csak eltért a konvencionális pályáktól, ha írói indulása idején még aligha érintette meg Nádaszt bármiféle kierkegaard-i olvasmányélmény. Bár kierkegaard-i analógiákat sejtet, hogy igen hamar az evangéliumok kaptak döntő szerepet Nádasnál, mégpedig a szenvedéstörténet érvényességének kortársi újragondolásával, s benne a krisztusi identifikáció imperatívuszával és reménytelenségével. Nádas egyik ifjúkori művében – egy különös prófétáról szólva²⁹ – János evangélista játszik fontos szerepet, s mind a főhős gnosztikus nézetei, mind a testiség elutasítása erőteljes párhuzamokat mutat Kierkegaard-ral,³⁰ bár ekkor még inkább a véletlen osztotta a lapokat, nem a szellemi tájékozódás. Az *Emlékiratok könyve* azonban már ennek az evangéliumnak az égisze alatt születik, s a mottóban megidézett „test temploma” választ ad a gnoszticizmus dilemmájára is. Ami pedig a krisztusi történet aktualizálását illeti, ott ugyancsak erőteljes analógiát mutat a *Minotaurus* című elbeszélés lapjain a jelenbe komponált szenvedéstörténet,³¹ mégpedig a szülők narrációjában, a személyesség lelki emfázisával: hogy a gyermek rossz társaságba keveredett.

Az első remekmű, az *Egy családregény vége* ezt a vonulatot a szenvedéstörténet külső szemlélőjének pozíciójából viszi tovább és formálja meg, azzal a távolságtartó közönnyel szemlélve a passiót, ahonnan Kierkegaard meggyőződése szerint a kortárs kereszténység is tette. Cirénei Simon³² alakját pedig nemcsak életre keltette Nádas, de az ábrázolt családörténet kiindulópontjába helyezte, mintegy továbbadott örökségként. Így mutatkozik meg testközelből Krisztus drámája és sorsa, s így lesz a kereszt cipelésének parancsa merőben „külsőleges”. Cirénei Simonnal egy évszázaddal korábban a dán bölcselő nemcsak a „bolygó zsidó” alakját emelte filozófiai narratívájának egyik fókuszpontjába, de megidézte az ősapát, a regényben is örökhatáronak tekintett Ábrahámot, akinek „útra kelése” adta Nádas narratívájának keretét. És akinek másféle útra kelése és úja teremtette meg a *Félelem és részvétel* elbeszélését, a fiúáldozatban előlegezve a jézusi keresztalál isteni áldozatát.

A családregénynek azután a családdal együtt lesz vége a könyvben, az apát elítélik a konstruált per tárgyalásán, a nagyszülők egymás után meghalnak, folytatás éppúgy nincs – és szinte transzcendens szükségszerűséggel nincs –, miként Kierkegaard-nál sem lehetett.

²⁷ Uo., 16.

²⁸ Nádas Péter: *A Biblia*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967.

²⁹ Lásd a *Fal* című írást ugyanebben a kötetben, amelynek különös főhőse a lélek isteni ajándéka mellett a testiség elutasítása mellett érvel, János evangélista megidézésével és persze drasztikus parafrázisával. Kierkegaard hasonló élményét örökítette meg kortársáról, Adolph Peter Adlerről írott könyvében, amely életében nem jelent meg.

³⁰ Kierkegaard azért adott hálát Istennek, hogy senki nem köszönheti neki az életét.

³¹ A novella a *Leírás* című kötetben jelent meg, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

³² Nádas Péter: *Egy családregény vége*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Legnyilvánvalóbban és meghatározó jelentőséggel az *Emlékiratok könyvében* van jelen Kierkegaard, ami nemcsak filológiai mozzanataiban követhető, hanem – és elsősorban – a regény konstrukciójában, látásmódjában, utalásainak gazdag szövevényében; és persze úgynevezett „tárgyában”. A szerzőség kérdésének kierkegaard-i ihletésén túl – bár itt nem talált kéziratról van szó, hanem talált szerzőről, s annak nyomán a műről, ennyiben nemcsak a *Vagy-vagy*tól tér el Nádas, de az ismert irodalmi toposz alkalmazásainak hagyományától is³³ –, ám az már a dán gondolkodó hatását érzékelteti, hogy a regény többféle identitás kifejezésformájaként többféle hangon szól. Lehetséges, hogy éppen Victor Eremita kompilációjának friss élménye³⁴ kerítette az alkotásfolyamat igencsak érzékeny időpillanatában hatalmába Nádast, aki azonban nemcsak a szerzőség távolságával és a beszédmód megsokszorozásával játszik el, de a szemszögek váltásával tragikus fordulatot is teremt a regényben. Hiszen előbb a kétségbeesés mélyéből emeli ki a mű közreadója és résznarrátora a mindennapi élet világába a szerzőt, és viszi a repülőtér várócsarnokából idős rokonaihoz; majd annak brutális meggyilkolása nyomán megörökli a kéziratot, s vele a kiegészítés és publikálás imperatívuszát. Hogy mindezekkel együtt három párhuzamos történetünk tölti ki a tizenkilenc fejezetet háromféle narrációs logikával, az – Nádas emlékei szerint is³⁵ – kierkegaard-i ihletésre utal, bár a kézirat megtalálójának hangja a regény folyamán mindinkább hasonul a főhőshez, ez pedig valamennyit visszavesz a hangnemek változatosságának varázsából.

A dán gondolkodó ugyanis egész életművét úgy építette fel, hogy eljátszhasson a nézőpontok és beszédmódok váltogatásával, s ezt ellenpontosza vagy megerősítette a beszélő nevek karakterizáló erejével. Johannes de silentio Ábrahám csendjére utalt, Constantin Constantius az ismétlésben érzékelhető állandóságra, a felfelé törekvés hőse volt Johannes Climacus és ellentéte, Anti-Climacus, s a jelentéssel dúsitott nevek rendre további asszociációkat tartalmaztak: Johannes Climacus például a patrisztika idején Lépcsős vagy Lajtorjás Jánosként volt ismert.³⁶ A többi „szerző” más és más módon reprezentálta és közvetítette az utalások és összefüggések nem kevésbé komplex és igencsak rejtett rendszerét, amelynek különleges metanarratívája nemcsak komponáló elve volt a kierkegaard-i életműnek, de valóságos megfejtésének feltétele is. És nem egy pontján mintha hasonló logika mentén tárulna fel a nádasai életmű is.

A regény egyik vonulatában megformált Thomas Thoenissen-történet ugyanis egykor elégetett ifjúkori naplók rekonstrukciójára épül, ami mögött ott sejthető a beszédmódjában és világképében megidézett Thomas Mann. A megsemmisített dokumentum pedig annak elfedésére szolgált, amit közvetlenül és személyesen eltitkolt bár, míg közvetetten és íróként maradandóan megformált az életműben: homoszexuális vonzalmának feltárásában és megélésének különös játékaiban. Amikor a német író valóságos naplói magyarul jelentek, Nádas róla szóló írásában utalt a homoerotikus vonzalomra és annak elfedési stratégiáira Mann szigorúan megtervezett és megformált publikus identitásában, erre épülő

³³ A „talált kézirat” toposza a *Don Quijotétól* az *Iskola a határonig* számos regényben szerepel, Victor Eremita egy megvásárolt szekrényben bukkant A és B papírjaira, ezekből áll a *Vagy-vagy*. Lásd még: Szávai János: *Opus magnum*. In: *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről*. Magvető/JAK, Budapest, 1988. 238.

³⁴ A *Vagy-vagy* magyar fordítása 1978-ban jelent meg a Gondolat Kiadónál, Nádas körülbelül 1972-től dolgozott a regényen.

³⁵ A szerzőnek írott üzenetében utalt erre Nádas.

³⁶ Lépcsős, Létrás vagy Lajtorjás Szent János (görögül: Joannesz Klimakosz) feltehetően 545-től 649-ig élt szír szerzetes, legismertebb műve a *Paradicsom lépcsője* (nevét is innen kapta).

szerepeiben, műveiben és mindebből kultuszt formáló utókorában.³⁷ Csakhogy Nadas elemzése szerint a feszültség túlzottan erős volt Mann valóságos vágyai és ösztönei, illetve a ráosztott és mind erőteljesebb azonosulással eljátszott szerepe között, így életét különös és megbonthatatlan „inkognitóban” élte, és a viselni kényszerült maszk mindinkább arcvonásaira simult, majd átvette azok helyét. Hiszen hogyan is lehetett volna az európai látókörű szellem, a felelős német értelmiségi, a művelt író és odaadó családapa – buzi?

Az inkognitó mint a valóságos alkat és a felvállalt szerep között keletkezett feszültség érzékeltetése persze Mann-nál is követhetett kierkegaard-i mintákat, hiszen a dán bölcselelő az ő számára is meghatározó jelentőségű volt.³⁸ Pályája döntő pillanataiban és művei meghatározó pontjain is megidézte Kierkegaard-t: így például a *Doktor Faustus*ban az alkut kínáló ördög felbukkanásakor Rómában az elbóbiskoló Adrian Leverkühn éppen *Mozart Don Giovanni*ját olvasta Kierkegaard *Vagy-vagy*ából. Hiszen a démonikus modern értelmezése éppúgy, mint a zenében megmutatkozó érzéki zsenialitás kierkegaard-i invenció volt – ráadásul egy komplex és igencsak rétegzett bölceleti univerzumba illesztve.

A példák hosszan sorolhatók, hiszen nemegyszer valamiféle kierkegaard-i allúzió keresztül bukkanak fel a rejtett élet zavarba ejtő mozzanatai is: a *Halál Velencében* főhőse önmaga számára is meglepően gyúl szerelemre egy kamasz fiú iránt, s ennek során dőbben rá a Regine-szerelem egyik legfontosabb konklúziójára, hogy az imádó istenibb az imádottnál. Szerelemfilozófiai és egzisztencialista motívumok a *Varázshegytől* a *Tonio Krögerig* finoman és egyértelműen érzékelhetők; s mintha nemegyszer a homoerotikus mozzanatok megformálását kísérnék kierkegaard-i motívumok. Hiszen nála is elvált a valóságos élet a valóságos szenvedélyek megélésétől, érzéseit neki is el kellett rejtienie mindenféle publikus térben, hogy azután a publikált művek világában „fikcióként” láthassa viszont. Kierkegaard nemcsak valódi vonásait rejtette álarcra mögé, hanem éppenséggel a fonákját, az ellentétét mutatta a külvilágnak, hogy legalább teljessé tegye a szenvedést, ha már úgysem szabadulhat tőle. Az ezt legpontosabban kifejező Regine-történet éppolyan inspiráló volt Nadas számára,³⁹ mint az élethosszig játszott szerep, amely persze remekművekhez vezetett, míg Regine valóságos élete tele volt banalitással.

Kierkegaard rejtőzködésével és Thomas Mann tagadásával szemben Nadas regénye testi-lelki egyértelműséggel formálja meg maradandóan a vágyódást és beteljesedést, legyen homoerotikus vagy homoszexuális, de irányulhat persze a másik nemre is. Az *Emlékiratok könyve*ben pazar pontossággal leírt fényképek vizuálisan gazdag, egyébként enigmatikus metszetei pedig egyszerre szolgálták résztvevői számára a vágy dokumentálását és fokozását, ráirányítva a figyelmet a szerelemre mint a lelkek és szellemek közötti kommunikációra annak testi médiumán keresztül. Hiszen ez aligha szavakkal történik, hanem gesztusokkal, pillantásokkal, viszonyok megformálásával – amelyek verbálisan aligha lennének pontosan kifejezhetőek; míg persze a regény szavakkal jeleníti meg a képeket és a mögöttük rejlő látványt. Mindez azonban nem „csak” szerelem és vágy kérdése, hanem erre épített szenvedélyeké, majd pedig ezekből fakadó bűnöké – egy váratlan fordulattal ugyanis a régimódi eljárással készített fotográfiák egy gyilkossági ügy bizonyítékáivá váltak. A narratívában felbukkanó fragmentumok szerint a Hans Baadernek nevezett inast férfiszeretőjének, Gyllenborgnak a megölésével vádolták, mert hát komoly kockázata van a játékból eredő, mind súlyosabb érzéseket mozgató, három- és négyszögökbe rendeződő, végletes szenvedélynek.

³⁷ Nadas Péter: Thomas Mann naplójáról. In: *Esszék*, Jelenkor, Pécs, 1995. 34.

³⁸ Ennek áttekintését egyebek mellett lásd: Elisabete M. de Sousa és Ingrid Basso: Thomas Mann: Demons and Deamons. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art: The Germanophone World*. Vol. 12. Tome I. Szerk.: Jon Stewart. Farnham and Burlington, Ashgate, 2013. 171–194.

³⁹ Az író üzenete szerint, amit a tanulmány szerzőjének küldött.

A viszonyok feltárása során a kierkegaard-i utalások rendkívüli erővel mutatkoznak meg: ugyanis Kierkegaard egyik legfontosabb, korai könyve – átfogó, voltaképpen egy bölcséleti súlyú recenzió – Thomasine Gyllenbourg regényéről született,⁴⁰ s még a név írásának eltérése is pontosan utal a francia hatásra. Az inas pedig a német misztikus hagyomány klaszszikusának nevét viseli, azét a Baaderét, aki Kierkegaard vallássósága szempontjából volt döntő jelentőségű,⁴¹ hiszen a miszticizmus hagyománya mind a családban, mind a fiatal teológus tájékozódása során meghatározó volt.

A könyvet azonban mégis – minden komor, sőt tragikus tónusa mellett – valamiféle irónia lengi át, ami a szerző fogalmazása szerint akár humornak is nevezhető,⁴² és részben ugyancsak a koppenhágai bölcselő hatását sejteti. Akárcsak az a játékosság, hogy úgy lehet minden hang itt az íróé, hogy azonosulnia egyikkel sem kell.⁴³ Kierkegaard számára az irónia, a nevetés és a humor nemcsak ábrázolása, de gondolkodása szempontjából is döntő jelentőségű volt, már pályája kezdetétől,⁴⁴ majd pedig annak egyik csúcspontján született az a műve, amely egy színpadi farce felidezésére épül, körüljárva a humor, a groteszkum, a nevetés jelenségét. Az *ismétlés*⁴⁵ című mű indítéka azonban az emlékezés, a felidezés jelenségének leírása és analízise: megismételhető-e egy élmény, egy érzés; akár: egy estéről estére ismétlődő színházi előadás? Ennek a filozófiai jelentősége azért döntő, mert a héralkeitoszi „folyam” bennünk lerakódó hordalékát érinti, s míg egyfelől az emlékezés működéskének sajátosságaira kérdez – át lehet-e élni azt ismét, amit emlékeinkben őrzünk –, másfelől az időről szól, hogy haladása akár szellemünk erejével, legalább mi-bennünk megtorpantható-e. Az erre vonatkozó „kísérlet,” amelynek során a főhős újraélné azt, amit egykor átélt, nem másutt, hanem egy színházban történik, ráadásul Berlinben – és aligha véletlen, hogy az *Emlékiratok könyvének* meghatározó szegmense is berlini színházban játszódik, mint az emlékezés és felidezés helyszínén.

Nádasnál azonban nem „csak” színházról van szó, hanem éppenséggel operáról, ami Kierkegaard másik remekművének, a *Vagy-vagynak* jelentős fejezetére utal: Mozart *Don Giovanni*jának empatikus analízisére. Az *Emlékiratok könyvének* hőse Beethoven *Fidelio*ját nézi meg, s ennek ábrázolásában nemcsak a zene „érzéki zsenialitása” érzékelhető, de az elcserélt nemek sajátos feszültsége, ami pedig Kierkegaard fejtegetéseiben Cherubino felémás identitása kapcsán kerül elő (a műben ugyancsak szóba kerülő *Figaró házasságában*). Fidelio nemi identitása azonban rejtve marad, éppen szerelme beteljesülése érdekében, míg ő másféle vágyakozás tárgya lesz: férfiként szeret tehát bele egy másik nő; s éppen ezt szemlélik a zsöllyében egymás mellé kerülő jövendő szerelmesek, felismerve lelki és testi vonzódásukat a másik iránt – a narrátor nem kis zavarára: lévén azonos neműek.

⁴⁰ *Egy irodalmi szemle. Két korszak (En literair Anmeldse. To tidsaldre)* címen írta meg 1846-ban bírálatát Kierkegaard Thomasine Gyllembourg-Ehrensward regényéről (aki a korszak meghatározó szellemi véleményvezérének, Johan Ludvig Heibergnek anyja volt, műveit azonban inkognitóban adta közre). A névírás eltérését Nádas finoman érzékelteti, a francia írásmódra azzal utalva, hogy a svéd férfi franciául beszél.

⁴¹ A regényben Hans Baaderről van szó, a német vallásfilozófus és misztikus gondolkodó azonban Franz von Baader (1765–1841) volt, akitől Kierkegaard könyvtárában több mint két tucat kötetet őrzött (többet, mint Hegeltől). Szerelemfilozófiája is jelentős, nem egy ponton – az „androginea”-koncepcióban például – mutat hasonlóságokat a *Lakoma* már említett egységre törekvésével, amely a Genézis általa adott értelmezése szerint Ádamban megvolt, mielőtt Évát Isten megteremtette volna belőle.

⁴² Nádas Péter beszélgetése Németh Gáborral a budapesti Corvinus Egyetemen 2005. november 17-én, lásd: „Le kell vetközni, fel kell öltözni...” *Jelenkor*, 2006/2. 162–172.

⁴³ Lásd: Nádas Péter: Hazatérés. In: *Játéktér*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 65–82.

⁴⁴ Egyetemi disszertációját az irónia fogalmáról írta. Lásd: Kierkegaard: *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról*. Jelenkor, Pécs, 2014.

⁴⁵ Kierkegaard: *Az ismétlés*. Ictus, h.n., 1993.

Nádas emlékezetfilozófiai érdeklődése annyiban eltér a kierkegaard-i kérdésfeltevésétől, hogy nem a bölcelet és lélektan, hanem az antropológia felől közelít, vagyis a testben és érzékekben őrzött emlékek feltárására és megragadására törekszik, a „testi” memória megismerésére, a korábbi élmények fiziológiai-biológiai lenyomatainak rögzítésére és kitörölhetetlen, mert tudatosulatlan hatásának leírására. Ezt formálja meg az emlékezet elvesztésének és visszanyerésének rekonstrukciójával a regény egyik fejezetében, ahogy az eszméletvesztés múltával érzékelt lassú tisztulás – amelynek eszköze éppúgy a víz, ahogy Hérakleitosz metaforájában is az volt – szinte pontról pontra, emléknymről emléknymora rekonstruálja a folyamatot, ahogy a lassan ébredő tudat fogódzókat keres korábbi élményei visszatükröződéseiben – ismétléseiben – az először csak alaktalan benyomásokkal, majd ébredő érzékek ingerei révén konkrétan is megsejtett világban.⁴⁶

A folyamat helyszíne tehát a test, akár: a „test diplomája”, hiszen az őriz minden érzéki élményt, legyen az gyönyör, fájdalom, érintés, behatolás, láz, kábulat; s ezek emlékeiből tudja azonosítani mindazt, ami vele történik – mintegy antropológiai maieutiká⁴⁷ révén hívja elő a mindenki-ben élő tudást, világra segítve ezzel az eszmélkedésével tájékozódó embert. János evangéliumának felidézése pedig mintha ennek az antropológiai felismerésnek a megszentelését kínálná, mintegy visszajára fordítva a bibliai optikát: nem az egyház virtuális teste nyer itt egyetemes jelentést, hanem a transzcendens magasságba emelt test számára válik szertartásszerűen szakrálissá mindaz, ami érzékei révén történik vele és benne. Mindez pedig nem valamiféle teológiai vagy filozófiai okfejtés eredménye, hanem az ábrázolásmód ténye: a testi mozzanatok pontos megörökítésével, az érzékiség fénybe emelésével, mintegy a közvetlen tapasztalás transzcendenciájával. János szavai szerint az egyház Krisztus teste – Nádas értelmezésében azonban maga a test mint templom kínálja a szentségimádás helyszínét.

*

Nádas prózájának egyik leginkább magával ragadó vonása a rendkívüli gondolati – ezen belül: filozófiai – telítettség, anélkül hogy annak terminológiáját vagy logikáját alkalmazná. Mindennapi helyzetek, különös optikával láttatott banalitások, hirtelen mélységet kapó megállapítások nyitnak utat a megértés másféle – irodalmi művekben nem feltétlenül fellelhető – dimenziói felé. Vagyis radikálisan szakít az okoskodással, a reflexiók és meditációk regényidegen terheivel, hogy megmutassa az élményekben, benyomásokban, tapasztalatokban sejthető gondolati univerzumot, amelyre eddig nem volt szemünk. Egy ponton úgy fogalmazott, hogy lépcsőzetesen haladt a filozófia felé, de ezen az úton a történetek és a költészet kísérte, nem bölceleti művek.⁴⁸

Talán ezért is volt a Nádas Péterről könyvet író Balassa Péter számára kínálkozó az életmű rejtett szerkezetének feltárása során a kierkegaard-i párhuzam, aki hasonló erővel utasította el az okoskodást – legyen az éppenséggel Hegeltől –, mint ahogy Nádas is kerüli ezt az utat. Balassa arról a paradoxonról szólt, ami éppen a hallgatásban, a csendben mutatja meg a maga kettős szerkezetét: az istenit és a démonit.⁴⁹ A csend ugyanis számos Nádas-műnek – közöttük az *Emlékiratok könyvének* – meghatározó kompozíciós elve: elhallgatásaival, metonímiáival, a történetfűkök egymásra reflektálásának kimondatlanságával; és ez a csend válik még erőteljesebbé a *Párhuzamos történetek* titkokkal és rejtett transzparenciákkal teli, ezért még sejtelmesebb univerzumában.

⁴⁶ Lásd „Az emlékezet elvesztése és visszanyerése” című fejezetet az *Emlékiratok könyvének*.

⁴⁷ A szókratészi „bábáskodás” kifejezése.

⁴⁸ Erről bővebben: Nádas Péter: „Ein zu weites Feld.” In: *Talált cetli*. Jelenkor, Pécs, 1992. 179.

⁴⁹ Balassa: i. m., 441–442.

Az isteni csend egyik legpontosabb ábrázolása a *Burok* című írásából rajzolódik ki,⁵⁰ amelyben az ateista nevelésben részesülő, Isten kérdését otthon „elintéztnek” vélő Nádas érzékeli, miként formálódik benne az a meghatározhatatlan tér, amelynek betöltése nemcsak elképzelhető, hanem éppenséggel szükségszerű, amelynek belseje ismeretlen, és túlmutat minden evilágin. Itt már nincs esélye a verbalitásnak – legyen az tételes vallás vagy líraian megszólaltatott, misztikus élmény –, mert ebben a csendben erőteljesebben van jelen a transzcendencia, mint bármiféle kifejezésformában. És ez ismét csak a kierkegaard-i élmény analógiáit sejteti: legfőképpen Ábrahám hallgatását, aki a három napon át tartó csendben halad Morija hegye felé, hogy megölje imádott fiát, Izsákot – s éppen ezzel a csenddel sugallta Kierkegaard a transzcendencia elnémító erejét, a hit kimondhatatlanságát, végső soron: abszurditását.

És nem kevésbé erőteljesen érzékelhető a démon szerepének kirajzolódása az életműben, akár mint az isteni fonákja, akár mint a negativitás demiurgosza. Démonok persze bőségesen jelen vannak a XIX. század végétől az európai szellemtörténetben, de a Kierkegaard által leírt szellemi erő és „inverz” transzcendencia mégis csak őrá jellemző. A „daimón” szókratészi eredetétől, illetve a tételes vallások árnyalatokat nem ismerő, „démonokat” illető értéktéleletétől függetlenül mutatkozik meg és játszik fontos szerepet nem egy művében, folyamatosan tágítva és árnyalva a gondviselés mozgásterét. Nádas fogékonysága mind az *Emlékiratok könyve* ihletésének eredetvidékén sejtethető; később pedig *Az égi és a földi szerelemről* háromszög-történetében mutatja meg hatalmát,⁵¹ míg szinonimái révén jelen van megannyi más írásában. Hiszen aligha független a démonoktól a Kierkegaard által pontosan diagnosztizált és analizált „főbűn”: a melankólia, aminek romantikus megjelenítése Nádas egy kötetének borítójára is került.⁵² Kierkegaard a melankóliát a középkori kánonjog alapján tartotta főbűnnek, ami mind alkati sajátossága, mind apai öröksége volt, no meg nehezen kivívott eredménye hosszú évei megannyi vívódásának. Nádas számára sem remény vagy reménytelenség kérdése volt ez, ahogy nem is lelkiállapoté vagy hangulaté, hanem – szavaival – szinte munka, tevékenység, aktivitás: a szellemé a lélekben és a léleké a szellemben.⁵³ Meghatározásában pedig ez sem más, mint emlékezés⁵⁴ – és így jutottunk vissza a kierkegaard-i dilemmákhoz: a telő idő egykedvűen sodró folyamához, az ismétlés lehetetlenségéhez. De az út már nem a bölcsélet pályáin vezetett, hanem az érzékelés és átélés felé – s ide követheti őt a dán bölcselő, aki írói művekben láthatja viszont filozófiai konklúzióit.

Egyebek mellett – ismét csak döntő szerepben – a szorongást, amit Kierkegaard bölcséletileg ragadott meg és írt le,⁵⁵ ami pedig Nádas prózájában alapvető szerepet játszik, kétségbeesett döntések meghozatala mentén a *Családrégénytől az Emlékiratokon át a Párhuzamos történetekig*, örökül kapva és megújítva az új értelmet nyerő egzisztencialista dilemmákat. Amelyek végül az egzisztencia elmúltával mutatkoznak meg a legteljesebben: amikor az ember kezd kiválni belőle. Nádas halálélményének narratívájában bukkan fel maradandóan a szorongás, de nem az elmúlás mentén, hanem az önuralom szinonimájaként, mert amikor a végső távozás van soron, akkor már a teljesség átélésének olyan intenzitásával van dolga, amilyen csak a vallásos elragadtatásban vagy a szerelmi mámorban élhető meg.⁵⁶ Mert mintha ezek is szinonimákká válhatnának egy sajátos optikából nézve.

⁵⁰ Lásd: *Játéktér*, 5.

⁵¹ Lásd a *Hazatérés* című írását, uo. 29–30., illetve az *Évkönyv* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.) utalásait, 153–184.

⁵² Caspar David Friedrich híres képéről van szó, a *Játéktér* borítóján.

⁵³ „Mélabú.” Uo., 251.

⁵⁴ Uo., 242.

⁵⁵ Kierkegaard: *A szorongás fogalma*. (Szerző: Vigilius Haufniensis) Göncöl Kiadó, Budapest, 1993.

⁵⁶ Nádas Péter: *Saját halál*. Jelenkor, Pécs, 2002. 39.

És itt kapnak újra döntő szerepet a képek, amelyek úgy válnak az írói narratíva részévé, hogy visszakövetelik közvetlenül vizuális identitásukat: ebben a könyvben ugyanis a fényképek is részévé lettek a nádas prózának. Az anginás roham narratívájában ott „olvashatók” a gomboszegi kert hatalmas, gyönyörű körtefájának fotográfiái, ismétlődően és folyamatos változásban, ahogy állandó marad a maga folyamatos átalakulásában. Látható virágba borulva, kopáran, kiszöszülve és őszbe hajolva, s ez lesz döntő szövege a végzetes nap eseményleírásának: az aznapi teendők sorával, a kezdődő rosszulállással, majd a kórházzal, ahol megkezdődött a viadal az életéért. Mert a szenvedésen és a szemlélődésen túl, az orvosok és nővérek olykor éppen köznapi vagy vulgáris dialógusainak előterében a halál felé forduló szellem mégis rögzítette mindazt, ami vele történik, kényszerű passzivitásában és az emlékek hasonlóan kényszerű rohamával. Amelynek a végén ott fénylik fel a születésmélység revelációja, amikor kiszülni készül ebből a világból.

Mert az is látványként rögzült, mégpedig fényben és képben, és a káprázatos prózaszöveget itt szükségszerűen át- és áthasad, mert míg a narratíva mindent túpontosan rögzített, a leglényegesebbet nem lehetett. Azt csak látni lehet. Mégpedig tükör által homályosan, és ez a tükör a hatalmas körtefa. Az otthonát jelentő kertben, a Kierkegaard számára oly fontos „végeesség” tanújaként, de többnyire az ég előterében. Így formálódik meg a távozás élménye egy másik világba, ahol már a rilkei angyalok szárnyasuhogását hallani;⁵⁷ de hát ezt folyamatosan ellenpontozta az egészségügyi személyzet dialógusa, s így lett élettusa a haláltusából, így maradt életben Nádas, és így mondhatta el mindazt, amiről szinte kivétel nélkül hallgatni szoktak.

Mindezek nyomán érthető, hogy a könyv érzékeny olvasója – és kritikusa – számára⁵⁸ Nádas prózája Kierkegaard-t idézte fel: a *Félelem és reszketés* újra elmondott ábrahामी történetét és az *Isméltés* lélektani kísérletét arról, hogy ami megtörtént egyszer a világban, az ismét megtörténhet-e. A párhuzamosság a német recenzens számára nem a kérdésfeltevésben vagy a filozófiai következtetések analógiáiban rejlett, hanem elsősorban a látásmódban, a gondolkodói módszerben, így a mindennapok apró – és paradox módon ezért rendkívül lényeges mozzanatainak – átvilágításában, az éles és kíméletlen tekintetben; amikor úgy tárulnak fel ismert események, dialógusok, összefüggések, mint egyébként soha.

*

Az bizonyos véletlen volt, hogy a fiatal fotográfus pályája elején „Solvejget” fényképezte⁵⁹ – vagyis Peer Gynt szerelmét, akit imádott, elhagyott, és éppen így tartotta meg: emlékében és vágyában; de az Ibsen-utalás azért igen beszédes. Kierkegaard erőteljes és átütő hatását ugyanis az elsők között, és igen jelentős erővel éppen a norvég szerző közvetítette, a dán gondolkodó nem egy dilemmáját ő formálta érzékileg is átütő erejű, konfliktusokkal telített művé – színházzá –, s ezek sikere Európa-szerte megalapozta Kierkegaard későbbi befogadását.⁶⁰ Az pedig már több pusztá koincidenciánál, hogy

⁵⁷ Lásd a *Duinói elégiákat*. (Rilkére Kierkegaard erőteljes hatást gyakorolt, ennek nyomán dánul tanult, műveiben – egyebek mellett a dániai környezetben játszódó *Malte Laurids Brigge feljegyzéseiben* is érzékelhető a bölcseleti ihletése.) Lásd még: Leonardo F. Lisi: Rainer Maria Rilke: Unsatisfied love and the Poetry of Living. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art: The Germanophone World*, 213–236.

⁵⁸ Lásd Thomas Steinfeld recenzióját a *Süddeutsche Zeitung* 2002. december 7-iki számában.

⁵⁹ *Bibliográfia*, 31.

⁶⁰ Ibsen több alkalommal járt Koppenhágában – Kierkegaard életében is –, anyósa ismerte Kierkegaard-t és otthoni beszélgetéseik témája volt a dán bölcselet. Ibsent azért bírálták, hogy voltaképpen Kierkegaard témáit viszi csak színre eredeti gondolatai híján, ő azzal védekezett, hogy igen keveset olvasott Kierkegaard-tól, és még kevesebbet értett belőle. A hatástörténeti irodalom igen

Nádas a Kierkegaard-hatástörténet következő szakaszának egy jelentős alkotóját tudatosan választotta szellemi viszonyítási pontjaként: Karen Blixent, aki ugyancsak remekművekben formált meg sokat mindabból, amit a dán bölcselő korábban sejtett és érzékelt.⁶¹

Svéd újságíró-barátjával, Richard Swartz-cal folytatott dialógusaiban⁶² is szóba került Kierkegaard, s a párbeszéd mögött rejlő érzelmi és emberi közelség megfogalmazhatóvá tett olyan összefüggéseket, amelyek feltárták szellemi tájékozódásának különös „fejlődés-regényét”. Itt Kierkegaard két művére utalt Nádas: a *Vagy-vagy* és a *Félelem és reszketés* magyarul is hozzáférhető kötetekre, de az azóta eltelt évtizedekben minden bizonnyal a további művek is megfordultak íróasztalán és a kerti asztalon, hiszen ezek Magyarországon is napvilágot láttak – nem függetlenül az ő közvetett és fontos közreműködésétől.⁶³ Bár ez ismét „csak” filológia, amihez hozzátartozik, hogy a közvetítés és értelmezés feladatát azok a szerzők is elvégezték, akik a dán gondolkodó erőteljes hatása alatt álltak, és – ettől aligha függetlenül – Nádas számára döntő jelentőségűek voltak. Mann és Rilke mellett döntő jelentőségű volt Franz Kafka, aki egyenesen a tükörbe pillantva látta meg Kierkegaard arcát, mégpedig élete egy igencsak turbulens korszakában – Zürauban, az első világháború éveiben –, s a képen túl a dilemmák és paradoxonok is átszivárogtak műveibe, amelyek Nádasnak is alapélményei voltak.⁶⁴ A sor folytatható – és folytatandó is, megannyi kortársal és klasszikussal.

Ha ugyan folytatásról van szó, és nem visszatérésről, körforgásról, ismétlések telítődő ciklusairól. Az *Emlékiratok könyve* ugyan még János evangéliumából idézett, de a *Párhuzamos történetek* mottója már Parmenidésztől származik, s metafizikai egykedvűséggel utal az indulás és érzézés azonos helyszínére. Egyfelől megidézve az eleata paradoxonokat a mozgás lehetetlenségéről – ami Kierkegaard két említett remekműve, a *Félelem és reszketés*, illetve az *Isméltés* között tárult fel –, s erre bár a dán bölcselő feleletet keresett újabb és újabb nekirugaszkodásaival, de Nádas tapasztalata nyomán létállapotként írta le: oda jutunk, ahonnan indulni akartunk. Minden vigaszunk csak ez a felismerés lehet.

De hát minek vigasz.

jelentős, néhány fontosabb műve: William Banks: Kierkegaard and Ibsen Revisited: The Dialectics of Despair in Brand, *Ibsen Studies*, Volume 4, Issue 2, 2004. Masát András: Kierkegaard és Ibsen. In: *Kierkegaard Budapesten*. Szerk.: Nagy András, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1994. Eivind Tjønneland: Henrik Ibsen: The Conflict Between the Aesthetic and the Ethical. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art*, Sweden and Norway. Vol. 12. Tome III. Szerk.: Jon Stewart, Hampshire – Burlington, Ashgate, 2013. 145–176.

⁶¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum 2009-es Karen Blixen-kiállítását beszélgetés követte Nádas Péterrel. A szellemi hatásról bővebben: Søren Landkildehus: Karen Blixen: Kierkegaard, Isak Dinesen, and the Twisted Images of Divinity and Humanity. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art: Denmark*. Vol. 12. Tome II. Szerk.: Jon Stewart. Farnham and Burlington, Ashgate, 2013.

⁶² Nádas Péter – Richard Swartz: *Párbeszéd*. Jelenkor, 1992.

⁶³ A koppenhágai Kierkegaard Kutatóközpont által gondozott kritikai kiadás magyarországi publikálásának tervezése során Nádas Péter javasolta a tanulmány szerzőjének, rajta keresztül pedig a könyvsorozat főszerkesztőjének, Niels Jørgen Cappelørnnek a Jelenkor Kiadót. 2003-ban pedig elvállalta, hogy egy kutatóhelyet létrehozó alapítvány („Kierkegaard Cabinet”) alapítójaként segít hozzáférhetővé tenni a legfontosabb forrásokat és szakirodalmat az ELTE Bölcsészkarán (az alapítvány néhány éve sajnálatosan megszűnt). A szakkönyvtár és forrásbázis szobájának falát Nádas fotói díszítették, körtefájáról.

⁶⁴ Lásd: Nicolae Irina: Franz Kafka: Reading Kierkegaard. In: *Kierkegaard's Influence on Literature, Criticism and Art: The Germanophone World*, 115–140.

ÍGY ÉLSZ ÉVEK ÓTA

Villányi László: *mindenek előtt*

Egy nagyívű, több mint negyven éve alakuló költészet érkezett újabb jelentős állomásához a szerző tizenhetedik verseskötetével. Ránézésre majdhogynem két kötetnek látszik a gyűjtemény, mintha csak az együtt sem túl vastkos anyag technikai, kiadási, netán anyagi okok miatt került volna egybe, de a második ciklust olvasva hamar kiderül, hogy egyáltalán nem erről van szó, hiszen egészen eredeti, nagyon jól kitalált és kiválóan megvalósított ötlet áll a kötet kétarcúsága mögött. Az első ciklus önsajnáló, önimádó rövid versei éles kontrasztban állnak az épp ezekkel szemben ironikus második ciklussal, mely beszédmódjában, nyelvében és formakultúrájában is egészen más, mint az első. Érdeemes tehát a két ciklus viszonyára fókuszálni az elemzésben is.

Az első, a *nap mint nap* című egy melankolikus, magányos, visszavonultan élő, bölcselkedő költő verseit gyűjti össze, keleties pózokkal és a haikura emlékeztető sűrű, rövid, legfeljebb háromsoros darabokkal. Ezek ötösével csoportosítva adnak ki egy-egy vastagon szedett cím alá rendezett, versnek tűnő szöveget, de a haikuszerű darabok csoportosítása annyira esetlegesnek, szemfényvesztőnek tűnik, annyira nincs az egy nagy cím alá rendezett darabok között kapcsolat (vagy csak nagyritkán van), hogy kár is az ezek közötti összefüggéseket keresni, elég az egyes versmondatokot élvezni és értelmezni. Ezekben egy-egy benyomás, érzés, hangulatkép vagy bölcsesség, nagynak látszó igazság mutatkozik meg, de mindez le van öntve egy elégikus, már-már depresszív alaphangulattal. A kellenél is nagyobb szomorúság oka általában az öregedés: sok szép van a világban, de mintha minden csak lett volna. Szép volt a gyerekkor, szép volt a fiatalság, az első szerelem és a többi, de a versek azt hangsúlyozzák, hogy ami elmúlt, soha többé nem térhet vissza, a jelenben pedig semmi jó nem vár a beszélőre. „Lehetsz-e még otthon a szerelem idejében?” (*megváltozott élete*) – hangzik például a költőinek szánt kérdés, ami persze épp azért nem költői, mert ebben a ciklusban csakis a nemleges válasz képzelhető el: a szerelem ideje ugyanis, mint minden más öröme és szépsége, véglegesen elmúlt, a beszélő csakis ezek emlékében él. Vagyis nosztalgiazik, sopánkodik, visszavágynak, de közben azt is tudatosítja, hogy nincs visszaút. Ami még vár rá az életben, az biztosan nem lesz a korábbiakhoz mérhető. Ha mégis lesz ilyesmi, legfeljebb rájön, hogy korábban nem volt igaza, de abban a pillanatban kijelenti, hogy ezután aztán tényleg nem várható semmi jó. És ez így megy évről évre, talán napról napra. Attitűd kérdése ez, Villányi ezen költői énjénél talán csak Kemény Istváné csinálja ezt jobban, de ő sokkal-sokkal autentikusabban, árnyaltabban.

Egészen teátrálisak, túlzók a magány képei: „A májusi tócsába biciklizel, egy rigó mellé; ő nincs / egyedül, fürödni

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
88 oldal, 2990 Ft

hívja párját” (*fürödni hívja*). Az önsajnálatot színezik az eső és az ős nagyon sokszor előkerülő, klisészerű képei, a vidéki, falusias környezet, ahol biciklizve járja a környéket ez a magányos megfigyelő. A versek afféle feljegyzések, papírfecnik, kenyércédulák, ezeknek a körutaknak a termékei. A figyelmes és érzékeny tekintet elcsodálkozik a pocsolyában fürdőző madár boldogságán, egy kitáruló ablak, egy kopott kőszobor, a virágok, a parkok, a fák, a felhők pillanatnyi szépségén, elméláz ismételten a szépség mulandóságán, felidéz ezekhez kapcsolódó emlékeket, kimondja az azokkal kapcsolatos fájdalomát. Az emlékek közül sem mind szép, van rengeteg nyomasztó, ott van a gyerekkorból cipelt szégyenérzet, a rég a tudat mélyére ásott kellemetlenségek sora, melyek vagy egy-egy a séta közben látott képből asszociálva, vagy az ebben a kötetrészen szintén nagyon hangsúlyos álmokban törnek elő. Kiemeli: igyekeznek a teljességükben megélni a semmiségeket. Ha a nagy eseményeken már túl van, ha már semmi megrázó vagy megdöbbentő nem történhet, akkor legalább a hétköznapi apróságokban keressen kapaszkodót.

Ilyen lehet egy nyíló virág, egy távoli harangszó, és ilyen lehet a fiatal lányok kivillanó térdhajlata, dereka is. Ezt az egyébként nyugodt, higgadt, szemlélődő, ráérős, magát a karikatúraszerűségig komolyan vevő lírai hőst egyedül a női test látványa tudja kimozdítani a nyugalmából: „A délután ajándéka: az előttem bicikliző lány meztelen dereka” (*ujjaidról álmodott*). A leskelődve, illetlenül meglátott testrésztől olyan lelkesen és odaadóan beszél, hogy az olvasó jön tőle zavarba. Az efféle, a női testet tárgyiasító, a nőt csak a testi adottságai miatt értékelő, szexuális célpontnak tekintő, nyálcsorgató beszédmód talán a nyolcvanas évekből maradhatott ebben a költészetben, de a ma született versekben ez több mint zavaró. Az a furcsa, hogy a visszafogott, szerény, a kötött pulóverében a hátsó sorban ülő, csendes figura milyen gyorsan és milyen természetesen veszti el a szemérmességét, milyen könnyen kerül át a persze passzív, inkább csak leskelődő, mégis macsó szerepbe, ha egy kiszolgáltatott nő vagy inkább fiatal lány egy-egy intimebb testtájékát pilantja meg, főleg akkor, ha a nő ezt nem tudja, mert háttal áll: „Persze, pipacs, gomolyfelhők; azért a legszebb látvány / mégiscsak a nők térdhajlata” (*veri álmodat*). A két verscím pedig csak még hozzátesz ezek erotikus tartalmához – *ujjaidról álmodott, veri álmodat*. A máskor lassan, tűnődve közlekedő, a virágokért és a kismadarakért rajongó, a kötet második felében kellő iróniával helyre tett beszélő ezen a területen kicsit eltévedt, és azt még a másik éneje, a másik ciklusban megszólaló beszélő sem jelezte.

Jellemző erre a ciklusra a klisék és a pózok mellett a modorosság is. Már a kisbetűs címek is ide tartoznak az én ízlésem szerint, de például a kötet címe ezen túlmenően is ilyen. Ott modorosságon a rossz szójátékot értem, kezdve ott, hogy hogyan írjuk helyesen: *mindenek előtt* vagy *mindenekelőtt*? A szándékolt játék azon alapul, hogy mindkettő helyes, de persze mást és mást jelent. A sokkal gyakrabban használt forma az egybeírt alak, ami 'elsősorban' jelentésű, a különírt, névutós pedig a 'legfontosabb', 'minden mást megelőző' jelentésben fordul elő, nagy ritkán, elsősorban kifejezésekben és versekben, merthogy a *mindenek* szó, így önállóan, kikopott a nyelvből. Használata archaizáló vagy költőieskedő, „A haza mindenek előtt” Kölcseytől kölcsönzött, de épp a *minden* helyett megjelenő *mindenekkel* patetikusabbá tett szlogenben, vagy Pilinszkynél, az *Apokrif* réges-régi bibliafordításokat imitáló kezdősorának, a „Mert elhagyatnak akkor mindenek” idézésekor találkozhatunk vele. Ez utóbbi példában a kérdéses szó akár még Istent is jelentheti – ha Villányi ezt a jelentést használja, akkor az 'előtt' helyhatározónak is érthető, és az 'Isten előtt állva' értelmezést is lehetővé teszi. Ám számomra ez túl sok a jóból, túl sok ki- és összekacsintást kíván, és inkább tűnik elkendőzésnek és fontoskodásnak, mint átgondolt költői szándéknak. Sajnos ez a kötet egészének a címe, pedig a félresikerült retorikai gesztus inkább az első részhez kapcsolódik.

Merthogy a második rész verseiben egészen másféle nyelvvél és nézőponttal, költői magatartással találkozhatunk. Itt épp az első ciklus pózait látjuk ironikusan kifigurázva,

a pátoszt lerántva a földre, a világfájdalmat és az elmúlás drámáját pedig felülírva a fejfájással és a bevásárlás problémájával. Esti Kornél-féle személyiségkettőzéssel van dolgunk, csak fordított előjellel: Estit csodálja, irigyliz az íróként megszólaló alteregó, Villányi „felsőbb énjét” viszont inkább kicsúfolja a kötet második ciklusában megszólaló szerzői én. Esti megvalósítja a mások által csak vágyott szabadságot, kalandokat, túllép a frusztráló határokon és társadalmi kontrollon, míg a „felsőbb” Villányi inkább csak görcsöl, szorong, folyamatosan a halálra és a magányra gondol, belefut a saját okoskodásába, tehát inkább riasztó figura. Egy „költőien lakozó” vagy inkább lakozni kívánó, önmagára kiválasztottként tekintő figura, aki azt képzei, hogy az írás valahonnan kintről jön, adomány, ajándék, a költő ennek megfelelően médium, akin mintegy átfolyik az üzenet, akiben formát kap egy gondolat: „Önteltség azt hinni, hogy rajtad áll” (*álomból van*). Ezzel szemben a második ciklus „földi énje” azt írja, „az élet mégiscsak fontosabb, mint az irodalom”, és ezt épp a *Kuka* című versben, amely egy szöveg elvesztéséről beszél, és arról, hogy ezért egyáltalán nem kár. Lehüti, kineveti, vitatkozik vele, ironizál, és ez igazán szimpatikus alakká teszi. Máshol hasonlóan: „Hiába tiltakoztam, minden áron versébe akarta írni / Makrai Laci nevét” (*Makrai Laci*), „Ha lett volna füle az önostor csattogására” (*Önostor*), „átesve a ló túloldalára, szemérmetlen chimérákkal / leplezi le szemérmességemet” (*Néma*), „helyette élek” (*Élek*).

Hogy csak egy különösen érzékletes példát hozzak a kétféle magatartás különbségének illusztrálására: a kötet első részében sok-sok rajongásig fokozott leírás található a kertben megjelenő madarokról és növényekről, virágokról. Már a növény- és madárnevek leírása is költészet számára, nyilvánvalóan szépnek, felemelőnek érzi ezeket a neveket, gyakran sorolja is őket. De gondolom, nem én vagyok az egyetlen, akinek ezek szinte semmit sem mondanak, nem látom a név alapján a növényt vagy a madarat, még ha az elnevezések valóban költői erejűek is. Felsorolni is nehéz lenne, miféle fajok bukkannak elő a versekben, de a tamariskafa, az alpesi hanga, az ezüstös pampafű, a csillagjácmin, az illatos gólyaorr, az erdei pajzsika, a ligetszépe, az ikravirág és a havasi fátyolvirág a neve alapján biztosan szép, ha egyáltalán létezik, és nem csak a Villányi-féle költői fantázia terméke. De nagyon meg lennék lepve, ha ezek nem léteznének, mert bár ebben a költészetben sok az álomkép és még több az emlékkép, a látvány mindig nagyon valóságos. Hiszen alapjaiban realista költészet ez, épp annyira, amennyire mondjuk az efféle versekben meg is idéződő Oravecz Imre újabb versei azok: a szajlai házból és a Duna-parti, Győr-környéki házból látszó madarak, a kenderikék, rigók, fakopáncsok, poszáták, tengelicék ugyanolyan tisztelettel és szeretettel vonódnak be a szöveg terébe. „Valósággal ujjong, amikor rábukkan, hogy létezik égőszerem nevű virág”, lelkesedik, majd ugyanott folytatja: „nincs kétsége: márciusban / majd elülteti magvait, májusban hadd viruljanak piros / szirmai” (*málnaszemek várnak*).

Ehhez képest a kötet második részében a leoltás, a valóság, a költői nagyotmondás, a nárcizmus és a pózolás leleplezése egy szellemesen önironikus sorral, a megint csak beszedés című *Égőben*: „Nyoma sincs az égőszeremnek, néz rám / szemrehányóan, dohog, bizonyára rosszul / ültettem el a magvakat, kevés vagy sok föld / került rájuk, túlságosan ritkán öntöztem őket”. Szórakoztatónak találok ezt a költői játékot, Petri György *Sándorhoz* című versét idézi fel, a nagy hevületet és az azt lehűtő ironikus gesztust: „»Sors, nyiss nekem tért.« / Majd nyit.” De ami Petrinél két sor, az Villányinál egy egész kötetnyi szöveg, tele efféle játékkal, feleseléssel. Az első rész beszélője képes a „hitvesem” szót használni a társ emlegetésekor (*kertünk felől*), ami önmagában is parodisztikus, a második ciklus *Nők* című verse viszont a nagy ő, az égben köttetett házasságok és az örök szerelem romantikus mítosza helyett a valóságról beszél, „hatvankilenc nő töredékes történetével, telefonhívások, levelek, találkozások homályos részleteivel” operál. Feltűnő az első részben a sok ismétlés, biciklizések, pályaudvarok, de még a nem túl eredeti ötletek ismétlése

is, például amikor az énekesmadarakat zenészeknek, a madarak csoportját zenekarnak láttatja – „A júliusi délutánban egy vörösbecy egészíti ki Vivaldi nyarát” (*mezítláb futott*), „Hangolnak a nádas vonásai” (*kerülőket tesz*) –, de erre is reflektál a második ciklus egyik verse: „figyelmeztetem, ne írja le századszor is, / lány, vonat, bicikli” (*Szavak*).

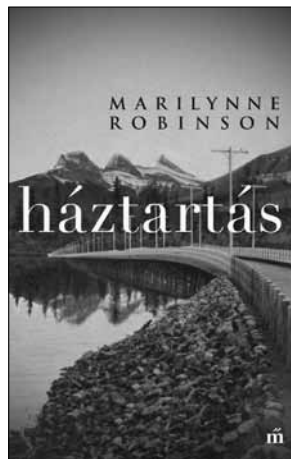
Ha van Esti Kornél-os íze ennek a kötetstruktúrának, az az azonosulás vágyában is tetten érhető. Merthogy mégsem teljesen egyértelmű ez az ironikus viszony, mintha a második rész beszélőjének mégis lenne némi nosztalgiája az elmúlt kor költészetére, a korábbi évtizedek Villányi-költészetére iránt, és mintha arra futna ki a kötet, hogy az „én” hiába próbálja megváltoztatni, meggyőzni saját magát a pátosz visszafogásáról, elengedéséről, az önirónia jogos igényéről, az nem teljesen sikerül. Ebben a játékban még az is benne van, hogy az „én” mindig is próbálta visszafogni önmagát, és a mostani önirónia inkább ennek a belső harcnak a története, a múltja, nem pedig a jelene. Merthogy az utolsó vers épp a beletörődésé, a belátásé, a feladásé: „elnézem neki, / nem győzködöm, hiába is ágálnék, lassacskán / be kell látnom: a végén még egylényegűvé leszünk” (*Egylényegű*). Ócska befejezése egy kritikának, hogy ezek után izgatottan várhatjuk a következő kötetet, de ezúttal, kivételesen, mégis legyünk elnézők ez ügyben: várjuk a következőt, drukkolunk az öniróniának.

THOMKA BEÁTA

„VAN EMLÉKEZET ÉS LELKI KÖZÖSSÉG”

Marilynne Robinson: Háztartás

Marilynne Robinson regényírói opusa teljessé vált, minthogy az idén első regénye, a *Háztartás* (*Housekeeping*, 1980) is megjelent. A mű a *Gilead*-trilógia (2004–2014) előtt keletkezett, ami magyarul 2012–2019 között jelent meg. Időközben esszéit, tanulmányait is megismerhettük Pásztor Péter fordításában (*A gondolkodás szabadsága. Kálvinista tünődések, valamint Szellemtelenség. Abensőségesség száműzése az én modern mítoszából*). A trilógia a napokban egészül ki a *Jack* című résszel. Így a két közép-nyugat-amerikai lelkészcsalád, a Boughton és az Ames családok, szülők, gyermekek és viszonyaik története tetralógiává bővül. A szeptemberben várható új kötetből a *The New Yorker* egyik júliusi száma már közölt egy *Jack and Della* című részletet. Az író eredeti ciklusszerkesztést követ: felvonultatja alakjait, majd a későbbi könyvekre bízta egy-egy szereplője jellemének, sorsának, előtörténetének árnyalását. Az *Itthon* (*Home*) című má-

Fordította Szabadkai Bernadette
Magvető Kiadó
Budapest, 2020
244 oldal, 4449 Ft

sodik kötetben a felnőtt Jacket ismerjük meg jobban, Delláról pedig eddig csak általa volt vázlatos tudásunk. A cím és a publikált részlet alapján úgy tűnik, hogy az új mű középpontjában a kettejük viszonya áll. Lila is szereplője a korábbi részeknek, lényét mégis a ciklus harmadik, *Lila* című kötetében feltárt múltja állítja drámai összefüggésekbe. A *Gilead* trilógia harmadik személyű elbeszélés, a nézőpont pedig az előtérben álló szereplő látószögéhez áll közel.

Robinson kezdettől fogva elgondolkodtató, elmélyült, trendektől, divatoktól független prózát művel. Címadásával és a szüzsék helyszíneivel is az otthonnak, családnak, háznak tulajdonított jelentőségre utal. A patriarchális életrend e jelképes középpontja nem feltétlenül elérhető és megtapasztalható minden alakja számára. Vannak, akik számára sosem adatik meg, azok pedig, akik beleszülettek a családi örökségbe, nem feltétlenül biztonságként élik meg azt. Lila sem, akit az otthon későn megtapasztalható lehetősége sem tud megszabadítani a számkivetettség terhétől. E kettősség már igen korán, a *Háztartás* személyes elbeszélésében is felmerült. Első személyű grammatikája valami különös lebegésben van, mintha visszafogott, tárgyias beszédmódja mégis külső nézőpontot követne. A regény felütése komplex bevezetés, az első mondat több nemzedék idejének foglalata: „A nevem Ruth. Engem és húgomat, Lucille-t nagyanyánk, Mrs. Sylvia Foster nevelt, amikor ő meghalt, akkor a sógornói, Miss Lily és Nona Foster, amikor ők megfutamodtak, akkor a lánya, Mrs. Sylvia Fischer. Felmenőink mindezen nemzedékével ugyanabban a házban laktunk”, amit a következő mondatban már „valószerűtlen helynek” nevez.

Ruth beszél tehát a két nővér nevében, húgát is képviseli, amíg az felnövekedve nem függetlenedik és önállósul. Lucille gyakorlatias, reális, megtagadja nővérét és nevelőjüket, a kószálásra hajlamos, furcsa viselkedésű Sylvie-t, megszakít velük minden kapcsolatot, a szólam ettől fogva csak Ruthé. A két árva lány sokáig támaszai, kiegészítői egymásnak, mintha a sok nehézségben egyik lennének, Sylvie pedig eleinte az elveszített anyjukat, Helent idézi bennük. A két asszony egyazon, örökölt lelki zavar áldozatának tűnik: az anya öngyilkos lesz, Sylvie pedig irreális, a közösségi életben botladozó, szerencsétlen, meleg lelkű személy. Nevelésre, a háztartás vezetésére végképp alkalmatlan, konzervdobozokat, papírzacsokot halmoz szobányi méretekben, a regénycím tehát a többi műtől eltérően ironikus. Fingbone-i környezetük észleli a furcsaságokat, a lányok az iskolából is kimaradónak, aminek következtében várható a gyámhatóság közbelépése. Ruth jellemzése pontos: „Úgy éreztem, hogy ami elpusztult, annak nem kell feltétlenül elvesznie. Sylvie házában, nagyanyám házában annyi mindent a kezembe tudtam venni, amire emlékeztem – egy porceláncsészét, vagy egy almát, amit levert a szél, savanyú volt, és a hideg a föld mélyével való rokonsága miatt, és csak nyomokban érződött rajta a virágzás illata. Tudtam, hogy Sylvie is érzi az elpusztult dolgok életét.” Lucille saját útját járja, Ruth és Sylvie azonban maradnak a házban, s egy ideig élnek a maguk különös életvitele szerint.

A regényben nincs végigmondott, következetes motiváció, és nem minden cselekedetet indokol a józan logika. A lélektani árnyalás eszközei különböznek az érzelmeket, lelki állapotokat, furcsa megnyilvánulásokat elemző narrációtól. Nem is önanalizáló tudattörténet-elbeszélést olvasunk, hisz a beszédet fojtottság, visszafogottság, tényszerű hangnem uralja. Ez ellensúlyként működik a drámák, veszteségek sorozatát átélt felnőtt és fiatal szereplők történetében. Igen erős hatása a puritán, tárgyyszerű nyelvi szerkesztés, és nem tűnik véletlennek, hogy a *Housekeeping*-ért Robinson éppen Hemingway-díjban részesült. A lebegés megfelelő fogalom annak érzékeltetésére is, ami elmosza a ténylegesen megtörtént és a képzelt, a bekövetkezett és a gondolt, a sejtett és az eseményszerű, az álomban, emlékezetben vagy a realitásban lejátszódott közötti határt. Nem ez a kizárólagos megszólalásmód, ám bizonyosan a leghatásosabb hangnem és stílusréteg. Annak a sejtelmes-ségnek ad formát, ami a kislányok, nővé váló árvák világát, emlékezését, érzékelés- és

tapasztalásmódját meghatározza. „Mindig nehezen tettem különbséget gondolkodás és álmodozás között. Tudom, hogy teljesen más lenne az életem, ha azt mondhattam volna: ezt az érzékeimmel tapasztaltam, ezt meg csak képzeltem. Most megpróbálok elmondani a teljes igazságot.” Ruth kijelentése azután hangzik el, amikor nevelőjével a gyámság alá helyezéstől menekülve próbálják felgyújtani maguk mögött a családi házat. Hét év telik el kettejük csavargásával. „Csavargók vagyunk.” „Ezek tények. De a tények nem magyaráznak semmit.” Ennél meghatározóbb, hogy „van emlékezet és lelki közösség, amely teljesen emberi és profán. Mert családokat nem lehet széttörni”. A házból elmenekült Ruth minden veszteségét magával hordozza. A vonatbalesetben a tóba fulladt nagypapa, a hídról magát a tóba vető anyja, a normák szerint élő, hozzá hűtlenné váló húga emlékét: „a nagypám vonatának roncsa élénkebben él bennem, mintha láttam volna (...), másodszer pedig ez az arctalan forma előttem éppúgy lehetne Helen, mint Sylvie.”

Robinsont egyik kritikusa a Közép-Nyugat moralistájának nevezi, s ez azt a különleges fogékonyságát emeli ki, amit a mindenkori emberi kérdések lélektani, antropológiai és protestáns etikai vonatkozásai iránt tanúsít. Nagy műveltség, tudás és felelősségérzet sugárzik abból, ahogyan történeteit és alakjait felépíti, mozgatja, ahogyan viszonyaikat és hányattatásaikat megjeleníti. Teológiai felkészültsége és protestáns meggyőződése nem idegen szólamként terheli történetmondását. Már abban a szakaszban meghatározó jelentőségű, amikor regényeinek alaphelyzeteit kijelöli, és a történetek belső konfliktusait, feloldhatatlan drámaiságát megsejti. Különleges összpontosítás vezérli mindabban, amit kiemel, és abban is, amit elhagy elbeszéléseiben. Mély töréspontokra figyel, amelyek a konkrét történelmi időszak és régió szereplőinek sorsát befolyásolják. Narrációját nem terheli évszámokkal, adatokkal, történeteit ettől függetlenül is szituálhatók. Jól ismeri a fikcióban bejárt vidéket, s ennél is jelentősebb pontos erkölcsi érzéke, amit az átfogó kategóriákkal érintett problémák iránt tanúsít (egyenlőtlenség, társadalmi igazságtalanság, faji megkülönböztetés, a peremre kényszerülők, a másmylenek, a rendhagyó viselkedésük iránti ellenérzés). Rendkívüli fogékonysággal viszonyul a konkrét emberi sorsokhoz, alakjaihoz. Nem példázatokot ír, hanem a történetmondással, fikcióteremtéssel, költői kifinomultsággal értelmezi az egyének és a kapcsolatok drámáját. Robinson prózája a közösségi elvárások teljesíthetlenségét úgy mutatja meg egyéni kudarcként és vállalásként, hogy a fikcióban az ítélet és elutasítás helyett a megértő, elfogadó figyelem, tolerancia és együttérzés érvényesül. E minőség tekintetében aligha tudnánk hozzá mérhető kortárs elbeszélőt említeni.

KULTURÁLIS NESZEK, MŰVÉSZI ÁRNYALATOK

Csehy Zoltán: *Grüezi! Fél év Svájc*

„Grüezi. Egy ország a hiány és a túltengés arányaival határozható meg a legjobban: hogy miből van sok, és mi az, amiből alig van egyáltalán.” Csehy Zoltán könyvének legelső mondata és rákövetkező szövegtrillája mindjárt Jean Baudrillard analitikusan szenvedélyes Amerika-könyvét juttatta eszembe. Ott egy francia *gourmand* beszél az értelmezés távolságtartó szenvedélyével, továbbá hipertrofikus nyelvi alakzatok halmozásával a kontinensnyi méretű kulturális szimulakrumról. Itt egy mérsékelt multikulturális tájékon, Szlovákiában élő szerző „*Kunstreisen*”-jét olvashatjuk a féktelenül multikulturális Svájcra, nem kisebb nyelvi szenvedéllyel megírva. Ami nem csoda egy költő, műfordító és irodalomtörténész esetében, aki ráadásul éppen zugi ösztöndíjas tartózkodása alatt fordítja Ovidius *Átváltozásait*. Így például a *Görögül olvasni Svájcot* című nyitófejezet poétikusan lelkes halmozásalakzataiban a „Walkürök sziklaszaggató kilovaglásának nyertése” nem nyomja el „Paul Klee ecetszörének sertepertelését”.

Érdekes párhuzam, hogy a volt zugi ösztöndíjas Krasznahorkai László a szintén zugi ösztöndíjas Láng Zsolt *Bolyai* című regényének mellékszereplőjeként éppen arról panaszkodik, hogy azért nem tudott éjjel nyugodtan aludni, mert „ha az ember érzékeny, ha érzékeny a füle, akkor egész éjjel hallja, ahogyan a svájciak a pénzt számolják”. És noha a néhány éve „(poszt)modern operakalauzt” megjelentető Csehyről nem lehetne azt mondani, hogy ne volna elég „érzékeny a füle”, hogy ne hallaná a legapróbb motozásokat, ám ő inkább kulturális neszekre és zörejekre figyel, továbbá művészi árnyalatokra és alakzatokra összpontosít – akár a koncerttermeket vagy a képtárakat, akár az antikváriumokat vagy a bolhapiacokat, akár a városok utcáit vagy temetőit, akár a környező hegyeket vagy vízpartokat járja. És tényleg nem csodálkozhatunk a hátszöveget jegyző és egyúttal a főszövegben szereplőként felbukkanó (bár ez utóbbi elvileg kizárná az előbbi) Ilma Rakusa által hangsúlyozott „euforikus kíváncsiságon” – ha egyszer itt tényleg lépten-nyomon érezteti magát a nem túl nagy méretű ország kulturális sűrűsége, például Zürichben: „Zürich. Lenin a Spiegelgasse 14-ben, a Cabaret Voltaire közelében lakott, egy cipésmesternél, akit Titus Kammerernek hívtak. Kétháznyira attól a szobától, ahol Georg Büchner a *Woyzecket* írta, és ahol 23 évesen halt meg tüfuszban. Háromháznyira Johann Caspar Lavater fiziognómus, karakterológus szülőházától, akinek rettenetes árnya a huszadik századi fajbiológiáig vetül.” A városi kószálás tágas szenvedélye azután a múzeumokban

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
248 oldal, 3300 Ft

összpontosul. És legyen szó a modern művészet klasszikusairól vagy a kortárs művészeti világ gyanús tüneményeiről: Csehy fáradhatatlanul lelkes (de hát ezt a lelkeséget már a könyvcím üdvözlési formulája – *Griuezi!* – is elővételezi). Odasiet, mohó szemével, kihegyezett érzékszerveivel mindent felfal, majd utóbb halmozásalakzatok formájában, sietősen kiöklendezi. Valaki találóan „múzeumszédelgőnek” nevezi őt: „Mindegyikbe belépsz, örök hűséget ígérsz, aztán lelépsz.”

És noha a „múzeumszédelgő” a legtöbb esetben féktelenül élvezi mindazt, valósággal jubilál mindazon, amit lát, esetenként rádöbben arra is, hogy a művészet világának mesterséges(en hevített) örömei zsákutcákba vagy legalábbis érdektelen mellékutakra is vihetnek: „Jiří Kolář *Postkarten an einem Freund aus Liechtenstein* című »képe« pontosan az, ami a címe, négy giccses képeslap berámázva. Nettó időpocsékolás ezt nézni, az utcán jobbkat látni, az elrendezés is tudatosan gusztustalan.” És noha engem nem mindig győzött meg a művészethabzsoló Csehy éppen aktuális ujjongása tárgyáról, annak érzékiszellemi minőségéről (van, aminek becsületes internethasználóként utánajártam, van, aminek lusta olvasói göggel nem), ujjongásának hőfoka, az ujjongás szenvedélye mint lelki-, sőt létállapot mégis elismeréssel tölt el. Meg egyébként is, a kortárs képzőművészet (ontológiai értelemben) képes vizuális tulajdonságai úgyszólván átvaltoznak a róluk szóló halmozásalakzatok nyelvi minőségévé. Nem magukat a képeket látjuk, hanem a képek nézőjének analitikusan fegyelmezett lelkesedését halljuk. És ez a fáradhatatlan érzéki, sőt alkati lelkesedés viszi őt ki a múzeumból az utcára, például a zürichi Pride-felvonulásra, amelynek kapcsán „közép-európai kisebbségként” töpreng a nyelvi, kulturális, szexuális és sok egyéb „idegenséggel” szembesülő „tolerancia” természetéről, és jut el a belátáshoz: „a skálával és nem a típusal kell szembesülni”. Még akkor sem, ha a „skálán” található dolgok inkább bizonyulnak fásztó „típusnak”, semmint felvillanyozó egyediségeknek. Csehy „toleranciája” elsősorban a kíváncsiságában és a felajzottságában mutatkozik: ahogyan a „típusba” rendezhető kortárs műalkotásokat a művészeti „skála” szivárványos összefüggésében látja, magyarázza. Vagy ahogyan – még szélesebbre feszítve a „skálát” – a művészettel kokettáló pornográfia mechanikus mutatványairól elmélkedik műfordító-ösztöndíjasként a zugi kolostor falai között.

A „skála” minden színárnyalata iránti kíváncsisága és elfogultsága azonban nem béklyozza elemző-kritikai képességét és igényét. Vegyük akár ezt az aforisztikus kijelentést (egy közelmúltbeli történet dicstelen hősének periratában szereplő, „méretes, ágaskodó, eres faszt ábrázoló” képeslap szóba hozatala után, annak közvetlen szövegszomszédságában): „A reformáció genfi emlékműve ugyanolyan híres, tételes, fantáziátlan, hosszú és didaktikus, mint Illyés verse.” Vagy nézzük az egymás mellé rendelt klasszikus modern nagyságok sarkos összehasonlítását: „A Giacometti–Bacon elképesztő, katartikus baseli hangulata után itt [Wintherturban] alig pislákol valami. Nem igazán illenek egybe, Giacometti egyszerűen lesöpri Hodlert.” A lajstromozás közben azért értékítéleteket is megfogalmazó Csehy kulturális kalandozásainak, heves vagy hűvös múzeumi és koncerttermi örömeinek forrásvidékét tárják fel fordítói vagy olvasói mivoltára vonatkozó, ars poetica élességű önleírásai: „Azért fordítok, mert nem merem kimondani, amit mások kimondtak, vagy azért, mert mások jobban kimondták azt, amit folyamatosan ki akarok mondani?” André Aciman *Szólíts a neveden* című regénye („a szellős Guadagnino-film zsúfoltabb irodalmi bázisa”) kapcsán pedig: „Tényleg csak azok olvasnak, akik valamit rejtegetnek még önmaguk előtt is?”

Csehy ebben a könyvében olyan íróként mutatja magát, aki ezúttal saját olvasói, művészfogyasztói, művészet- és kultúraértelmezői énjét állítja előtérbe. Nem rejteget, csak mutat. Azon belül többnyire feltár (jelentéseket), ritkábban leleplez (ürességeket). És hogy ezzel vajon mit leplez valójában, azt minden bizonnyal más könyvből tudhatjuk meg – ha hajlandó az orrunkra kötni.

„BARÁTI ÖLELÉSSSEL”

Fehér Zoltán József: *Dedikált könyvek Takáts Gyula könyvtárában*

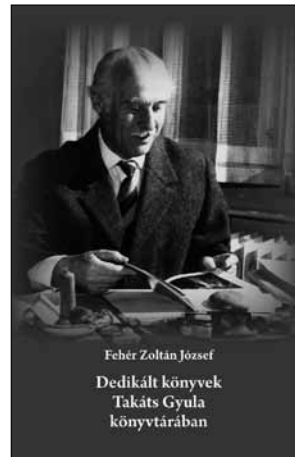
Szerencsés az az író, költő, akinek családja, értő környezete, elkötelezett kutatója gondoskodik arról, hogy nevét, életművét ne lepje be idő előtt a feledés futó pora. Értékeink veszendők, hihetetlenül gyorsan forog az elmúlás malma. El kell gondolkodnunk azon, hogy a változó olvasási szokások, a tömeges kitántorgás, a felgyorsult kulturális átrendeződés időszakában mi lesz a sorsuk azoknak a műveknek, amelyek szerencsésebb korszakokban méltóbb és számosabb befogadóra leltek.

Olykor az örökösöknek is aránytalan küzdelmükbe kerül, hogy a hátrahagyott kéziratok, dokumentumok, töredékek ne kallódjanak el. A huzatos magyar történelem szinte lehetlenné tette, hogy jelentős írónk, költőink könyvtárai érintetlenül fennmaradjanak. A háborúk pusztításai után nemegyszer a hozzá nem értés, a kicsinyesség, a gondatlanság akadályozta megőrzésüket, alapos feltárásukat. Alig akad olyan klasszikus szerzőnk, akinek könyvtáráról, a neki ajánlott kötetekről pontos képünk lehetne.

Takáts Gyula, a *Nyugat* harmadik nemzedékének költője módszeresen gyűjtötte, megbecsülte a neki szóló dedikált műveket. Hagyatéka nem szóródott szét. Életében és a halála óta eltelt évek alatt számos kiadvány, dokumentumközlés tárta fel sokoldalú munkásságának összefüggéseit. Az *Alföldben*, a *Jelenkorban*, az *Életünkben*, a *Somogyban*, a *Helyét kereső nemzedék* című kötetben kiterjedt levelezésének fontos darabjai jelentek meg. Pécssett a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány kiadta Martyn Ferencnek hozzá írott üzeneteit (*Levelek Takáts Gyulának*; sajtó alá rendezte: Tüskés Tibor, 1999). Szintén az Alapítvány jóvoltából olvasható a *Fodor András és Takáts Gyula levelezése* (sajtó alá rendezte: Pintér László, 2007), illetve a *Csorba Győző és Takáts Gyula levelezése* (sajtó alá rendezte: Pintér László, 2008) című kötet. (Persze mindez csak ízelítő; reménykedhetünk a méltó folytatásban.) Nyomatott formában és digitálisan is elérhető a költő életrajza és könyveinek adattára. Előbbi Bengi Lászlónak és a Digitális Irodalmi Akadémiának, utóbbi Magyar Józsefnének és Köpflerné Szeles Juditnak, továbbá a kaposvári Megyei és Városi Könyvtárnak köszönhető.

A hagyatékában fennmaradt dedikált köteteket Fehér Zoltán József dolgozta fel. Az eredményt igényesen rendezte sajtó alá. A könyv bevezetőjében a költőnek szóló ajánlások általános jellemzőit foglalta össze. Két fontos dolog azonnal kiderül ebből a szűk tíz oldalból: Takáts Gyula munkásságának, kapcsolatainak, kéziratainak alapos ismerete, illetve a dedikációk típusainak gondos, közérthető, nem hivalkodó áttekintése. A viszonylag új terület bemutatása során saját megfigyelésein, tapasztalatain kívül elsősorban Lengyel András és Bíró-Balogh Tamás kutatásaira, megállapításaira támaszkodott. Az összeállítás bőséges és pontos jegyzetei lényeges pontokon segítik az olvasó tájékozódását. Számos távolabbi összefüggésre hívják fel a figyelmet.

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2020
248 oldal, 2700 Ft

Fehér Zoltán József
Dedikált könyvek
Takáts Gyula
könyvtárában

A dedikált kötetek sok minderről árulkodnak. Kiegészíthetik tudásunkat; árnyalhatják ismeretünket az ajándékozók és a megajándékozottak kapcsolati hálójáról. Egy-egy esetben dokumentálhatják a barátság (más esetben a szerelem) kezdetét, a találkozások helyszínét, idejét. Árulkodó életrajzi mozzanatokra is fényt vethetnek. Szerencsés esetben a formális, közhelyes bejegyzések mellett érdekes szójátékoknak, vallomásoknak, alkalmi verseknek is beavatottjai lehetünk. A dedikációk egy része – alkalmi voltuk, rövid üzenetük alapján – a levelekkel rokonítható.

Fehér Zoltán József betűhíven, a tördelést is érzékeltetve közölte a körülbelül 1300 ajánlást és alkalmi ajándékozási bejegyzést. A több mint 400 szerzőtől származó sorokat időrendbe szerkesztette. A legkorábban előforduló adat után ugyanattól a költőtől, írótól, műfordítótól, helytörténésztől, múzeumi szakembertől következnek a további kötetek. Az elsők közé természetesen a fiatalkori barátok, szerzőtársak, elsősorban a *Nyugat* harmadik nemzedékének költői, írói tartoznak (Weöres Sándor, Vas István, Képes Géza, Jékely Zoltán, Jankovich Ferenc, Hajnal Anna). Ez a „helyét kereső nemzedék” (Takáts Gyula), „botcsinálta nemzedék” (Vas István) vegyesen, nagy szórással kapott helyet Babits folyóiratában. Nem csoda, ha a *Nyugat* mellett önálló fórummal, illetve más lapokkal is kísérleteztek. Verseiket, egymásról is szóló értékeléseiket többek között a *Válasz*, a *Magyar Minerva*, az *Argonauták*, a *Költészet*, az *Új magyar költők*, a *Magyar Irodalmi Almanach 1941.* és a *Termés* hasábjain olvashatták az érdeklődők. Közülük néhányan a *Szép Szóban*, illetve a *Napkeletben* és a *Kelet Népeben* is feltűntek.

A közös indulás és az útkeresés az esetek többségében több évtizedes barátsággá vált. A dedikációk jó részében ennek megfogalmazását is láthatjuk. A hűség nem csupán a bejegyzések számában, hanem idejében is nyomon követhető. Nem múltó barátságokat dokumentálnak a háromnegyed évszázad dedikációi: Weöres Sándor (1934–1983); Vas István (1935–1991); Jékely Zoltán (1937–1981); Képes Géza (1937–1988). Bevezetőként említek néhány érdekességet. Tatay Sándor 16 dedikált kötete közül a *Zápor* a legérdekesebb: „Takáts Gyuszi élettársamnak szeretettel Bpest 1941. okt. 3. Tatay Sanyi” (17.). Amikor ezt bejegyezte, aligha gondolt arra, hogy évtizedek múlva milyen konnotációja lesz ennek a mondatnak. Későbbi kötetekben a „komámnak” és a „komáméknak” minősítéssel találkozhatunk többször.

Weöres Sándor esetében az első kötettől (*Hideg van*) az *Egybegyűjtött írások* 1970-es kiadásáig terjed a sor. Sőt, valamivel tovább is. A szerkesztő besorolta a fiatalabb költőbarát 1936-os fényképét és a Szederkényi Ervin által szerkesztett, Weöres Sándor 70. születésnapjára kiadott kötetet is. Ez utóbbiban a képzőművész és költő tisztelgők sorában Takáts Gyulától a *Dobogók* című vers szerepel. A „régiből” jelzős kapcsolat már *A kő és az ember* ajánlásában olvasható, hogy évtizedek múlva „igen régi barátsággal” formában tűnjön föl az emlékkönyvben. Csak találgatni tudjuk, hogy számos későbbi Weöres-mű dedikált példánya miért hiányzik a hagyatékból és az összeállításból. Ami biztos, barátságuk nem múlt el. Érdemes lenne összevetni a baráti dedikációk viszonzását. (Ezt az ötletet természetesen nem Fehér Zoltán József munkájának hiányaként említém.) A csöngői Weöres Sándor – Károlyi Amy Emlékházban számos Takáts Gyula-dedikáció található. Ezek többnyire változatosabbak, mint a neki szólók. Közülük idézem a következő kis alkalmi verset a *Hódolat Berzesnyei szellemének* című 1976-os kötetből: „Ami minket összeköt / Nikla és Csöngöközt / Somogyból a vázsinnak / küldöm Weöres Sanyinak / és Károlyi Amynak! 976 szeretettel Gyula”. A másik ide kívánczoló megjegyzés a dedikációban is szereplő feleséggel kapcsolatos. Károlyi Amytől mindössze egy tétel szerepel a hagyatékban.

Vas István könyveinek lakonikus ajánlásait több alkalommal Szántó Piroska is kiegészítette, illetve aláírta. A „baráti öleléssel” és a „régiből” átnyújtott kötetekből csaknem 40 található a hagyatékban. A dedikálások egy részében Takáts Gyula kedvteléseire, szokásaira is utalás történik. Jékely olykor nem is költőként, íróként, hanem hor-

gászként köszöntötte. A humoros sorok azt jelzik, hogy irodalom mellett más lényeges dolgok is akadnak: „Takáts Gyulának a balatoni halak rémének szaktársi megbecsüléssel Budapest, 1947. X. 12. Jékely Zoltán” (33.). Az *Évtizedek hatalma* című kötetbe ezt írta: „Drága jó barátomnak, Takáts Gyulának, halászatban – vadászatban – madarászatban töltött szolgálati időnk emlékére! Nagy szeretettel: Jékely Zoltán 1979. okt. 4.” Amikor a sorokat lejegyezte, talán közös csöngői látogatásukra és a Weöres Sándorral töltött napokra is gondolt (34.).

Képes Géza verses ajánlásaiban ugyanúgy szó esik a közös emlékekről, a könyvek „cseréjéről”, mint Takáts Gyula méltatásáról és a „szívbeli társ” által rajzolt irodalmi arcképvázlatról. A dedikációk visszatérő témája az idő múlása, a barátságok nem halványuló emléke. Rendre föltűnik a pannon táj, a dunántúli környezet megannyi értéke, közös élménye. A múlthoz szorosan kapcsolódnak a közösen tisztelt irodalmi és képzőművész elődök, mesterek. Közülük kiemelten Csokonai és Berzsenyi.

A somogyi költő ezer szállal kötődött Pécshez, az itteni irodalmi kiadványokhoz és szerzőkhöz. Nem lepődhetünk meg, hogy számos (tucatnyi, olykor több tucatnyi) ajánlást olvashatunk Kocsis Lászlótól, Bárdosi Németh Jánostól, Csorba Győzötől, Bertók Lászlótól, Tüskés Tibortól. A *híd panasza* című Csorba-kötetet még 1943-ban kapta. A költőbaráthoz számos közös élmény, többek között felejtethetetlen római ösztöndíjuk kötötte. Az utolsó autográf dedikálás ezt idézte. *A város oldalában* című jelenkoros pécsi kötetben e sorok olvashatók: „Stefikének és Gyulának, Gyulának itáliai vitézkedéseinkre emlékezve is. Győző – Pécs 91. okt.” A költő hátrahagyott verseit (Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2000) minden bizonnyal özvegye, Margitka küldte el és ajánlotta a jóbarátnak. A kaposvári hagyatékban a 19 kötet mellett Csorba Győző 80 levele is fennmaradt. Bertók László tanítványi tisztelettel, a példaadó barát iránti megbecsüléssel ajánlotta verseit a kaposvári költőtársának.

Érdemes figyelmet fordítani arra, hogy milyen sok irodalomtörténész, kritikus tisztelte meg dedikált köteteivel Takáts Gyulát. A teljesség igénye nélkül Tüskés Tibort, Csűrös Miklóst, Fábri Annát, Lengyel Balázst, Domokos Mátyást, Pomogáts Bélát és Rónay Lászlót említem.

Külön kell szólni azokról a fiatalabbakról, akik a figyelemért, a támogatásért mondtak köszönetet. Fodor András mindvégig hűséges diákként emlékezett istápolójára. Az 1950-ben kiadott Puskin-fordításától egészen az özvegye által ajándékozott *Kései rádöbbenésig* fél évszázadot ívelt át kapcsolatuk. Hosszan lehetne idézni Veress Miklós, Kerék Imre és Ágh István ragaszkodó, ihletett sorait. A kötetet lapozgató olvasó számos megható ajánlással találkozik majd.

A határokon túli magyar irodalom képviselői – bár nem hiányoznak – viszonylag kisebb kört jelentenek a gyűjteményben. Közülük Nagy Pált, Papp Tibort, Major-Zala Lajost, Rác Istvánt, Horváth Elemért és Mózsi Ferencet említem. Ezt alighanem a kapcsolattartási nehézségekkel magyarázhatjuk. A Kaposvárott élő költő kevesebbet utazhatott, mint sok-sok fővárosi pályatársa.

Takáts Gyula baráti és munkatársi köréhez tekintélyes számú helytörténész, néprajzos, múzeumi szakember tartozott. Hagyatékában számottevő mennyiségű az általuk ajándékozott kiadvány.

A filológus udvariassága a pontosság, az olvasó előzékeny kiszolgálása. Fehér Zoltán József ebben is követendő példát mutat. A kötet végén található adattárral az érdeklődők könnyű tájékozódását segíti. Röviden jellemzi a dedikálások szerzőit, és azt is feltűnteti, hogy hány levelük maradt fenn a hagyatékban. (Bár minél több napvilágot láthatna közülük!) A kötet szerkesztését dr. Szirtes Gábor végezte. Az ízléses kiadvány méltó darabja a Pannonia Könyvek nagy múltú sorozatának.

AZ ÁLOMGYÁR ÉBREDÉSE

Pápai Zsolt: *Hollywoodi Reneszánsz.*
Formatörténet és európai hatáskapcsolatok a hatvanas–hetvenes években

A koronavírus-járvány válságba taszította az amerikai tömegfilmipart a mozibezárások és a forgatás-leállások miatt, ezzel párhuzamosan pedig a rendőri túlkapás következtében életét veszítő George Floyd halála máig tartó rasszizmusellenes tünteteshullámot indított el az Egyesült Államokban. A hatvanas évek közepén hasonló folyamatok (Hollywood pénzügyi-esztétikai krízise, polgárjogi és háborúellenes tüntetések) vezettek a hollywoodi film megújulásához. Ezzel az izgalmas és a mai Hollywood felől visszatekintve művészi szempontból abszurd módon szabad korszakkal foglalkozik Pápai Zsolt a magyar piacon hiánypótló könyve, a *Hollywoodi Reneszánsz*.

Pápai műve hasonló jelentőségű, mint Kovács András Bálint *A modern film irányzatai* című, az 1950 és 1980 közötti európai művészfilm tendenciáit összegző alapműve, amelyre a *Hollywoodi Reneszánsz* reflektál, sőt kiegészíti azt, mivel Kovács csak érintőlegesen foglalkozik az amerikai filmmel. Természetesen az angolszász szakirodalomban számos filmtörténeti könyv feldolgozta már a korszakot (például: Robin Wood: *Hollywood from Vietnam to Reagan... and Beyond*; Thomas Elsaesser – Alexander Horwath – Noel King: *The Last Great American Picture Show. New Hollywood in the 1970s*; Todd Berliner: *Hollywood Incoherent. Narration in Seventies Cinema*), ám Magyarországon ilyen átfogó mű még nem tárgyalta a hatvanas–hetvenes évek hollywoodi modernizmusát. A magyar olvasók a David Bordwell és Kristin Thompson által jegyzett *A film történetén és az Oxford filmenciklopédián* kívül jobbára Michael Pye és Linda Myles magyar nyelvre is lefordított *Mozifenyegyerek* című könyvében, a kortárs amerikai rendezőkkel foglalkozó *Korszakalkotók* című, Pápai Zsolt és Varga Balázs által szerkesztett kötetben, valamint a *Metropolis* folyóirat szintén Pápai Zsolt által szerkesztett Robert Altman-számában (2009/2) és 2010/3-as, teljes egészében a témának szentelt lapszámában olvashattak a Hollywoodi Reneszánszról.

Pápai monográfiája tudományos alapossággal, szinte minden részletre kiterjedően mutatja be a hollywoodi modern filmművészetet. Csak a bevezető rész 120 oldal, amelyben a szerző társadalom-, intézmény- és technikatörténeti kontextusba helyezi a művészi törekvéseket, felvázolja az alkotónemzedékeket, és pontosan definiálja a „hollywoodi film” (röviden: Hollywoodban gyártott és/vagy forgalmazott alkotások) és a Hollywoodi Reneszánsz fogalmát. Ez az alaposság azért is fontos, mert mint arra Pápai rávilágít, még az angolszász szakirodalomban is sokan szinonimaként használják a „Hollywood Renaissance” és a „New Hollywood” („Új Hollywood”) kifejezéseket, holott a formabontó, a forradalmat elindító *Mickey, az ás* (1965) vagy a *Bonnie és Clyde* (1967) bemutatásának éveit, illetve a filmipar újabb, konzerva-

Gondolat Kiadó
 Budapest, 2020
 574 oldal, 4500 Ft

tív fordulatát megalapozó *A keresztapa* (1972) vagy a *Cápa* (1975) premierjei közötti nyolc-tíz rendhagyó év valóban az Álomgyár ébredését jelentette. A *Bonnie és Clyde*, a *Diploma előtt*, a *Szelíd motorosok*, a *Kis nagy ember*, a *Parallax-terv*, az *Aljas utcák*, a *hosszú búcsú* vagy a *Taxi-szofőr* a korabeli európai modern művészfilmek vívmányait felhasználva alapjaiban támadták meg a klasszikus hollywoodi filmformákat és az ezekben kódolt ideológiát, ami a vietnámi háborúval kapcsolatos hazugságok felszínre kerülése, a politikai botrányok és az alternatív identitásokat képviselő polgárjogi mozgalmak hatására elveszítette hitelét a fiatal és a középgenerációhoz tartozó filmalkotók körében is. Az 1970-es évek második felében kialakult, végzős soron máig fennálló Új Hollywood már egészen más volt: az 1975-ös saigoni evakuációt és az új jobboldali politikai erők támogatottságának megerősödését követően az ó-hollywoodi filmet átható hagyományos értékrend újra felértékelődött, és kollektív igény mutatkozott a katasztrófák sorozatából álló közelmúlt szimbolikus korrekciójára. A Hollywoodi Reneszánsz céljukat veszített, családjuktól, honfitársaiktól, Amerika világrendőri szerepétől és magától a cselekvéstől elidegenedő hőseit (*Szelíd motorosok*, *Öt könnyű darab*, *A kék katona*, *M*A*S*H*) az Új Hollywood filmjeiben Vietnámba visszatérő, bajtársaikon segítő vagy családjukat megmentő klasszikus, aktív hősök váltották fel (*Rocky*-sorozat, *Rambo 2.*, *Vissza a jövőbe*-trilógia).

Pápai Zsolt legfontosabb állítása, hogy bár a Hollywoodi Reneszánsz filmjeinek formai és tematikai vívmányai nem előzmény nélküliek az amerikai filmtörténetben (lásd Charlie Chaplin burleszkjeit vagy Orson Welles alkotásait), ám a hatvanas években a filmipar és az Egyesült Államok stabilitásának megrendülése mellett az európai művészfilm „bátorította” a fősodorbeli filmet felfrissítő alkotókat a tradicionális filmformák kikezdésére, sőt lebontására. Persze Pápai szerint kevés kivételtől (például *Az utolsó mozifilm*től) eltekintve a hollywoodi filmrendezők nem jutottak olyan messzire a dekonstrukcióban, mint európai társaik (Jean-Luc Godard, Michelangelo Antonioni, Federico Fellini, Ingmar Bergman stb.). A Hollywoodi Reneszánsz viszont éppen azért tekinthető kivételes fejezetnek a filmtörténetben, mert a színre lépő alkotók olyan sajátos stratégiákat alakítottak ki, amelyekkel a bejáratott formákhoz és a hagyományokhoz a globális piaci eladhatóság miatt is ragaszkodó Hollywoodon belül és a műfajiség keretei között tudták véghez vinni filmforradalmukat.

Pápai Zsolt legfontosabb fogalmai a műfaji kommentár és a formakommentár, erre a két fő alkotói stratégiára építi fel inspiráló elméletét és izgalmas filmelemzéseit, illetve ezekkel összefüggésben mutatja be magát a korszakot is. A legszorosabb kapcsolatot a modern európai művészfilmmel a formakommentárok jelentik, amelyek „mindenekelőtt a klasszikus formát objektívizáló és szubjektívizáló műveletek, továbbá amelyek a klasszikus hős célirányultságát gyengítik, ekként hatással vannak a klasszikus elbeszélés teleologikusságára is” (195.). Az objektív realista műveleti sémák közé tartozik például a film cselekményének valószínűségét növelő, drámaiságát csökkentő, modernista értelemben vett, a hős elveszettségét hangsúlyozó véletlen és triviális történések alkalmazása. A premodern neorealisták (például Vittorio de Sica, a *Biciklitolvajok* rendezője) nyomán Michelangelo Antonioni (*Az éjszaka, Nagyítás*) rendszeresen használta ezeket a narratív technikákat.

Az olasz szerző Pápai legdirektebb bizonyítéka az amerikai és az európai film korabeli kapcsolatára, mivel Antonioni hollywoodi stúdiójánál (MGM) készítette az 1968-as eseményeket feldolgozó *Zabriskie Point*-ot. Az ő módszereit számos alkotó követte, ám mindenekelőtt a klasszikus elbeszélést a legradikálisabban fellazító Monte Hellman (*Kétsávos országút*) és a Zsigmond Vilmos operatőrrel több ízben együtt dolgozó, egymásba fonódó, párhuzamos dialógusokat és az Antonionira jellemző hosszú beállításokat gyakran alkalmazó Robert Altman (*McCabe és Mrs. Miller*). A szerző a hatáskapcsolatot például így támasztja alá: „Jelen könyv szerzője 2015-ben, a Ludwig Múzeumban megkérdezte az ott tárlatot vezető Zsigmond Vilmostól [...], hogy igaz-e a feltételezés, miszerint Altman rajta tartotta a szemét az európai modern művészfilmen, és gyakran nézett ilyen filmeket a hetvenes években. [...]

Lakonikusan válaszolt: »Csak olyanokat nézett. Mint a legtöbb rendező és operatőr akkoriban« (34.). Elemzéseiben pedig Pápai Zsolt több hasonló példát képes felmutatni a Hollywoodi Reneszánsz és az európai modern művészfilm szoros kapcsolatára.

A formakommentárokhoz tartozó szubjektív realista műveleti sémák a klasszikus hollywoodi elbeszélés egyértelműségét lazították fel, illetve szakítottak azzal a „mindentudó” pozícióval, amelybe a kamera és a klasszikus hős perspektívája révén a tradicionális elbeszélőfilmek behelyezték a nézőt. A szubjektív realizmus fő forrásai Federico Fellini (*8 és ½*), Ingmar Bergman (*Persona*) és a Hollywoodban Antonionihoz hasonlóan alkotó lengyel direktor, Roman Polanski (*Iszonyat*) voltak. Pápai Zsolt több ízben, több szempontból elemzi Polanski *Rosemary gyermeke* című hollywoodi modern horrorfilmje mellett az egyébként brit származású John Boorman *Gyilkos túráját*: a befogadó tudása mindkettőben a főhős nézőpontjára korlátozódik, aki így a hőssel együtt elbizonytalanodhat, hogy amit lát, az valóság vagy képzelet.

A Hollywoodi Reneszánsz legfontosabb, sajátos stratégiája a műfaji kommentár, illetve ennek eredménye a „revizionista műfajfilm”. A revizionizmusnak, vagyis a hagyományos műfaji-ideológiai konstrukció felülvizsgálatának megvannak az előzményei ó-Hollywoodban (lásd a harmincas évek eleji társadalomkritikus gengszterfilmeket, így *A sebhelyesarcút*, vagy az ötvenes évek rendhagyó indiánwesternjeit, például az *Ördögcsorost*), azonban a Reneszánsz szinte minden rendezője tudatosan és rendszeresen megidéztett egy-egy populáris műfajt a klasszikus érából, és ennek keretei között kommentálta vagy bontotta le a tradicionális műfajfilmekbe kódolt hagyományos értékrendet. A dokumentarista-realista filmjeiről híres John Cassavetes a melodráma világképét támadta a *Férjekben*, Arthur Penn az *Éjszakai lépésekben*, Polanski a *Kínai negyedben*, Altman *A hosszú búcsúban* az amúgy a klasszikus Hollywoodban is rendhagyónak számító noirhóst demitizálta és deheroizálta, Stanley Kubrick a *2001: Űrodüsszeiában* a sci-fik technikai fejlődésbe vetett hitét kérdőjelezte meg, a *Kis nagy ember* (Penn), a *Pat Garrett és Billy, a kölyök* (Sam Peckinpah) vagy a *McCabe és Mrs. Miller* (Altman) pedig az amerikai alapmítosz, a western téziseit vizsgálta felül. Pápai Zsolt pedig kortárs példákon keresztül bizonyította, hogy a műfaji kommentárt máig alkalmazzák bizonyos fősodorbeli alkotók (lásd a tavaly bemutatott *Jokert*, amely a Batman-mítoszt forgatja fel).

Amellett, hogy tudományos igényű filmelméleti munkáról van szó, Pápai műve ismeretterjesztő filmtörténeti kézikönyvként is megállja a helyét. Ebből a szempontból kiváltképp fontos, hogy rengeteg ritkaságszámba menő vagy méltatlan módon elfeledett filmet taglal (például a Reneszánsz egyik megalapozó filmjét, az identitáscsere horrorját bemutató *Másolatokat* vagy a hasonlóan felkavaró *New York hajnali háromkor* című dokumentarista stílusú társadalmi thrillert), valamint a mozi-fenegyerekeken (Francis Ford Coppola, Martin Scorsese vagy Steven Spielberg) kívül a magyar szakirodalomban fájóan keveset emlegetett rendezőkre is kitér (Altman mellett ilyen Hellman, Penn, Hal Ashby vagy Paul Mazursky). Nem utolsósorban a szerző nemzetközi szinten megkerülhetetlen filmtoretikusok (John G. Cawelti, Thomas Schatz, Thomas Elsaesser, Robin Wood, Jim Kitses, Barbara Klinger, Todd Berliner) magyar nyelven jellemzően nem olvasható, témába vágó fontos (alap)műveit sűrűn idézi, sőt vitatkozik is azokkal. Az elsősorban formai-stilisztikai szempontokat érvényesítő szerző a Hollywoodi Reneszánsz számos olyan vívmányát hangsúlyozza, amelyeket az inkább műfaji vagy tematikai elemzéseket közlő angolszász teoretikusok hajlamosak figyelmen kívül hagyni. Például Pápai Zsolt kiemelten foglalkozik a *road movie*-vel (*Szelíd motorosok*, *Az esőemberek*, *Kétsávos országút*), ami néhány amerikai (*Ez történt egy éjszaka*, *Érik a gyümölcs*) és európai előzménnyel (*Országúton*, *Előzés*) a Hollywoodi Reneszánsz alatt született meg mint a 20. század káoszában elidegenedett egyén perspektívtávlanságát legérzékletesebben bemutató modernista műfaj.

A könyv tartalmi részét tekintve legfeljebb csak abba lehet belekötni, hogy sokrétűsége

ge ellenére a hollywoodi stúdiórendszer egyik legfontosabb összetevőjét, a sztárrendszert és a szintén nem elhanyagolható filmzenét épp csak érinti, pedig mindkettő alapjaiban változott meg a korszakban. A filmek azért is lettek valószerűbbek, mert főszerepeiket – klasszikus hollywoodi mércével mérve – nem „sztárcú” színészek játszották, hanem olyan karakterek, mint Dustin Hoffman (*Diploma előtt*), Dennis Hopper (*Szelíd motorosok*), Gene Hackman (*Magánbeszélgetés*), Michael J. Pollard (*Bonnie és Clyde*), Karen Black (*Öt könnyű darab*), Shelley Duvall (*Tolvajok, mint mi*) vagy Warren Oates (*Hozzátok el nekem Alfredo Garcia fejét!*), valamint a hagyományos filmzenét egyre inkább kiszorították a jellemzően a cselekményvilágon belül hallható korabeli slágerek.

Pápai Zsolt műve többnyire formai szempontból is rendben van. Igen jó döntés volt a magyar szakirodalomban bevett, az olvasó figyelmét gyakran dezorientáló „lábjegyzetelős” hivatkozási rendet az MLA-féle, angolszász típusú hivatkozási rendre cserélni, azaz egy-egy könyv vagy cikk idézése esetében csak a szerző neve, a kiadás éve és az oldalszám szerepel zárójelben a szövegben, a többi adat a bibliográfiában kereshető vissza, így az olvasási élmény folyamatos (igaz, Pápai él lábjegyzetekkel, de csak akkor, ha valóban a főszövegbe nem illeszkedő információt közöl).

Bölcs döntés volt az is, hogy a tengelyi filmcím közé a szerző nem erőltette be a művek eredeti címeit és bemutatásuk évét. Ugyanakkor a könyv végi filmográfia túlságosan is minimalista: az eredeti címen, évszámon és a rendező nevéen kívül legalább a főszerepeket játszó színészek nevét illetet volna felsorolni, és mivel az elemzett filmkorpusznál ez esetben döntő fontosságú, hogy melyik alkotás „hollywoodi film”, a gyártóstudió és a film forgalmazója is felkerülhetett volna a filmjegyzékbe.

Kifogásolható továbbá, hogy a fejezeteket és alfejezeteket tekintve a könyv túltagolt, ezt pedig az amúgy pompás, de a felosztás miatt izolált filmelemzések sínylik meg. A szigorú fejezetekre tagoltság egyrészt túlságosan is élesen választja el egymástól az amúgy nagyobb tematikai egységbe (például szubjektivitás) tartozó filmeket, másrészt a sok apró fejezet minduntalan megtöri az olvasás folyamatosságát, harmadrészt néhány elemzés így túl rövidnek tűnik.

Erényei ellenére a *Hollywoodi Reneszánsz* nem ajánlható a legszélesebb filmrajongó rétegnek. Persze az ELTE bölcsészkarán közkedvelt oktatóként dolgozó szerző egyetemi előadásaihoz hasonlóan „közönségbarát módon” fogalmaz, olvasmányos formában, a humort és a költői szófordulatokat sem mellőzve, a rá jellemző szenvedéllyel adja elő témáját, valamint alaposan elmagyaráz minden fogalmat. Ám – tegyük hozzá: szerencsére – mégis komoly tudományos munkáról, nem pedig egy újabb „1001 film, amit látnod kell” típusú könyvecskéről van szó, így elengedhetetlen hozzá legalább minimális filmelméleti és film-történeti tudás. A *Hollywoodi Reneszánsz* előtt melegen ajánlott Kovács András Bálint szintén remek könyvének, *A modern film irányzatainak* elolvasása, és ezzel talán Pápai Zsolt is egyetértene, mert kurzusain maga is erősen ajánlja azt. Ugyanakkor a bátor vállalkozók hatalmas tudásanyaggal és rengeteg izgalmas, megnézendő filmmel gazdagodhatnak Pápai felcsigázó elemzéseinek köszönhetően. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy *A modern film irányzatai* mellett a magyar filmszakos hallgatók számára a *Hollywoodi Reneszánsz* megkerülhetetlen, alapvető szakirodalom lesz még évtizedek múlva is. Sőt, aki a témában végez tudományos kutatást, annak innentől fogva Pápai Zsolt könyve az origó.

okt
21
19⁰⁰

Adagio

zene és irodalom

József Attila • Radnóti Miklós • Weöres Sándor
és akik előadják

Öze Áron

Dresch Mihály

Balogh Kálmán

Csík János